Új Nézőpont

V. évfolyam
3. szám

Történelem, néprajz, társadalomtudomány, honismeret

Tartalom

TANULMÁNYOK
HUSVÉTH ANDRÁS: Fellélegzés és illúziók – Nagy Imre első miniszterelnökségének visszhangja Hajdú-Biharban az MDP iratainak tükrében

FORRÁSKÖZLÉSEK
VARJASI IMRE: Aki nem tette le a fegyvert.

RECENZIÓK
KÁKÓCZKI BALÁZS: Az Észak-alföldi régió városainak szocialista kori története

BÁN GERGELY KÁROLY: Tringli István: Sátoraljaújhely

ISMERTETŐ
KOVÁCS GERGELY: A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Oral History Gyűjteményének 1956-os interjúi

URBÁN ANETT: Egy modern város született – életmódváltás a dél-borsodi térségben. A tiszaújvárosi Derkovits Kulturális Központ – Helytörténeti Gyűjtemény állandó várostörténeti kiállításának bemutatása

HÍREK
BELICZA GYÖRGY: Örökség, történelem, társadalom: egy képzelt múlt felé? Beszámoló a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi országos konferenciájáról

DUKRÉT GÉZA: XXIV. Partiumi Honismereti Konferencia (Beszámoló)

KOVÁCS GERGELY: Magyar-szlovák exodus – A csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény emlékére szervezett Nemzetközi Levéltári Napok a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában

ÚJ NÉZŐPONT

V. ÉVFOLYAM
3. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

V. évfolyam 3. szám

Debrecen, 2018.

Szerzőink

Bán Gergely Károly, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Belicza György, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Dukrét Géza, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság elnöke, nyugalmazott tanár, helytörténész (Nagyvárad)
Husvéth András, főlevéltáros (MNL HBML, Hajdúböszörmény)
Dr. Kákóczki Balázs PhD, muzeológus (Derkovits Kulturális Központ – Helytörténeti Gyűjtemény, Tiszaújváros)
Kovács Gergely, levéltáros, PhD-hallgató (MNL HBML, Debrecen – DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Urbán Anett, muzeológus (Derkovits Kulturális Központ – Helytörténeti Gyűjtemény, Tiszaújváros)
Varjasi Imre, levéltáros, fióklevéltár-vezető (MNL HBML, Hajdúböszörmény)

Főszerkesztő
Dr. Brigovácz László PhD

Szerkesztőség
Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság
Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,
Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,
Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tőtős Áron

Technikai szerkesztő
Katona Péter

Angol fordítások
Brigovácz Éva

Lektorálás
Dr. Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus (DE BTK Történelmi Intézet)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek
Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: *4032 Debrecen, Egyetem tér 1.*
Szerkesztőségi e-mail cím: *ujnezopont@gmail.com*

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

HUSVÉTH ANDRÁS: Fellélegzés és illúziók – Nagy Imre első miniszterelnökségének visszhangja Hajdú-Biharban az MDP iratainak tükrében 5

Forrásközlések

VARJASI IMRE: Aki nem tette le a fegyvert 21

Recenziók

KÁKÓCZKI BALÁZS: Az Észak-alföldi régió városainak szocialista kori története 31

BÁN GERGELY KÁROLY: Tringli István: Sátoraljaújhely 36

Ismertető

KOVÁCS GERGELY: A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Oral History Gyűjteményének 1956-os interjúi 41

URBÁN ANETT: Egy modern város született – életmódváltás a dél-borsodi térségben. A tiszaújvárosi Derkovits Kulturális Központ – Helytörténeti Gyűjtemény állandó várostörténeti kiállításának bemutatása 51

Hírek

BELICZA GYÖRGY: Örökség, történelem, társadalom: egy képzelt múlt felé? Beszámoló a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi országos konferenciájáról 58

DUKRÉT GÉZA: XXIV. Partiumi Honismereti Konferencia (Beszámoló) 62

KOVÁCS GERGELY: Magyar-szlovák exodus – A csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény emlékére szervezett Nemzetközi Levéltári Napok a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában 65

Contents

Studies

ANDRÁS HUSVÉTH: Respiration and Illusions – Echoes of the First Mandate as Prime Minister of Imre Nagy in Hajdú-Bihar in the Mirror of the Documents of the Hungarian Working People's Party 5

Source Publications

IMRE VARJASI: The One Who Did Not Capitulate 21

Recensions

BALÁZS KÁKÓCZKI: The History of the Cities of the Northern Great Plain Region in the Socialist Era 31

GERGELY KÁROLY BÁN: István Tringli: Sátoraljaújhely 36

Guide

GERGELY KOVÁCS: The 1956 Interviews of the Oral History Collection of the Hajdú-Bihar County Archives of the Hungarian National Archives 41

ANETT URBÁN: A Modern Town Was Born – Lifestyle Change in the South-Borsod Region. Introduction of the Permanent Exhibition, Collection of Urban History, of the Derkovits Cultural Centre in Tiszaújváros 51

News

GYÖRGY BELICZA: Heritage, History, Society: Toward an Imagined Past? A Report on the 2018 National Conference of the István Hajnal Group – Association of Social History 58

GÉZA DUKRÉT: Partium Home Knowledge Conference XXIV (Report) 62

GERGELY KOVÁCS: Hungarian-Slovak Exodus: International Archives Days in the Szabolcs-Szatmár-Bereg County Archives of the Hungarian National Archives, Organized in Memory of the Czechoslovak-Hungarian Population Exchange Agreement 65

Husvéth András

Fellélegzés és illúziók – Nagy Imre első miniszterelnökségének visszhangja Hajdú-Biharban az MDP iratainak tükrében

1953 elején, Sztálin halála után a Szovjetunióban megkezdődött a küzdelem a hatalomért. Sokáig a Berija által is támogatott Malenkov tűnt a biztos befutónak az utódjelöltek küzdelmében. Abban azonban mindegyik esélyes jelölt egyetértett, hogy a hidegháborús fegyverkezés a gazdaságilag elmaradottabb szovjet tábortól jóval nagyobb erőfeszítéseket követel, mint a fejlettebb Nyugattól, ez pedig társadalmi robbanással fenyeget. Különösen igaz volt ez a megállapítás a szovjetunióbelinél magasabb életszínvonalhoz és szabadabb társadalomhoz szokott kelet-európai csatlós államokban.[1]

Ez a felismerés vezetett oda, hogy az 1953. június 13–16. közötti moszkvai utazás során a magyar pártdelegáció, és személy szerint Rákosi kénytelen volt végighallgatni a moszkvai vezetők kemény bírálatát a magyarországi túlzott iparosítás, az erőszakos téeszesítés, a romló életszínvonal, az ellátási problémák, a koncepciós perek és a személyi kultusz miatt. Azon politikai feladatok miatt, amiket Rákosi korábban a moszkvai vezetők utasítására, „Sztálin legjobb magyar tanítványaként" hajtott végre.[2]

A hatalom egy részéről lemondani kényszerült Rákosinak visszább kellett lépnie, és Nagy Imre lett Magyarország miniszterelnöke. Ez a szovjetek nyomására történhetett, a későbbi miniszterelnök, Hegedűs András visszaemlékezése szerint: „*Nem nagyon hiszem, hogy a kezdeményezés Rákositól indult volna ki. Neki és a »négyes fogat« tagjainak nagyon is megfelelt, hogy a földosztó miniszterből padlást söprögető miniszter lett.*"[3]

A volt „padlássöprő miniszter" elképzelései valóban nagyon messze álltak Rákosi és társai politikájától. Nagy Imre elképzelései szerint „*fokozottabban kifejezésre kell jutnia a nép szuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában.*"[4] Ez az alapállás Nagy Imre kritikusai szerint a párt szerepének háttérbe szorulását eredményezhette, ami máris alapot adott ellenfeleinek a támadásokra.

Az új politikai irányvonalról határozó központi vezetőségi ülésen is nyilvánvalóvá vált, hogy Nagy Imre egészen mást ért a szocializmus fogalmán, mint Rákosi és keményvonalas eszmetársai. Ahogyan a felszólalásban elhangzott: „*Micsoda szocializmus lenne az, amely a kenyeret sem biztosítja, amely nem biztosítja az élelmiszerek egyre növekvő mennyiségét. Kit lelkesítene az olyan szocializmus, amely nem tud húst, tejet, zsírt vagy szalonnát adni? Mi olyan szocializmust és úgy akarunk létrehozni, amely mindezt biztosítja a dolgozó nép számára. A régi gazdaságpolitika a szocializmusnak egészen helytelen értelmezést adott, számításon kívül hagyta az embert, a társadalmat, a szocializmus fogalmát pedig leszűkítette a vas- és acéltermelés maximális növelésére, a túliparosításra. Ez nem szocializmus, elvtársak!*"[5]

Az új kormányfő 1953. július 4-i kormányfői programismertető beszédét túlzás nélkül egy egész ország hallgatta. A hatása elsöprő volt, egy ország lélegzett fel, és kezdett jobb,

[1] Romsics 2000. 374.
[2] Uo. 375.
[3] Izsák 2004. 5.
[4] Balogh 1989. 19–20.
[5] Uo. 25.

emberibb életben reménykedni a diktatúra legsötétebb évei után. Az illúziókká is kiszélesedő remények néhol oda vezettek, hogy már rendszerváltást emlegettek az emberek. A kormányfői rádióbeszédben hangzott el az „új szakasz" kifejezés is, amely a reformidőszak gyakran használt megnevezését is adta. A pártapparátus azonban, részben a hatalmukat, személyes karrierjüket féltve elbizonytalanodott, összezavarodott, és a reformok egyik legfőbb kerékkötőjévé vált. Ebben az is közrejátszott, hogy az MDP Központi Vezetőségének irányváltást elrendelő határozatait Rákosi akaratára (aki a Szovjetunióban zajló hatalmi harcokban neki kedvező fordulatot érzékelt), nem hozták nyilvánosságra, a középszintű pártszervek is csupán kivonatos verzióját ismerhették meg.[6]

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a pártvezetés valóban nem állt egységesen a kormánypolitika mögött. Az 1953. júliusi budapesti pártaktíván Rákosi továbbra is kiállt az iparosítás elsődlegessége mellett, és bár elismerte, hogy „*pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el*", ennek súlyát azonnal tompította azzal, hogy ezek a hibák csupán a „munka hevében" történtek.[7]

Nagy Imre intézkedései valóban új fejezetet nyitottak a Rákosi uralta évek mindennapjai után. Az állami beruházások szerkezetének átalakítása során az ipar részarányát 46%-ról 35%-ra csökkentették, ezen belül a nehézipar aránya 41%-ról 31%-ra mérséklődött, a mezőgazdasági beruházások mértéke eközben 13%-ról 24%-ra nőtt. A kormány sok termék árát csökkentette, a munkások és alkalmazottak bérét átlagosan 15%-kal emelte, eltörölte a kuláklistákat, csökkentette az egyéni gazdák adóját, új, csökkentett és kiszámíthatóbb beszolgáltatási rendszert vezettek be. Emelték az állami felvásárlási árakat, szabaddá vált a termelőszövetkezetekből a kilépés, valamint a tagság kétharmadának egyetértésével feloszlathatóvá váltak a szövetkezetek. Ezen intézkedések következményeként 1954 végéig a tsz-ek 16%-a felbomlott, a tagság 39%-a pedig élt az egyéni gazdává válás lehetőségével.[8]

A gazdálkodókat érintette az a határozat is, mellyel a korábban fél-háromnegyed holdban meghatározott háztáji földek mérete a termelőszövetkezeti tagok számára egy holdig emelkedett.[9]

Törölték a termelőszövetkezetek tagjainak 1952. december 31-én fennálló összes adóhátralékát, ha a termelési évet követően is szövetkezeti tagok maradtak, és az 1953. évi adójukat megfizetik. Az egyéniek adóhátralékának 50%-át engedték el, ha a másik felét, valamint a folyó évit megfizették.[10]

Ősszel az egyéni parasztok kapásnövényekre (krumpli, napraforgó, kukorica) vonatkozó beadási kötelezettségét csökkentették 10%-kal, egyidejűleg engedélyezték ezen áruk belföldi szabadpiaci forgalmát.[11]

Az ősz folyamán a termelőszövetkezetek és gépállomások kiváló dolgozóinak országos tanácskozása után megyei értekezleteket tartottak. A Bács megyein felszólalt Nagy Imre is, itt is kinyilvánítva víziójét a szocialista mezőgazdaságról: „*Az a célunk […] hogy a*

[6] Izsák 2004. 5.
[7] Uo. 7.
[8] Romsics 2000. 377–378.
[9] Szabad Nép, 11. évf. (1953), 213. sz., 1953. augusztus 1.
[10] Szabad Föld, 9. évf. (1953), 31. sz., 1953. augusztus 2.
[11] Szabad Föld, 9. évf. (1953), 36. sz., 1953. szeptember 6.

termelőszövetkezetek bőtermő, jól jövedelmező gazdaságok, a jólét forrásai legyenek, amelyek boldog és gondtalan életet teremtenek tagjaiknak."[12]

A pozitív változásokra igen nagy szükség is volt. Hogy csak a Derecskei járás példáját említsük, 1953 első felében olyan alapvető élelmiszerekből volt ellátási hiány, mint a kenyér, a liszt vagy a zsír. A beszámolókban kiemelték, hogy gyakori panasz volt, hogy ha lehetett is lisztet kapni, sokszor az is dohosan érkezett az üzletekbe. A kisebb falvakba zsír egyáltalán nem is jutott, a községekből Derecskére jártak be zsírért, ami visszaélésekre adott lehetőséget, és a jelentések szerint lehetővé tette, hogy „*a bót (sic!) vezetők és a vevők között vita alakuljon ki.*" A községek havonta egyszer kaptak 1-2 kg paprikát, ami a legelemibb igényeket sem elégítette ki. Voltak árusok, akik Budapestről szállították a paprikát a járásba, és dekánként 2 Ft-os áron adták a helyieknek (egy kg liszt ára 4,60 Ft volt). Nagy előrelépésnek tekintették, amikor augusztusban már azt jelenthették, hogy már folyamatos a fehér kenyér sütése a járásban! Iparcikkek esetében sem volt sokkal jobb a helyzet. Olyan áruk voltak hiánycikkek, mint a gyufa, vagy a cigaretta, a textiláruk szűkös választéka mellett pedig panaszként merült fel a minőséget illetően, hogy a legdrágábban kapható anyagok (amiből 2 féle volt a választék) 2-3 napi viselés után máris elkezdték veszíteni a színüket.[13]

Nagy Imréről meg kell jegyezni, hogy bár magas beosztásokat töltött be a kommunista párton belül is, mégsem pártemberként, hanem kormánypolitikusként ismerte meg az ország közvéleménye. A tömegek tudatában „*Nagy Imre neve mindenekelőtt az 1945-ös földosztó minisztert jelentette. Ez volt az első Nagy Imre-élményük, s ez adta meg politikusi profiljának fő vonását.*"[14] Ez a körülmény miniszterelnöki kinevezésekor, és a kormányfői programhirdető beszédekor mindenképpen előnyére vált.

A beszédet vidéken többnyire szervezett rádióhallgatás keretében ismerte meg a közvélemény. A Berettyóújfalui járásból azt jelentették, hogy bár viharos idő volt, mégis több ezren kísérték figyelemmel a rádiók előtt a miniszterelnöki beszédet. Ahol nem volt rádió, ott a sajtó útján, a cikkek magyarázatán keresztül igyekeztek eljuttatni a kormányprogramot a lakossághoz.[15]

A kormányprogram hatása a mezőgazdaságban

A Nagy Imre-beszéd hatása, mivel Hajdú-Bihar megye döntően mezőgazdasági adottságú térség volt, elsősorban a szövetkezeti és egyéni parasztok körében jelentkezett. Bár a Magyar Dolgozók Pártja megyei szervezetének iratanyaga meglehetősen csonka, az mindenképpen kiolvasható az iratokból, hogy a reakciók elsöprő többsége az örömről, megnyugvásról, fellélegzésről tanúskodott.

A beszéd legjelentősebb hatása az abban elhangzottakat félreértve, továbbgondolva meginduló földosztási akciókban érhető tetten, melyeket a hatalom a félreértéseket tisztázva igyekezett minél gyorsabban megszüntetni. Nyírmártonfalván a November 7. és a Kossuth Tsz-ekben azonnal szét akarták osztani a közös vagyont és a földet. Ohaton és

[12] Szabad Nép, 11. évf. (1953), 274. sz., 1953. október 1.
[13] MNL HBML XXXV.161.e 3. d. Járási Bizottság ülése, 1953. augusztus 26. Beszámoló 1–2.
[14] Urbán 1992b. 48.
[15] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 4.

Tiszacsegén az állami gazdaságnak felajánlott föld gabonatábláján akarták elkezdeni az aratást a gazdák.[16] Akadt súlyosabb eset is: Darvason például a Bem Tsz titkára maga akart hozzáfogni a terület felosztásához, Újirázon a Lenin Tsz-ben is azonnal jelentkezett három tag, hogy mérjék ki a földjeiket, pedig az „*ország legjobb rizstermesztő csoportja*" cím birtokosai voltak, akikről azt hitték, elégedettek a szövetkezeti gazdálkodással. Bakonszegen egy kizárt párttag jelentkezett azonnal, hogy mérjék ki a területét a tszcs-ből, mert azon már ő akar aratni. Az ilyen, sértettnek, megtévesztettnek minősített embereket igen gyakran munkaegység-levonással büntették.[17]

Az egyéni követeléseken túl itt-ott olyan felvetésekkel is előálltak, amelyek már mélyebben érintették a rendszer működését. A párt megyei vezetése például kifejezetten ellenséges megnyilvánulásnak tekintette, hogy Hencidán vagy Nagylétán a begyűjtési kvóta 60%-os csökkentését vetették fel, de Bihartordán az egész rendszer megszüntetését javasolták, mondván, nem a rendszer egyes elemeivel, számaival van gond, hanem magával a rendszerrel. De az olyan megoldásokban is a politikai helyzet megváltozásának érzete fedezhető fel, amikor a nagyrábéi Petőfi Tsz-ben egy kulák már előkészített kizárását elhalasztották, mondván: „*megváltozott a politika, tehát nem zárjuk ki.*"[18]

A megyei pártvezetés általában az ilyen problémákat egyes „ellenséges" személyek tevékenységének, vagy sértett emberek aknamunkájának igyekezett tulajdonítani. Az volt a magyarázat, hogy általában ott fordultak elő a fentebb leírtakhoz hasonló esetek, ahol addig is voltak személyi vagy vezetési problémák, és ezek csúcsosodtak ki a kormányfői beszéd utáni napokban, mint például Nádudvaron, ahol a Táncsics Tsz elnökével évek óta gondjai voltak a pártnak, és most ő volt az, aki sietett feloszlatni a tsz-t.[19]

Az MDP azt az álláspontot próbálta képviselni, hogy a termelőszövetkezeteknél nem azon kell a hangsúlynak lennie, hogy azokat a tagság fel is oszlathatja, hanem olyanná kell formálni a nevelőmunkát, hogy a kilépés, illetve a feloszlatás szóba se kerüljön a tagok körében. Akik pedig a szövetkezetek ellen ágálnak, azok felelősségre vonását a meglevő jogszabályok alapján kellett kezdeményezni. A cél az volt, hogy a párt erőt mutatva lépjen fel, és ne engedje, hogy „sértett emberek" zavart keltsenek.[20]

A szövetkezetekhez leginkább a legfiatalabb és a legidősebb tagokat látták hűségesnek a megyei bizottságnál, a középkorú, családos középparasztok voltak a legbizonytalanabbak a jövőt illetően. Az ő befolyásolásukra, meggyőzésükre a feleségek, a nők körében végzett politikai nevelőmunkát látta legcélravezetőbbnek az MDP megyei irányítása.[21]

Mivel az egyéni gazdák figyelték a termelőszövetkezeti tagok jövedelmi viszonyait és egyéb kedvezményeit, és ezeket összevetették a saját helyzetükkel, a folyamatos kilépések mellett a szövetkezetekbe történtek belépések is. Hajdúnánáson például 1953 októberében jelentették, hogy a Haladás Tsz-ből és a Táncsics Tsz-ből 4-4 tagot zártak ki, mint uszítót, de ugyanekkor 2-2 tagot fel is vettek, valamint a Micsurin Tsz-be is lépett be ekkoriban 4 fő, a Dózsa és a December 21. Tsz-ekbe pedig 3-3 új tag kérte felvételét. A Petőfi Tsz-ben pedig 3 beférkőzött „kulák" igyekezett a jelentés szerint bomlasztani,

[16] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 3.
[17] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 4.
[18] Uo.
[19] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 4.
[20] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 5.
[21] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 3.

aminek következtében a tagság zöme a kilépést fontolgatta, mindössze 13 tag állt ki szilárdan a szövetkezet mellett, elhatározva, hogy történjék bármi, ők együtt maradnak. Itt a sok görbeházi tag miatt a „klerikális reakció" befolyását is felfedezni vélték a tömeges kilépési szándék mögött.[22]

A Nagy Imre-beszéd egyik mellékhatása volt az is, hogy kimutatható módon javította a munkafegyelmet! Újirázon például a beszéd előtt 157 fő vett részt a nyári betakarítási munkákban, a beszédet követően ez a szám 230 főre nőtt. A csökmői Kossuth Tsz-ben is 30 fővel nőtt a családtagok száma az aratásban.[23] A nagyhegyesi Dózsa Tsz-ben is arról számoltak be, hogy senki nem hiányzott az aratásról.[24] A beszéd tehát azonnal reményekkel töltötte el a parasztságot, és újra értelmét látták a munkának, a termelésnek.

Ez annál is inkább volt komoly fejlemény, mert a hagyományos paraszti gazdálkodási és családmodell nem igazán engedte a családtagok ilyen jellegű bevonását a munkába. Ahogyan egy hajdúnánási beszámolóban írták, ott volt paraszt, aki megmondta, nem hozza a nejét segíteni a termelőszövetkezet betakarítási munkáihoz, mert szégyelli, hogy nem tudja eltartani a feleségét.[25]

A kormány által nyújtott kedvezmények miatt odaadóbban és becsületesebben végzett mezőgazdasági munkák láttán a párt vezetése is elégedett volt. A jelenséget a szövetkezetek megerősítésére kívánták felhasználni, vagyis szerették volna, ha mindenki látja, hogy a növekvő termeléssel együtt jár a jólét, az életszínvonal emelkedése is.

Hajdúnánásról jelentették, hogy a megnövekedett termelési kedv folytán az egyéni parasztok október elejéig 82%-ig végeztek a trágyázással, ami azért volt fontos, mert az előző évben (1952-ben) az volt az általános hozzáállás, hogy minek trágyázni, úgyis betagosítják a földet hamarosan, „*és én csak nem trágyázok a termelőcsoportnak.*" 1952-ben a trágyázás 1-2 %-ban lett teljesítve, a sok trágya ott maradt a kertek alatt, meg a város szélén, vagonszámra. Most ezt is elhordták a parasztok, a földekre. A konzekvenciát így szűrték le Hajdúnánáson: „*Ebből is látható, hogy a termeléshez való viszonyuk a dolgozó parasztjainknak megváltozott. És éppen az új kormányprogram, vagyis a kormány által nyújtott kedvezmények lehetősége következtében.*"[26]

A törvényesség betartatásának kérdése gyakorolta tehát talán a legnagyobb hatást a gazdákra. A kormányprogram meghirdetését követően egy hét alatt is nyilvánvalóvá vált a parasztság földszeretetének föllendülése, mert azt látták, hogy kormányzati programmá vált a paraszti termelés és tulajdon biztonságának megszilárdítása. A gazdálkodás iránt megélénkülő érdeklődést – mivel most már látták értelmét a munkának – jól jelezte, hogy sokan jelentkeztek, és szerettek volna állami földeket bérbe venni művelésre.[27]

Az első öröm után a várakozás időszaka következett, mindenki a konkrét rendelkezésekre, jogszabályokra várt. Itt-ott elterjedt a hír, hogy a kulákok visszakapják a földjeiket, ami ellen tiltakozó gyűlésekre is sor került a megyében. Kokadon az Úttörő Tsz dolgozóinak csoportja megfogadta, hogy mindenképpen együtt maradnak, tehát a tömeges kiválások és szövetkezeti feloszlások mellett ennek az ellenkezőjére is akadt szórványos

[22] MNL HBML XXXV.163.b 1. d. VB-ülés, 1953. október 9. Beszámoló 4.
[23] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 2.
[24] Uo. 3.
[25] MNL HBML XXXV.163.b 1. d. VB-ülés, 1953. július 17. Jegyzőkönyv 5.
[26] MNL HBML XXXV.163.b 1. d. VB-ülés, 1953. október 9. Beszámoló 1.
[27] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 3.

példa. A tartózkodó álláspont azonban általános volt, nagyon sokan a konkrét feltételektől tették függővé, hogy maradnak-e a szövetkezetben, vagy sem, például attól a körülménytől, hogy a jószágokat vagy az eszközöket vihetik-e a kilépő tagok magukkal.[28]

A kivárást jól jelzi az a tény is, hogy hamarosan azt olvashatjuk a párt megyei vezetése elé kerülő beszámolókban, hogy az aratás utáni munkák, a tarlóhántás és másodvetés munkája szinte teljesen megállt. Ez érthető is, ha belegondolunk, hogy ezek a munkák jobbára már a jövőről szóltak, és senki sem akart ezekbe a munkákba belekezdeni, amíg nem volt tisztázva, kinek a földjét is művelik.[29]

Az örömről és a reményekről szóló hírek mellett azonban akadtak riadalomról, ijedtségről beszámoló jelentések is. Berettyóújfaluban például tsz-tag fakadt sírva a Nagy Imre-beszéd hallatán, hogy „*ő nem hajlandó kilépni a tszcs-ből, ne kényszerítsék.*"[30] Balmazújvároson a párttagok egy részénél a miniszterelnöki beszédet úgy értelmezték: „*A nehézipar csökkentése a rendszer megváltoztatását jelenti!*" Úgy érezték, elárulták őket, és azt, amit ők eddig képviseltek szűkebb környezetük előtt, így „*most, hogy a világ megfordult, a pártonkívüliek előtt csak szégyenkezni lehet.*" Hiányolták az egyértelmű felsőbb iránymutatást is, amit az addigi években megszoktak: „*Nagy elvtárs miért nem beszélt Rákosi elvtársról? Nagy elvtárs beszédében miért olyan kevés szó esett a pártról? Nem vagyunk nyugodtak, ha nem Rákosi elvtárs van az ország élén.*"[31]

Még a politikailag képzettebb pártfunkcionáriusok között is akadtak olyanok, akik „megtévedtek." Pocsajon, az Új Barázda Tsz-ben a pártvezetőség egyik tagja, aki pártiskolát is végzett, szinte rendszerváltást vizionálva kijelentette: „*Megbukott a párt, nem kell már párttaggyűlést tartani.*" De Kismarján is elhitte a függetlenített párttitkár is a terjedő álhírt, hogy rádióhallgatást kell szervezni, mert Eisenhower fog beszélni, és azt hallaniuk kell.[32]

A reformok fogadtatása más társadalmi rétegekben

A megye iparosodottsága viszonylag elmaradott volt, így a mezőgazdaságban tapasztalt reakciókhoz képest a kormányfői beszéd ipari munkásságon belüli fogadtatásáról kevesebb adatunk van. A közellátás javulását természetesen mindenki örömmel fogadta, a bizakodóbbá váló hangulatban a megyében is egymás után születtek a vállalások a továbbra is meglévő tervek túlteljesítésére, a munkafegyelem megszilárdítására. Némi elégedetlenség a Gördülőcsapágy Műveknél jelentkezett, ahol munkaszervezési hibák miatt, a nem megfelelő munkaeszköz-ellátottság következtében visszaesett a termelés, ebből adódóan a bérek is éppen ebben az időben csökkentek.[33]

Az építőiparban dolgozókat is megmozgatta az új kormányprogram. A volt kőművesmesterekkel kapcsolatban azt jelentették sok helyről a megyei pártvezetésnek, hogy sokuk azonnal az egyéni iparengedélyek kiváltása felől kezdett tájékozódni. Sok építőipari mun-

[28] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 3.
[29] Uo.
[30] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 4.
[31] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 2.
[32] Uo.
[33] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 3.

kás, döntően az első generációs, parasztból frissen munkássá lett, kétlaki dolgozók azt is felvetették, hogy hazamennek vidékre, kiveszik a földjüket a termelőszövetkezetből, és visszatérnek a mezőgazdasági, paraszti élethez.[34]

Az új politika meghirdetése a kisipari termelőszövetkezetekben váltott ki igazán nagy érdeklődést. Nagy Imre rádióbeszéde után 10 nap alatt a megyében 164 ktsz-tag kért iparengedélyt, házi kisipari tevékenység folytatására. Mikepércsen a Vegyesipari Ktsz rendkívüli közgyűlést hívott össze, a szövetkezet feloszlatásának céljából. Egy bagaméri fodrász annyira fellelkesedett, hogy kitette a saját cégtábláját, elővette eldugott iparigazolványát, és mintegy önhatalmúlag, újrakezdte az iparát. A kiskereskedelem dolgozói közül is sokan foglalkoztak az önállósodás gondolatával, ami napok alatt akkora problémát okozott, hogy a kereskedelmi dolgozók önálló engedélyek utáni járkálása már termeléskieséshez is vezetett. Nagylétán egy pék például 3 napig távol volt a munkahelyétől engedélyek miatti hivatali ügyintézés okán, sőt, a leendő segédjét a kollégái között igyekezett megtalálni.[35]

Debrecenben a Városi Tanács Ipari Osztályáról 1953 augusztusának végén azt jelentették, hogy „napok alatt" 200 ktsz-tag, valamint volt kisiparos jelentkezett iparengedély kiváltásáért, amire a hatóság nem volt felkészülve.[36]

A tanácsok egyébként igyekeztek a magánkisiparosok számának megemelkedését elkerülni, és a párt határozatai alapján csak ott igyekeztek iparengedélyt adni, ahol azt a lakosság jogosnak tartott igényei indokolták, és azon gépeket, berendezéseket, eszközöket, amelyek a kisipari szövetkezetek tulajdonát képezték, nem volt lehetséges sem kiadni, sem pedig eladni.[37] Ebből is látható, hogy adminisztratív eszközökkel igyekeztek a meginduló spontán folyamatot lassítani, és az állami vagy szövetkezeti tulajdonba került javakat megőrizni.

A kormányprogram a párt jelentései szerint a megye értelmiségét megnyugtatta. A pedagógusok helyeslően fogadták az alsófokú oktatás fokozott anyagi támogatásban való részesítésének ígéretét. A megyei pártbizottság ülésén egy 23 éve a pályán levő debreceni tanítónő szavait idézték: „*A belváros IV. pártalapszervezetének pártcsoport bizalmija, amiért szülés előtt egy hónappal nem jártam ki népnevelő munkára, lehordott nagyságos asszonynak, ki most is kényelmes és a múltat várja vissza. Ilyen esetek után megnyugtatólag hat Nagy elvtárs beszéde.*"[38]

A nyugodtabb légkörben az értelmiségiek részéről azonban kérdések tömege is felhozódott. Miért nem a párt tárta fel a hibákat? A II. Kongresszus irányvonala akkor helytelen volt? Új kongresszust fognak összehívni? Hogyan fog hatni a nehézipar fejlesztésének visszafogása a hadiiparra, a fegyverkezésre? Kapnak-e amnesztiát az egyetemekről kizárt hallgatók? Szabad-e most már nyíltan, őszintén beszélni? Mint látható, a kérdésfelvetések zöme már a napi élet könnyebbségén túlmutatva, a rendszer ideológiai, eszmei alapjait, az elmúlt évek politikai gyakorlatát kérdőjelezte meg. A hivatalos hozzáállás a párt részéről az volt a felvetésekre, hogy azok egy részét a kérdezők ideológiai fejletlenségével magyarázták, másik részüket pedig provokációnak tekintették. Provokatívnak tartották például a debreceni Klinikán elhangzó kérdést, hogy a magánkereskedelem engedélyezésével

[34] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 3.
[35] Uo. 4.
[36] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. augusztus 25. Jelentés 1.
[37] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 5.
[38] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 4.

hogyan függ össze az orvosok magánpraxisa?[39] Ez a kérdés is a rendszer fundamentumait kérdőjelezte meg, és a totális diktatúra kiépülése előtti idők állapotát idézte fel.

Illúziók

Az egész megyében tapasztalható fellélegzéssel egyidőben elkezdtek különféle álhírek terjedni. Sokan a valós helyzetnél többet igyekeztek belelátni a változásokba, sok helyen a párt megrendülését, sőt, egyfajta rendszerváltást véltek kiolvasni az eseményekből.

A párt megyei bizottsága jelentésében olyan híresztelésekről is tudósítanak, miszerint vidéken valahol az a hír kapott szárnyra (állítólag az Amerika Hangja hatására), hogy a „négyesfogat," Rákosi, Farkas, Gerő és Révai disszidált az országból. Nagy Imréről viszont kifejezetten kedvezően vélekedtek a megyében: „*Van mégis egy ember, aki kiosztotta a földet, és aki most is védi a földet.*" Ezt a keményvonalas pártvezetés úgy értelmezte, mint a kiépítendő személyi kultusz első megnyilvánulásait.[40]

Hellyel-közzel opportunizmust is tapasztalt a jelentések révén a megyei pártvezetés. Előfordult például olyan eset Hajdú-Biharban, hogy Rákosi Mátyás képét levették a falról, mondván: „*most nincs szükség rá*", és a helyi alapszervezet sem tiltakozott a lépés ellen.[41]

Az „osztályellenség" rémhírterjesztése a megye mezőgazdasági jellegéből adódóan főként a szövetkezeti és egyéni parasztok manipulálására terjedt ki a megyei pártvezetés megítélése szerint. Olyan híresztelések terjedtek, miszerint a dolgozó parasztság minden beadási kötelezettségét el fogják engedni, és azt mondták sokfelé: „*Ne add be, jövőre úgyis elengedik. Nem kell adót fizetni, mert az ipar nem fog most már fejlődni.*" Szentpéterszegen a „kulákok" a párt gazdasági vezetőjét ki akarták zavarni a székházból, Tiszacsegén a helyi párttitkárt a lakásán kereste fel egy volt nagygazda, és felszólította, hogy adja vissza a házát. Az „osztályidegennek" minősített csoport sok tagja a változás szelét érezve azt hangoztatta: „*Most már nem vagyunk kulákok!*" Polgáron az is előfordult, hogy egy „kulák" megjelent egy boltban, ahol a kirakatban ő volt „leleplezve" megszégyenítő rajzos plakáton, és azt követelte, hogy a miniszterelnök beszéde alapján ezt vegyék onnan le![42]

A kormányváltásnál nagyobb változásról szóló, vagy abban reménykedő pletykák egyike volt az a hír is, amely Vámospércsen röppent fel, miszerint a tanácselnököt és a párttitkárt letartóztatták, mivel megváltozott a rendszer.[43] Nyírábrányban az is megesett, hogy Nagy Imre beszéde után a parasztok kimentek aratni, és a szövetkezetben lévő földjeikről a gabonát egyenesen hazavitték. A cselekményt a felsőbb szervek nem tudták megakadályozni.[44]

A kitelepítettek körében is azonnal elterjedt a programbeszéd híre. Mindenki az azonnali szabadulásról kezdett el beszélni, a párt megyei vezetősége azonban sietett gyorsan leszögezni: amíg konkrét rendelet nincs, egyetlen kitelepített sem mehet sehova, addig dolgozni kell! Igyekeztek is azonnal bürokratikus akadályokat gördíteni a kitelepítettek

[39] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 4.
[40] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 4.
[41] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 4.
[42] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 4.
[43] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. augusztus 25. Jelentés 1.
[44] Uo.

útjába. Zömük papíron állami gazdaságokhoz volt leszerződve, így elrendelték, hogy aki esetleg nincs, azt is szerződtessék le gyorsan valahova. Emellett megjegyezték, hogy a szóban forgó személyekre – jöjjön bármilyen jogszabály – azért a továbbiakban is oda fognak figyelni, például jól meg fogják nézni majd, kinek adnak lakást és munkát Debrecenben.[45]

A kitelepítettekkel való bánásmód megváltozásának azonban sok apró jele volt azok munkahelyein. Bár a párt utólag helytelenítette, a Gördülőcsapágy Művek építkezésén dolgozó egyik „osztályellenségnek" például az építésvezető megígérte, hogy a Debrecenbe való beköltözéséhez egy vasárnapi napon kölcsön fogja adni a vállalat egyik teherautóját![46]

A rémhírek terjesztésében a párt szerint élen jártak a kitelepítettek, akiknek egyébként a fennálló rendszer megváltozásába vetett, gyakran illuzórikus reményeik teljesen érthetőek is voltak. Az „osztályellenségnek" tekintett kitelepítetteknek a Polgári járásban még azt is felrótták, hogy 1953. július elején, Nagy Imre beszéde után az új kormány egészségére ürítették poharaikat.[47]

Ugyanitt nekik tulajdonították azokat a híreszteléseket is, miszerint az országban sztrájkok robbantak ki, több helyen megtagadták a munkát. A rendszer bukásába vetett hit mondathatta azt is a Polgári járásban egy kitelepítettel, hogy „*két hét múlva már ők fognak vezetni, és a kommunisták lesznek a szemetek!*" Július közepén már azt találgatták a deportáltak, hogy visszakapják-e a lakásaikat, vagy ad-e a kormány pénzt a hazautazásukhoz?[48] A kitelepítés intézményének felszámolását augusztus elején jelentették be.[49] Mint látható, Nagy Imre beszéde valóban átütő erejű volt, Hajdú-Biharban is minden társadalmi réteghez eljutott, és mindenki a reményt, a könnyebb élet reményét olvasta ki belőle. A szebb jövőben való hit azonban sokakat téves következtetések levonására, és csalóka ábrándok kergetésére sarkallt.

A párt reakciói

A pártapparátust felkészületlenül érte a kormányfői beszéd. A megyei bizottság ülésén a problémákkal, félreértésekkel szembesülve feladatul szabták a párt szervezeteinek, hogy igyekezzenek a beszédet összefüggéseiben is megértetni a lakossággal, biztosítsák a „*jogok és kötelességek maradéktalan érvényesülését*", emellett azonban a régi reflexek sem merültek feledésbe. Intézkedtek, hogy a párt kétszerezze meg az éberséget, a fegyelmet, a fegyelmezetleneket azonnali felfüggesztéssel fenyegetve meg. Ahol durva hibákat észleltek, ott gyors, szervezett intézkedésekkel igyekeztek orvosolni a bajokat. Azokat a tanácsi dolgozókat, pedagógusokat, akikben csalódtak, eltávolították, azon alapszervezeti titkárok esetében pedig, akik hagyták „*az ellenséget garázdálkodni*", a taggyűléseknek javasolták az adott személyek leváltását.[50]

[45] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 5.
[46] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 2.
[47] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 4.
[48] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 4.
[49] Szabad Föld, 9. évf. (1953), 31. sz., 1953. augusztus 2.
[50] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 5.

Főként az illúziók elharapózását, az „*osztályellenség garázdálkodását*" igyekeztek csírájában elfojtani, és „*egy centit sem engedve*" azonnali eljárás indítását javasolták a „lázongókkal" szemben.[51]

Az apparátus álláspontját a zavarodottság és a kivárás jellemezte. A megyei bizottság egyik ülésén meg is jegyezték a jelenlévőknek: „*Mellesleg […] ha politikai kérdések vannak napirenden, eléggé tartózkodóak az elvtársak.*"[52]

A problémák kerülgetése mindennapos volt a beszéd elhangzása utáni bizonytalanság időszakában. A debreceni alapszervi titkárok például a titkári értekezletig „*a szó igaz értelmében kerülgették a problémákat, mint macska a forró kását*", de a központi eligazítás után már mindenki igyekezett jól helytállni. A legnagyobb problémát a Polgári és a Püspökladányi járás, valamint a Debreceni Városi Tanács területéről jelentették, ahol „*a szó igaz értelmében féltek hozzányúlni a problémákhoz*", döntően az előző években igencsak szigorúan kezelt kulákokkal és kitelepítettekkel kapcsolatos új módszerekhez.[53]

A pártot valószínűleg a lakosság hirtelen aktivizálódása is meglepte. A megelőző években elszokhattak attól, hogy kritikus és nem baráti hangok is hallatszódni kezdtek. Ezt azonnal az „osztályellenség" aktivizálódásának tekintették, amely pár nap alatt „*kimutatta a foga fehérét.*" Mellettük egy másik csoportot is megkülönböztettek, mégpedig a „sértett embereket," akik akár a saját soraikból, a párton belülről is jöhettek, leváltott tsz-elnökök, párttitkárok, kizárt tagok is lehettek azok között, akik „*fújták a hangulatot.*" Ezekkel kapcsolatosan némileg más módszereket javasoltak, mint az „osztályellenséggel" szemben, itt ugyanis azt tanácsolták, hogy ezeket igyekezni kell meggyőzni, odafigyelve arra, hogy ne közösítsék ki őket, mert azzal csak az „*ellenséghez püfölik*" őket.[54]

Az elbizonytalanodás olyan szituációkat is okozott, amelyekben a párt helyi vezetői is csak futottak az események után, átadva a kezdeményezést az „ellenségnek". Kismarján is például „*a párttitkár tétlenül nézte, hogy hogyan garázdálkodik az ellenség, nekünk kellett kimenni*", azaz a megyei szerveknek kellett a helyszínen intézkedve helyreállítaniuk a rendet.[55]

A párt helyi szerveit utasították rá, hogy fokozottan ügyeljenek arra, hogy az ellenséges propaganda ne nagyítsa fel a dolgokat, ne használja ki a politikai irányváltásból fakadó átmeneti zavarokat. Itt az olyan esetekre gondoltak, amikor olyan hangokat is lehetett hallani, hogy „*jó-jó a munkásosztály életszínvonalát emelik, de mi lesz velünk, parasztokkal?*"[56] Az ilyen kérdések felvetésében a széthúzás erősítését, a munkás-paraszt kapcsolatok rombolását látta a pártvezetés.

A beérkező jelentések, tájékoztatók szerint a párt egységét is megkérdőjelező hangok is hallatszottak vidéken. Ártándról futott be például az a kérdésfelvetés, miszerint „*Nagy Imre nem azt mondta, amit Rákosi elvtárs, ellentét van kettőjük között, vajon ki lesz a győztes?*" A párton belüli hatalmi rivalizálás így a szélesebb közvélemény számára is nyilvánvalóvá vált, ennek tényét a párt azonban igyekezett tagadni, és a politikai nevelőmunka erősítését, szektoronként használható érvek és válaszok kidolgozását tartották szükségesnek.[57]

[51] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 6. Jegyzőkönyv 5.
[52] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 4.
[53] Uo.
[54] Uo.
[55] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jegyzőkönyv 5.
[56] Uo.
[57] Uo.

A párt helyi vezetőinek is volt min változtatniuk a tömegekkel való kommunikáció tekintetében. A Polgári Járási Pártbizottságon például a pökhendiség jelei mutatkoztak, amikor a dolgozók sertésbeszolgáltatással kapcsolatos panaszaira úgy reagáltak, hogy „*Arról persze nem beszélnek, hogy van egy reakciós papjuk is, arról nem beszélnek, hogy az adófizetéssel nem valami jól állnak.*" A hasonló hozzáállás a Berettyóújfalui járásban azt eredményezte, hogy a bakonszegi párttitkárt, aki hasonló stílusban akarta letorkollni a parasztokat, a 30-40 fős hallgatóság egyszerűen faképnél hagyta.[58]

A kormányprogramban megfogalmazott feladatok félreértése a megyei pártapparátus tagjai részéről is előfordult. Azt a tényt, hogy túlságosan elterjedt a bürokratizmus, a dolgozók gondjaival, panaszaival való nem kielégítő foglalkozás, sokan úgy értelmezték, hogy a továbbiakban vissza kell vonulniuk, ki kell vonniuk magukat a feladatokból, és például a gazdasági munka helyett a felvilágosító, nevelő munkára fognak koncentrálni.[59]

A párt bürokratái mellett az állami tisztviselőkkel is akadtak problémák a megyében. Nagy Imre beszéde a tanácsok előtt azt a feladatot jelölte ki, hogy a dolgozók életszínvonalát emelni kell, és orvosolni kell jogos sérelmeiket. Ennek jegyében meg kellett szüntetni a dolgozókkal való bürokratikus, lélektelen bánásmódot, ami egyes tanácsoknál a program meghirdetése után hónapokkal is fennállt. A felelősséget nem vállaló, bürokrata eljárásmód tipikus példájaként a Hajdúböszörményi Városi Tanácsot hozták fel, ahol a hivatalnokok vagy osztályvezetők minden problémával a tanácselnökhöz küldözgették a hozzájuk fordulókat, így gyakran 25-30 személy előszobázott a tanácselnök irodája előtt, aki aztán visszaküldte őket az illetékes osztályokhoz, előadókhoz, ügyeik intézésére.[60]

A párt megyei vezetősége helytelenítette az elharapózó látszatintézkedéseket is, amiket az enyhültebb légkör és az elbizonytalanodás váltott ki. A termelőszövetkezetek megerősítésénél például előfordult, hogy Hajdúszoboszlón, a Vörös Hajnal Tsz-ben kizártak 54 személyt, és ezt a felsőbb pártszervek felé úgy jelentették, mint az ellenséges elemek eltávolítása céljából tett intézkedést. De kiderült, hogy ők valójában nem is voltak a szövetkezet valós tagjai, csupán olyan személyek, akik csak a földjüktől akartak megszabadulni, igazából nem is kötődtek a tsz-hez. A kollektív gazdálkodás ellen egyre nyíltabban agitáló, „kulákokkal barátkozó" elemek pedig továbbra is a szövetkezeten belül maradtak.[61]

Mindenesetre némi nyitottabbá válás a megyei pártszervezeten belül is megvalósult. A közelmúltbeli szovjet pártkongresszuson elhangzottak kitárgyalása óta javult a bírálat és önbírálat a párton belül, a vezetők egymás munkáját is egyre nyíltabban merték kritizálni – jelentették elégedetten a párt vezetői.[62]

Az „új szakasz" vége

Nagy Imre kormányának bukásához elsősorban a nemzetközi helyzet romlása járult hozzá. Amikor 1954. október végén az NSZK-t meghívták a NATO-ba, a Szovjetunió fenyegetésnek tekintette a lépést. A nyugatnémet állam 1955 májusában lett a nyugati

[58] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. július 13. Jelentés 1.
[59] Uo. 2.
[60] MNL HBML XXXV.160.b 9. d. Megyei Bizottság ülése, 1953. augusztus 25. Jegyzőkönyv 3.
[61] Uo. 4.
[62] MNL HBML XXXV.161.e 3. d. Járási Bizottság ülése, 1953. augusztus 12. Beszámoló 1.

katonai tömb tagja, amire válaszként a Szovjetunió létrehozta a Varsói Szerződést. A hidegháborúban beálló zordabb viszony nem kedvezett a továbbiakban az olyan reformer politikának, ami Magyarországon folyt.[63]

A nemzetközi tényezők másik körülménye a moszkvai vezetésben beállott változás volt. Nagy Imre törekvései egybevágtak Malenkov reformszellemű korrekciós politikájával, és amíg a szovjet vezetésben folyó hatalmi harcban Malenkov tartotta pozícióit, Nagy Imre maga mögött tudhatta a szovjet támogatást.[64] Egyetlen kelet-európai csatlós állam vezetője sem kötelezte el magát annyira egyértelműen Malenkov politikája mellett, mint Nagy Imre. Így az orosz politikus visszaszorulásával Nagy Imre legfőbb szovjetunióbeli támogatóját veszítette el.[65]

A moszkvai pártvezetésben zajló harcok korábban is befolyásolták a hazai helyzetet. Alig dőlt el Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése, Moszkvában letartóztatták Beriját, aki nem kedvelte Rákosit, és Nagy Imrét támogatta. Rákosi észlelte is, hogy Nagy helyzete szinte a kezdet kezdetén megingott: „*Nagy Imre Berija letartóztatása után egy-két hétig meghúzta magát, bizonytalanná vált, nem tudta, hogy ez a váratlan körülmény hogyan hat ki az ő helyzetére*" – jellemezte a kialakult helyzetet visszaemlékezésében Rákosi Mátyás. Vagyis a magyar politikai helyzet végig döntően a szovjet hatalmi játszma függvénye volt.[66]

Nagy Imre helyzetét belső tényezők is nehezítették. Sok tekintetben megkötötte a kezét például az is, hogy hiába alakíthatott kormányt, jelentős személyi folytonosság volt az ő kormánya és az előző vezetés között. Például bár Farkas Mihály és Révai József nem maradtak miniszterek, Gerő Ernő miniszterelnök-helyettes maradt az új kormányban is, valamint a belügyminiszteri tárcát is ő kapta meg. Ez is jelezte, hogy Moszkva minden változtatási óhaj ellenére nem engedte el teljesen a régi, hűséges emberei kezét.[67] A kormányban valójában csak két új tag volt: Bata István honvédelmi és Boldoczky János külügyminiszter, de ők sem a Nagy Imre-féle reformok iránti elkötelezettségükről lettek ismertek a későbbiekben.[68]

A pártapparátus reakciói már a kormányprogram meghirdetése után a zavarodottságról, az elbizonytalanodásról tanúskodtak. Mivel a visszajelzések szerint sokan úgy látták, hogy „*Párt háttérbe kerül […] az új gazdaságpolitika a marxizmus-leninizmus tanításaitól eltér, valamint a szocialista iparosítás, vagy a mezőgazdaság területén elhagyjuk a Párt eddigi tanításait*", a pártapparátus részéről tapasztalható ellenállás egy pillanatra sem szűnt meg. Nagy Imre már az 1953. július 24-i minisztertanácsi ülésen megjegyezte, hogy „*a kormányprogramban a lakosság életszínvonalának emelésére tett ígéretünk teljesítését az egyes miniszterek nem tekintik saját feladatuknak*", s nyomatékosan kérte, hogy minden erővel igyekezzenek felszámolni a lemaradást. A Politikai Bizottság 1953. szeptember 23-i ülésén tárgyalt beszámoló is megállapította, hogy a gazdaságpolitikai program végrehajtása lényegesen gyorsabb és eredményesebb volna, „*ha a gazdasági vezetők részéről nem mutatkozna bizonyos ellenállás a tervek átcsoportosításának végrehajtásával szemben.*"[69]

[63] Romsics 2000. 380.
[64] Baráth 1998. 106.
[65] Rainer M. 1998. 3.
[66] Baráth 1998. 104.
[67] Izsák 2004. 6.
[68] Urbán 1992a. 74.
[69] Baráth 1998. 104–105.

1954 közepétől hazai ellenfelei Nagy Imre gazdaságpolitikáját, vagy ahogy nevezték: megalapozatlan életszínvonal-politikáját kezdték el támadni.[70] 1955. január elején pártküldöttség ment Moszkvába, ahol Nagy Imre erős bírálatokban részesült túlzottnak minősített reformjai miatt, és a „jobboldali veszély" erősödésének indokával újra Rákosi került előtérbe.[71] Nagy Imre hamarosan minden tisztségéről lemondani kényszerült, és visszavonult a politizálástól.

Nagy Imrének a helyzetét befolyásoló külpolitikai tényezőkre nyilvánvalóan nem sok befolyása lehetett. A belső ellenzékkel pedig főként azért nem tudott eredményesebben fellépni, mert a kiépült Rákosi-féle diktatúra alig pár év alatt olyan gyökeres politikai, gazdasági és társadalmi átalakulást hozott az ország életében, hogy a szükséges korrekciókhoz nem voltak meg a kapaszkodók. Nem volt mihez visszanyúlni személyileg, szervezetileg, miközben akadályként ott tornyosult az új intézményrendszer, az új vezetőréteg, amely a diktatúrának köszönhette státuszát, hatalmát, befolyását.[72]

Az újonnan felemelkedett „elit" ellenállását az is kiváltotta, hogy a rendszer jellegéből adódóan a politikai változásoknak, utódlásoknak, a vezetők cserélődésének nem voltak meg a szabályozott keretei, így bármilyen változás nem a zavarok elhárításaként, hanem az előző politikai vezetés hibájaként, sőt bűneként jelent meg, ami súlyos következményekkel járhatott. Így a meginduló ösztönös védekezés a rendszer ismeretében teljesen természetesnek volt tekinthető.[73]

Nagy Imrét miniszterelnöksége idején három fő törekvés vezette. Mindenekelőtt az 1948–1953 közötti úttévesztés következményeinek felszámolása volt a célja, főleg a gazdaság- és a társadalompolitika területén. Másodsorban a helyes útra való visszatéréshez szükséges politikai környezet megteremtése, főként a jogtalanságok visszaszorítása, a párton belüli demokratizálás, a bírálat szabadsága és nyilvánossága, a politikai bázis kiszélesítése, a népfrontpolitizálás eszközeivel. Harmadrészt céljának tekintette a továbbhaladás útjának kialakítását, főleg a mezőgazdaság tekintetében. Nagy Imre valószínűleg a harmadik kérdéskört érezte magához a legközelebb állónak, Moszkva viszont csak az első feladatra adott neki felhatalmazást, a másodikat pedig kimondottan veszélyesnek ítélte meg, ami más csatlós országok számára „rossz példát" mutatott volna.[74]

A Szovjetunióban a hibák kijavítását valószínűleg úgy képzelték el, hogy azzal Magyarország függősége Moszkvától nem lazul, csupán a párt és a kormány politikájának néhány eszköze módosul.[75] Nagy Imre azonban stratégiai váltásnak értelmezte a szovjet politikában bekövetkező taktikai fordulatot, és ezzel olyan hibát követett el, amely megpecsételte az egész ország, és azon belül Hajdú-Bihar megye lakossága által reménykedve fogadott reformpolitikája sorsát.

[70] Varga 1989. 27.
[71] Izsák 2004. 8.
[72] Rainer M. 1998. 6.
[73] Uo. 9.
[74] Rainer M. 1992. 12.
[75] Urbán 1996. 80.

András Husvéth

Respiration and Illusions – Echoes of the First Mandate as Prime Minister of Imre Nagy in Hajdú-Bihar in the Mirror of the Documents of the Hungarian Working People's Party

Both the power struggles after Stalin's death, and the new course of Soviet leadership in the Cold War lead to a turn in the Hungarian government, as well. The Stalinist Rákosi was succeeded by Prime Minister Imre Nagy, and his reign started off with a huge wave of reform declarations. The whole country was relieved as a result of the measures that somewhat mitigated the repression of the system and slightly raised living standards. The reforms met also in Hajdú-Bihar an almost unanimous sympathy: from the cooperative owners through the individual peasants, from the working class through the intelligentsia, every social layer in the county found the parts they liked in the government program.
However, several people wanted to see more in the reforms than what they indeed meant, at some places, people saw even the complete retirement of the system behind these measures. The party apparat took the measures facilitating everyday life (the "new period") uncomprehendingly nation-wide, thus even in Hajdú-Bihar, and therefore they moved sluggishly to realize those measures, finding them too much. When the evolution of foreign policy of the Cold War created unfavourable conditions, the Soviet government also drew back from Imre Nagy. Therefore, the reform era – that was happily welcomed and that compelled further hopes, and at some places, illusions – ended.

Források

Levéltári források

MNL HBML — Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

XXXV.160.b — A Magyar Dolgozók Pártja megyei bizottságok iratai. Az MDP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága iratai.

XXXV.161.e — A Magyar Dolgozók Pártja járási bizottságainak iratai. Az MDP Derecskei Járási Bizottsága iratai.

XXXV.163.b — A Magyar Dolgozók Pártja városi bizottságainak iratai. Az MDP Hajdúnánási Városi Bizottsága iratai.

Sajtóforrások

Szabad Föld, 9. évf. (1953), 31. sz., 1953. augusztus 2.

Szabad Föld, 9. évf. (1953), 36. sz., 1953. szeptember 6.

Szabad Nép, 11. évf. (1953), 213. sz., 1953. augusztus 1.

Szabad Nép, 11. évf. (1953), 274. sz., 1953. október 1.

Szakirodalom

Balogh 1989. — Balogh Sándor: Politikai reformpróbálkozások és kudarcaik 1953 és 1956 között. In: Társadalmi Szemle, 44. (1989) 8–9. sz. 19–35.

Baráth 1998. — Baráth Magdolna: Kiszeljov három beszélgetése Nagy Imrével 1953 nyarán. In: Társadalmi Szemle, 53. (1998) 3. sz. 103–117.

Izsák 2004. — Izsák Lajos: Nagy Imre kiigazítási kísérlete. In: História, 26. (2004) 1. sz. 3–10.

Rainer M. 1992. — Rainer M. János: Nagy Imre életútja. In: Múltunk, 37. (1992) 4. sz. 3–14.

Rainer M. 1998. — Rainer M. János: Nagy Imre tizenhét hónapjának mérlege. In: Múltunk, 43. (1998) 2. sz. 3–22.

Romsics 2000. — Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 2000.

Urbán 1992a. Urbán Károly: Nagy Imre első miniszterelnöksége. In: Társadalmi Szemle, 47. (1992) 6. sz. 72–88.

Urbán 1992b. Urbán Károly: Nagy Imre, az államférfi. In: Múltunk, 37. (1992) 4. sz. 48–58.

Urbán 1996. Urbán Károly: A magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok a Nagy Imre-kormány időszakában (1953–1955). In: Társadalmi Szemle, 51. (1996) 7. sz. 80–94.

Varga 1989. Varga László: Nagy Imre. Életrajzvázlat. In: História, 11. (1989) 6. sz. 27–28.

Varjasi Imre

Aki nem tette le a fegyvert

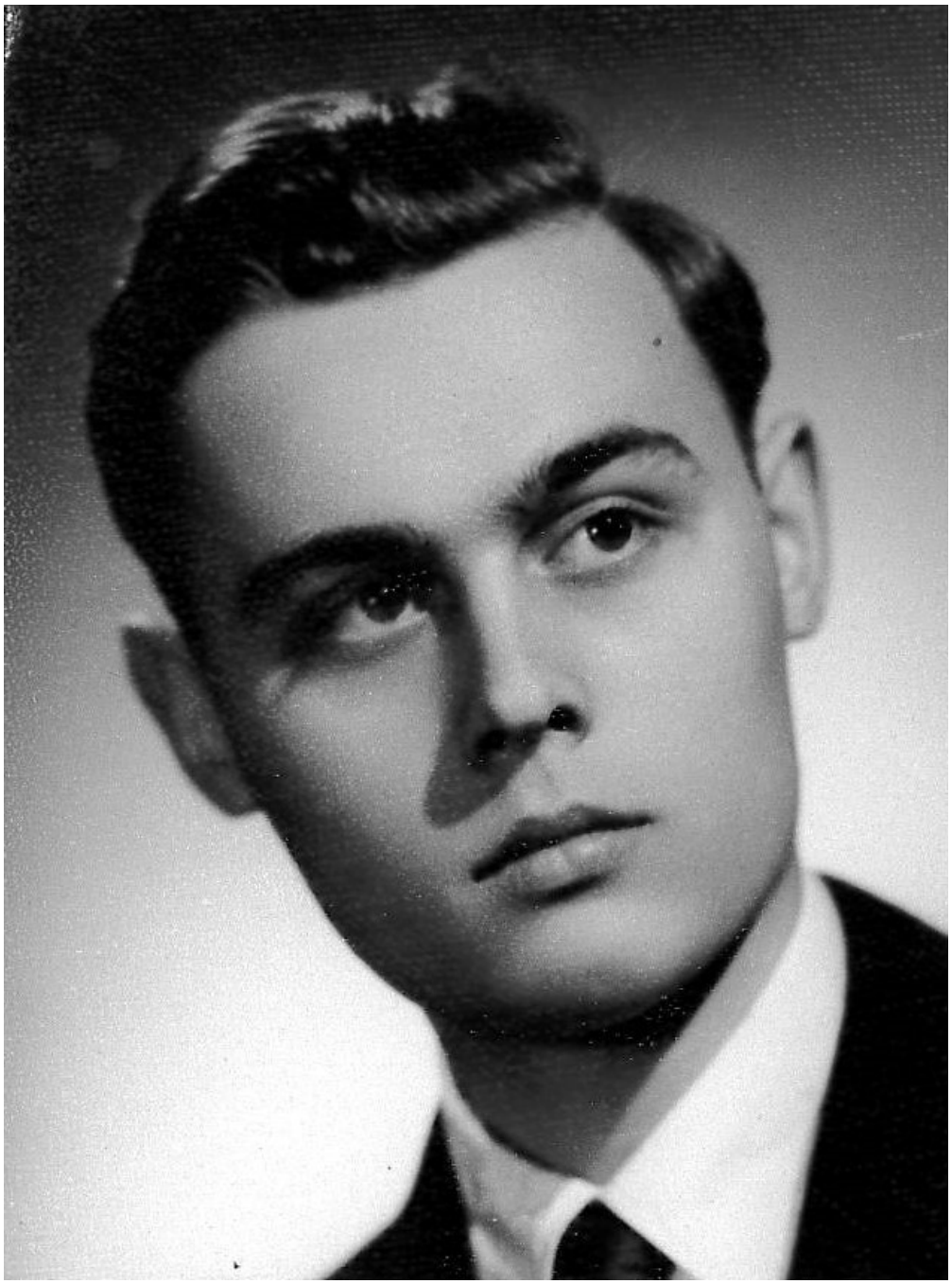

1. kép. Tóth Elek.

Néhai dr. Tóth Elek (Egyeken született 1938-ban) Hajdúböszörményben élt, háziorvosként szolgálta a polgárokat a városban. Felesége, néhai K. Nagy Magdolna a gimnáziumban tanított földrajzot és történelmet. (Az ő általa írt naplórészletet lentebb közöljük.) Két gyermekük: Elek fiuk fogorvosként, leányuk, Péterné Tóth Magdolna pedagógusként dolgozik a városban. A gyerekek édesapjuk féltése okán csak a rendszerváltás után tudták meg Tóth Elek forradalomban vállalt szerepét. A most közölt írás egy hosszabb életinterjú része.[1] A következőkben az oral history rövidített, *szó szerinti* változatának csak az 1956-os forradalomra vonatkozó részét közöljük.

A kezdetek

„*Életemben több szempontból is nagyon jelentős az 1956-os dátum. Akkor voltam 18 éves, akkor érettségiztem a böszörményi gimnáziumba. Katonai pályára készültem, de ez nem jött össze, aztán Csiha Anti bácsi, az osztályfőnököm javaslatára beadtam a felvételi kérelmemet a Debreceni Mezőgazdasági Akadémiára. Minden érdekelt akkoriban, parasztcsaládban nevelkedtem, de nem nagyon szerettem a mezőgazdaságot annak idején. Ettől függetlenül felvételiztem, és fel is vettek. Ősszel kezdődött a tanév, néhány hét elteltével az egész akadémia, azt hiszem szeptember 22-e környékén, levonult Mohács szigetére. Kevesen emlékeznek már rá, hogy 1956 tavaszán a térségben óriási árvíz volt, vagy hét falut teljesen elmosott az árvíz. Földdel egyenlővé lettek a házak és ennek a területnek az újjáépítésére diákokat vezényeltek ki, az egész akadémiai létszám ott dolgozott két hétig az építőtáborban.*

2. kép. A mohácsi táborban 1956 szeptemberében. A kép jobb szélén guggol Tóth Elek.[2]

[1] Az interjút egy független filmes, Oláh Imre készítette 2006-ban, s bocsátotta e sorok írójának rendelkezésére, felhasználásra. A filmes és Tóth Elek leánya engedélyezte az eddig publikálatlan anyag közzétételét.
[2] A fényképeket leányától, Magdolnától kapta a szerző. Köszönet érte!

Annyiban nagyon hasznos volt a tábor, mert akkor ismerkedtem meg a többi diákkal, akkor csiszolódtunk össze igaziból, talán a tanév egyéb időszakában ilyen jó barátságok, ismeretségek nem is kötődhettek volna, mint ebben a táborban. Tehát az ismeretség a többiekkel ott kezdődött. Mohács szigetről visszajőve, már ugye októbert írtunk, a tanulmányok mögött rengeteget politizáltunk. Akkoriban már Debrecenben is működött azt hiszem „Kossuth kör" néven egy társaság, amelyiknek az egyik előadását én magam is hallottam. Rengetegen voltak, majd, amikor elódogtam, azon gondolkoztam, te jó isten, ha ennyien jöttek, ha az ott elhangzottakat magasabb helyen meghallják, mi lesz itt? A debreceni akadémiának nem volt külön kollégiuma, mi a református kollégium földszintjén voltunk elhelyezve. Hát elég rideg körülmények között 20-an, 25-en laktunk egy szobában. Emeletes ágyakon, tulajdonképpen csak az éjszakát töltöttük bent a belvárosban. A többi időt kint az akadémián. Akkor még az ötös villamos közlekedett, a Bika elől indult végig a Hatvan utcán, a Böszörményi úton, és a Nyulasnál volt a fordulója. Azzal jártunk ki, napjában többször is megjártuk ezt az utat, ott kosztoltunk, ott voltak az előadások, a gyakorlatok. Azért fontos ez, hogy a kollégiumban laktunk, mert október 22-én este összetrombitáltak bennünket a kollégium egy nagyobb szobájába. A debreceni egyetemről meg a szegedi egyetemről jöttek egyetemisták, akik tájékoztattak bennünket, hogy országszerte megalakul a MEFESZ. Az egyetemisták és főiskolások egységes szervezete. Valamint másnapra 23-ára a Kossuth Egyetem elé egy szolidaritási nagygyűlést szerveznek, és menjünk el oda. A nagygyűlésnek a témája a lengyelekkel való együtt gondolkodás, és bizonyos reformoknak a kérése, követelése volt. 23-án már eleve elmaradtak az előadások, és mi agrárosok is oda vonultunk a Kossuth Egyetem előtti térre. 10 óra tájban már ott voltunk táblákkal, zászlókkal és 11 órakor kezdődött a nagygyűlés, ami már elő volt készítve, amire jól emlékszem, a diákszervezetünk követelését 20 pontba állították össze, amelyet Székelyhidi Ágoston olvasott fel.[3] A követelések sztálinista, rákosista bűnök megtorlását követelték, a bűnösök elítélését, szolidaritást a lengyelekkel, a beszolgáltatás megszüntetését, és ami a legfontosabb volt: az idegen szovjet csapatok kivonását követelték az országból. A pontok ismertetése után elindultunk, mint tüntető tömeg a belváros felé, a Péterfia utca irányába, 8-as, 10-es oszlopba rendeződött a társaság, a három egyetem hallgatói vegyesen, nem elkülönülve, és úgy adódott, hogy én az oszlopnak az első sorába kerültem az általam nem ismert hallgatókkal, diáklányokkal együtt. Előttünk még néhányan mentek, táblát vittek, az egyetemi táblát meg zászlókat. Énekelve mentünk végig a Kossuth térről, néha jelszavakat is skandáltunk. A szovjetek kivonulását annak előtte nem nagyon lehetett kifejteni vagy kimondani. A közbülső eseményekre nem emlékszem pontosan, azt tudom, hogy a Petőfi térig a nagyállomás felé vonultunk, és amikor elértünk a nagyállomásig, ott erről gondolkoztunk, hogy most merre menjünk? Tulajdonképpen ezt nem mondta meg nekünk senki sem, hogy merre menjünk. Mit csináljunk! És mi közösen akkor azt döntöttük el, hogy lehet, hogy valami javaslatra máshogy gondolták, mi úgy gondoltuk, hogy munkásokkal kell kapcsolatot teremteni a diákságnak, és én mondtam, hogy itt van nem messzire a járműjavító, menjünk ki oda. Kimentünk a MÁV járműjavítóba. Ott egy diák bement az üzembe, valamint tárgyaltak, erre nem pontosan emlékszem, és utána bementünk a belvárosba a Bajcsy Zsilinszky utca elejéhez és vártuk a Néplapnak a különszámát a 20 ponttal. Ott is különböző énekeket énekeltünk, meg különböző beszédek voltak. Emlékszem, hogy Görbe János kiállt az ablakba, és onnan szavalta a nyomda ablakából a nemzeti dalt. Utána készen lett a nyomdai munka, szétosztották a lapot és azzal kivonultunk a Kossuth térre. Különböző csoportok alakultak, tulajdonképpen a 20 pontnak a mondanivalóját beszéltük meg. Rengeteg ember volt ott. Különböző személyek fölmásztak a MÁV központnak a tetejére, az Alföldi Palota tetejére, a vörös csillagokat onnan eltávolították, nagy ováció közben. És ahogy kezdett szürkülni, egyszer csak óriási kiabálás támadt és a Kossuth utca felől sok megrémült ember szaladt erre, akik elmondták, hogy a rendőrség előtt

[3] Az Erdélyből származó történelem-magyar szakos diák ekkor s később is Hajdúböszörményben élt. A szerző.

összetűzés volt, és a rendőrségről lőttek, és több ember meg is halt a helyszínen. Én magam a lövéseket nem hallottam, mert elég nagy zsivaj is volt a főtéren, nem hallatszott oda. Óriási zűrzavar és ijedelem támadt a tömegből. Én tudtam, hogy kint az egyetemen az aulába a három egyetemnek a gyűlése folyik, a MEFESZ alakuló gyűlése. Akkor fölültem a villamosra, ami a Kossuth térről járt ki, mert ugye a főtéren, Kossuth téren nem járhatott, a Piac utcán nem járhatott, mert a tömeg ott volt. És kimentem az egyetemre. Óriási tömeg volt az aulában, még kint is álltak a diákok, föltolakodtam egészen az auláig és az ajtón benézve, mert tovább már nem tudtam menni, mert annyian voltak. Láttam, hogy egy óriási elnökségi asztal volt, hát az elnökségi asztalnál sok régi böszörményi diákot fedeztem fel. Ott a központban Székelyhidi Ágostont, Lázár Imrét, Kertész Lászlót. Nem tudtam oda menni, de valaki fürgébb volt, odament az elnökséghez, és ott mondta el, hogy óriási változások vannak a városban, hogy az embereket lövik. Én már nem tudom, hogy ki állt fel az elnökségből, aki javasolta, hogy rekesszük be az ülést és ellentüntetést kellene tartani. Bemenni a városba, ha már így elfajultak a dolgok, de végül is ez a tüntetés elmaradt. Másnap reggel tudtuk meg a rádióból, hogy Budapesten is nagy tüntetés volt, és hogy a rádió környékén micsoda harcok voltak."

Nemzetőrök között

„*Néhány nap múlva, 3-4 nap elteltével kezdték szervezni az akadémián is a nemzetőrséget. Eleinte karszalagos nemzetőrség volt, ennek rendfenntartó feladatai voltak a kezdeti időszakban. Először egy 20 fős csoportot alakítottak ki, én ebbe a 20 fős csoportba jelentkeztem ugyan, de nem kerültem bele, mert még nem voltam katona. Annyi eszem volt, hogy másnap megint jelentkeztem és ott azt mondtam, hogy én már 3 évi szolgálatot letöltöttem. Elfelejtették, hogy mit mondtam az előző nap. Fegyvert csak később kaptunk, körülbelül egy hétre rá, úgy október 30-a környékén. Akkor elterjedt a híre, hogy Szeged felől ÁVH-s egységek jönnek Debrecen felé. Tehergépkocsira raktak bennünket, és kivittek azt hiszem a pavilon laktanyába, és ott fegyvert kaptunk. Mindenkinek volt egy géppisztolya, legalábbis a mi csoportunk és 3 tár, egy a géppisztolyba és kettő póttár. Megtanultuk, hogy kell betárazni. Egy-egy tárba olyan 70-72 töltény fért, és azt lehetett sorozatlövésre is beállítni, egyes lövésre is, rövid sorozatra és hosszú sorozatra. Alapvető fogásokat megmutatták a felsősök, de hát arra már nem volt idő, hogy valahová küldjenek bennünket, mondjuk gyakorlatra, lőgyakorlatra, vagy bármilyen oktatást velünk végigvigyenek. A katonai tanszék tisztjei voltak a parancsnokok, nekünk egy fiatal főhadnagy jutott. Fegyvert a városban nem viseltünk, akkor természetesen csak a karszalag különböztetett meg bennünket a többi járókelőtől. Hát meg az, hogy az első napokban már a lányok levették a diáksapkáról a régi akadémiai jelvényt, és nemzeti színű kokárdát horgoltak. Akkoriban az akadémisták sapkája egy puha zöld színű tányérsapka volt. Egy régi hagyományos diáksapka, és annak az elejére tettük ezt a nemzeti színű kokárdát. Egyszer viseltük a fegyvert, amikor a sortűz áldozatainak temetést rendeztek a köztemetőbe, és mi töltény nélküli géppisztolyokkal vonultunk oda, és ott díszsorfalat álltunk. Teltek-múltak a napok, rengeteget bent voltunk a belvárosban. Hivatalos ügyeink is voltak, a városi tanács épületébe, ahol a forradalmi bizottmány is működött, oda be kellett mennünk. Emlékszem az emeleti folyosón az egyik ajtóra ki volt írva Kertész Lacinak a neve, meg a beosztása. De hát nem zavartam, mert rengeteg elfoglaltsága volt, de hát ugye büszke voltam rá, hogy böszörményi fiúk is ilyen funkciót töltöttek ott be. Nagyon sokat ott álltunk a sarkon, a kistemplommal szembe Piac utca, Kossuth utca sarkán, és figyeltük az átvonuló szovjet csapatokat, vadonatújnak látszó tankok, páncélozott járművek, tehergépkocsik megrakva katonákkal vonultak a Kossuth utcán a Széchenyi utca felé, naponta többször is. Érdekes módon, hogy ezek a felvonulások folytatódtak úgy 30-a környékén is, annyi volt a változás, hogy az irány ugyanaz volt, de látszott ezeken a csapatokon, hogy ezek már valahol harcban vettek részt. A tehergépkocsik, gépkocsik, baleseti gépkocsik ablaka sok helyen belőve, betörve és látszott, hogy*

olyan harcosok ültek benne, akik már elsősegélyben részesültek. Bekötözött fejjel, bekötözött végtagokkal. Csodálkoztunk rajta, hogy hogy lehet az, hogy ezek jönnek, Záhony felől, a határ felől, és hol keveredhettek ezek harcba? Nem mentek ki az országból, amikor állítólag kivonultak Budapestről, hanem mozogtak előre-hátra. Azért voltak a sérülések, de ezt csak utólag tudtuk meg. Természetesen hallottuk, hogy a csehszlovák határon is gyülekeznek idegen csapatok, meg azt is láttuk, hogy itt bent micsoda mozgás volt."

Útban az ellenálláshoz

„*Az utolsó napokat már nem a kollégiumban töltöttem, hanem kint az akadémián, ott egy nagy tantermet kiürítettek, szalmazsákokat, matracokat tettek le, és akkor kaptuk meg az egyenruhát. Régi egyenruhákat osztottak ki köztünk. Hát nem az akkor hivatalos szovjet mintájú katonai egyenruhákat, hanem még a demokratikus magyar hadseregnek az egyenruháit. Tehát az éjszakákat már ott kint töltöttük, eljött a november 3-a. Onnan tudom pontosan, hogy az akkori szerelmem, aki feleségem lett, elővette az akkoriban írt leveleket, nemrégiben átolvastam. November 3-án este például szolgálatban voltam este 11 óráig az akadémián. Mi nem mentünk ki a városból, nem járőröztünk, csak az akadémiát őriztük. Este 11-ig, és hát azt írtam le, hogy soká tudtam elaludni. A levelek 50 évvel ezelőtt íródtak, minden más dokumentum megsemmisült, illetve a szülők megsemmisítették, ne maradjon semmi olyan, amiből bajunk lehet. A feleségem megőrizte ezeket a leveleket, sőt az összes levelezésünk megmaradt, a múltkorában pedig előszedegette, dokumentumértékű sok minden, hát ugye az egész nem publikum elé való, de vannak részletek, amiket el lehet mondani, föl lehet olvasni. Nincsen rajta bélyeg, nincsen posta által bélyegezve, ez október utolsó napjaiban, amikor nem járt a vonat, nem járt posta, ismerős diákok hozták-vitték a leveleket, hát pontosan már nem tudom, talán Magdinál föl van írva, hogy ki hozta. Itt írom egy helyen, hogy amikor úgy volt, hogy a régi rend janicsárjai ellen megyünk, úgy éreztem, hogy majd teérted is fogok harcolni. A mi hazánk helyzete most egyáltalán nem olyan egyszerű, mint amilyennek sokan képzelik. Sokkal komolyabb az ügy. A bent lévő szovjet haderők létszáma megközelíti az 1945-öst, és egyre özönlenek be a nehéz harckocsik Záhony felől. A vágányokat széles sávra rakták át. Miért? Biztosan nem azért, hogy békésen kivonuljanak. Ha harcra kerül a sor, a mi kezünkben lesz fegyver, s ha ez a fegyver nincs is olyan erős, mint az övék, mégis ez fog, ennek kell győzni, mert a magyar ember, akinek a kezében van, százszor erősebb. Lehet, hogy győzünk, lehet, hogy elveszünk, csak egy a biztos: idegen fegyverek elnyomása és diktátorok uralma alatt többé nem fogunk élni. Idegen parancsnokok többé nem parancsolhatnak a magyar katonának. Az akadémián már kevesen maradtunk. A pestiek nem sajnálták az életüket, fiatalok haltak meg az ügyért. Én is úgy döntöttem géppisztollyal a kezemben, hogy nem teszem le a fegyvert. És akkor jött november 4-e hajnal. […] óriási csatazaj volt, az ablakon keresztül beláttunk a városba, sorozatlövések, lövedékek, robbanások, fény, villanás, hát úgy saccoltuk, hogy a belvárosban történik valami. És ez eltartott vagy 10-15 percen keresztül, gyorsan bekapcsoltuk a rádiót. A rádió Nagy Imre szavait közvetítette, amit ott hallottunk, és ami megmaradt bennünk, hogy csapataink harcban állnak. Mikor nagyjából elcsendült a csatazaj, megjelent a főhadnagyunk civilben. Mondta, hogy fiúk vége, letesszük a fegyvert, egy óriási hadsereg támadott meg bennünket, itt az alföld közepén kemény fegyverekkel sem tudunk semmit sem csinálni. Mindenki mentse az életét, ahogy tudja. Mivel ő is most már civilben volt, el is köszönt tőlünk, ránk bízta, hogy döntünk, mit csinálunk. Reggel megjelent Bencsik István a mezőgazdasági akadémia igazgatója, aki elrendelte, hogy a fegyvert le kell tenni. Az udvaron kijelölt egy helyet, ahova mindenki a fegyvert meg a lőszert vigye ki és tegye le oda. Mi négyen összeverődtünk, akik Mohács szigetről valók voltunk, és ismertük egymást. Valahogy együtt gondolkoztunk. Az a lényeg, hogy mivel sok mindenki*

mással is beszélgettünk, de mi négyen azt mondtuk, hogy mi nem tesszük le a fegyvert.[4] *El is határoztuk, hogy szó sincs arról, hogy leszereljünk, és mi úgy határoztunk, hogy ha máshova nem, akkor a miskolci ellenálláshoz fogunk csatlakozni, mert esetleg ő nékik másfajta fegyvereik is vannak. Nekünk csak kézi fegyverünk volt. Na, most mi mindannyian tudtuk, hogy győzni egy ekkora hadsereg ellen nem lehet. Abban reménykedtünk, amit eleinte Nagy Imre is mondott. Néhány napig esetleg, néhány hétig kell majd kitartani, és az oroszok kénytelenek lesznek majd a világ nyomására kivonulni. Tehát ellenállni akartunk, hogy lássák, mit akar ez a nemzet. A fegyvereket a pincerendszerben húzódó távhőcsövek mögé dugdostuk el, a délelőtt, a reggeli órákban úgy, hogy senki, a többiek se vegyék ezt észre. Mi azt mondtuk mindenkinek, hogy mi is kivittük az udvarra és letettük a fegyvert. De tudtuk, hogy este indulunk, és arra készültünk, megpróbáltunk egy kis élelmet összegyűjteni. Mert tudtuk, hogy több napig fog tartani ez az út. És ahhoz élelmiszer is kell. A konyhásoktól kuncsorogtunk egy kis repetát, valamint kenyeret tudtunk összeszedni, meg volt néhány konzervünk. November 4-én, amikor a fegyverletétel volt, négyen este elindultunk. Gyalog Miskolc irányába úttalan utakon elkerülve minden forgalmat, nehogy találkozzunk valakikkel. Hidakat elkerülve, vasutat elkerülve, járműveket elkerülve, szántásokon, vetéseken. Eleve így terveztük meg az utat, hogy csak így tudunk eljutni a célunkig. Úgy, hogy összetűzésbe közbe nem kerülünk senkivel sem. Nem tudtuk, hogy mi az előny, hol, merre kik vannak, kik mozognak, kik ellenőrzik az utakat, milyen nagy az ellenállás?"*

„Érted harcolok, győztesen térek vissza"

„*Akkor Magdinak, későbbi feleségemnek írtam egy levelet, ami most is megvan, most vettem elő. Dátum szerint november 4-én 19 óra valahány perckor írtam, amikor elköszöntem tőle. Mielőtt november 4-én este elindultunk, akkor vetettem papírra, szintén nincsen rajta bélyeg, pecsét, mert ezt szintén kézbe adtam, hogy adják át Magdinak.* ***Azt írtam: Ma 1956. 11-hó 4-én elhagyom Debrecent, ha sikerül kijutnom a gyűrűből. A legkedvesebb emlékeim városa, Böszörmény mellett megyek el. Te már biztosan alszol majd, bár nem beszélhetek veled, vagy északra, vagy a Dunántúlra megyünk. Attól függ, melyik sikerül. Ha igazából megérted ezt a lépésemet. Érted harcolok, győztesen térek vissza. A dátum Debrecen 1956. 11-hó 4. 19 óra 12 perc.***

[4] A négy fiú Tóth Elek mellett Kamocsay József, Nagy György és Komár György volt.

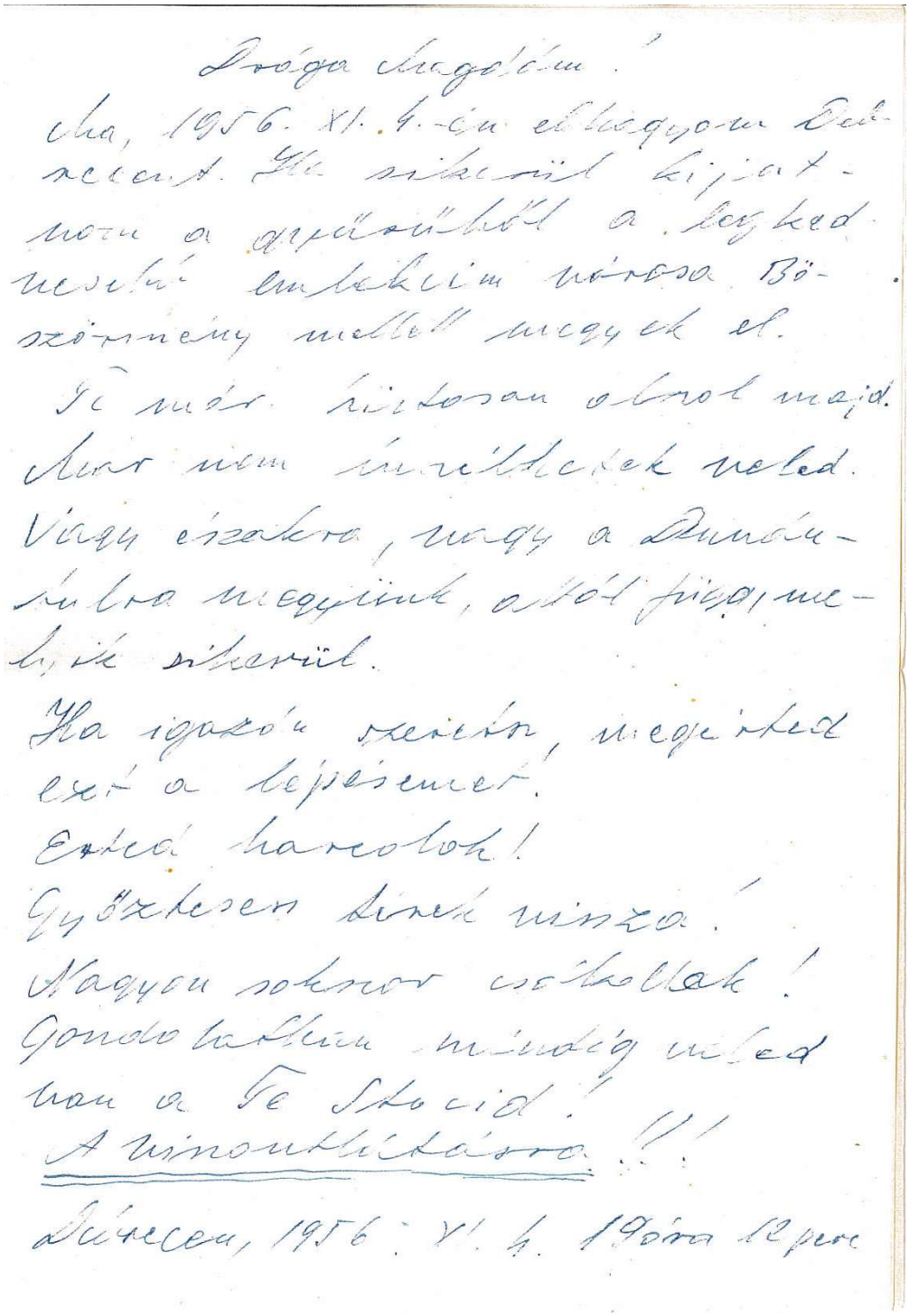

Drága Magdám!

Ma, 1956. XI. 4.-én elhagyom Debrecent. Ha sikerül kijutnom a gyűrűből a legkedveseb emlekcim városa Böszörmény mellett megyek el.

Te már biztosan alszol majd.

Mar nem ismélhetek veled.

Vagy északra, vagy a Dunántulra megyünk, attól függ, melyik sikerül.

Ha igazán szeretsz, megérted ezt a lépésemet.

Erted harcolok!

Győztesen térek vissza!

Nagyon sokszor csókollak!

Gondolatban mindig veled van a Te Stucid!

A viszontlátásra!!!

Debrecen, 1956. XI. 4. 19óra 12 perc

Tóth Elek levele. 1956. november 4. 19 óra 12 perckor íródott.[5]

[5] A levelet leányától, Magdolnától kapta a szerző. Köszönet érte!

Elindultunk az agrárakadémia tangazdaságán keresztül, csakugyan toronyiránt a sötétben. Az első akadály mindjárt ott volt, a Tócó. Az egy kis vízfolyás tulajdonképpen, pláne nyáron, mikor nem nagyon van benne víz, de az őszi időben elég bőven akadt. Csutkaszálból kévéket raktunk le, hogy azon átgázoljunk rajta. Sikerült is, ugyan négyen indultunk, én voltam az egyetlen ügyetlen, aki lecsúsztam, fél lábammal majdnem derékig elmerültem a vízbe. Úgy, hogy miután átmentem, akkor le kellett vetkőznöm, a ruhámat, a kapcámat kicsavarni, a csizmából a vizet ki kellett önteni. A lényeg az, hogy ezután meg is hűltem, meg is fáztam, tehát az út néhány napját már lázasan tettem meg. Debrecen meg Miskolc között, amikor gyalog megy az ember, nem nagy a távolság. De csak szántáson, vetésen bujkálva bizony hosszú ideig tartott az út idegen helyen, öt éccakát át meneteltünk. Az elsőt a böszörményi határba, valahol Pród környékén. Éjszakára mindig bekérezkedtünk valami tanyára. Különböző helyeken fordultunk meg, volt, ahol istállóban aludtunk, de volt, ahol ágyat is tudtak adni. Volt olyan hely, ahol lázcsillapítót is kaptam a háziaktól. Legtöbbször élelmet is tudtak adni, ha mást nem, egy pohár tejet. Volt, ahol egy rántottát sütöttek, de valami meleg ételt azért csak kaptunk útközben is az emberektől. Problémás volt a tiszai átkelés, mert komp közelébe se mertünk menni, szerencsére ladikosokat találtunk, akik átvittek bennünket a túlsó partra. A harmadéves bajtársunknak a szülei Mezőkeresztesen éltek, és amikor arra a vidékre kerültünk, akkor azt mondta, hogy menjünk hozzájuk. Ne egyenesen Miskolcra, mert ki tudja, milyen világ van ottan, vagy hogy tudunk oda jutni. Hanem akkor egy kis kitérővel menjünk el náluk Mezőkeresztesre. El is mentünk, úgyhogy az utolsó két éjszakát Mezőkeresztesen töltöttük. A szülei boldogan fogadtak bennünket, mert ugye nem tudták, hogy mi van a fiukkal. Megijedtek tőlünk, hát sokszor a tanyákba is megijedtek, mert ilyen szedettvedett társaság, el lehet képzelni, hogy félig katonaruhába, félig civil ruhába fegyveresen. Hát bármilyen rosszindulatú társaság is lehettünk volna. De aztán megmondtuk, hogy diákok vagyunk, akkor megnyugodott mindig mindenki. Mezőkeresztesen egy lakótelepre mentünk, ahol ikerházak voltak, vagy 10-15 ikerház, és az egyik lakásba a bajtársunknak a szülei. Ottan meg tudtunk tisztálkodni és jól tartottak bennünket. Mikor embereket kerestek, akik Miskolcra járnak be, ismerősök Miskolcon, hogy valami kapcsolatot az ellenállással tudjunk teremteni. Ezért voltunk ott két napig. Sajnos semmilyen kapcsolat nem teremtődött. A miskolci adó is megszüntette az adását, nyilvánvaló megfogták őket, és a fegyveres ellenállás ott is megszűnt. Úgyhogy egy hétre rá, hogy elindultunk, mert ugye az vasárnap volt, november 4-e, 11-én a fegyverünket otthagyva azzal, hogy majd a szülők ott egy patakmederbe el fogják süllyeszteni, szétszéledtünk. Mindenki elindult haza. Én is hazamentem a szüleimhez 11-én vasárnap. 12-én bementem Debrecenbe, mert a katonaruhámat el kellett tüntetni, és a civil ruhám a kollégiumba volt, akkor öltöztem át […]."

Naplórészletek[6]

Néhai dr. Tóth Elekné (született K. Nagy Magdolna a Bocskai István gimnáziumban tanított földrajzot és történelmet) böszörményi lakos volt, aki debreceni egyetemistaként ismerkedett meg férjével, Tóth Elekkel. Azzal a fiatal nemzetőrrel, aki három társával megpróbált csatlakozni a miskolci ellenálláshoz.

„***Október 23. kedd.*** *Én ebben az időben bejártam Debrecenbe, a zeneművészeti konzervatóriumba, és itt van írva, hogy a déli vonattal mentem be órára. Irénke néni már, mint a zongoratanárnő azzal jött be, hogy az egyetemisták tüntetnek. Röpcédula is volt nála, amit mentőautókból dobáltak ki. Én is láttam délután a tömeget. Kossuth címert követeltek, és az oroszok menjenek ki. Az Alföldi Nyomdánál összejöttek délután, kiadták a különkiadást a Néplapnak, és a 10 pontot, a 20 pontot,*

[6] A bejegyzéseket leányától, Magdolnától kapta a szerző. Köszönet érte!

bocsánat, tartalmazta azt, amit követelnek. Mikor az első példányt kiadták, elénekelték a himnuszt. Érdekes volt látni valóságban egy ilyen tüntetést. Oroszt nem akarnak tanulni stb. … 5-re vissza kellett menni énekkarra, 7-kor gyűlés volt, mi is csatlakoztunk a MEFESZ-hez, ami a szegedi egyetemisták kezdeményezésére alakult meg, most már nem DISZ, hanem MEFESZ. Aztán amikor az egyik ismerősömmel, aki szintén idejárt, mentünk ki a vonathoz, az utcán már nem égtek a villanyok, a kirakatban sem volt villany, a gyűlés alatt a szülők is jöttek be a gyerekekért. Lövöldözések is voltak, halott is volt, kettő is. Az állomásnál Elek várt, örültem, hogy kijött. Megkérdezte, hogy jutottam ki? Villamossal. S aztán hazajöttem, hát idehaza anyukáék. Nem tudtak semmiről semmit.

***Október 24-én** szerdán anyukám meg a húgom bementek Debrecenbe, valami fontos elintéznivalójuk lett volna, és akkor is tartott még a tüntetés Debrecenbe. A MÁV épületénél ki volt téve a zászló, azt be kellett venni, mert zúgott a tömeg, a csillagot is leverték a tanácsháza épületéről. A rádió állandóan különös történetet olvasott fel, Pesten még forradalom, nagy forradalom van, ami az egyetemisták békés tüntetésével kezdődött, és most fegyverrel is harcolnak. Sok a halott és sebesült. A rádió állandóan mondja.*

Anyukám mondta, hogy Elek szólt, ne menjünk be Debrecenbe, holnap temetik a két halottat, elmennek az egyetemisták is, pedig nem szabad.

***Október 26. péntek**. Harc Pesten még mindig folyik, elmentem Tóth Sándor bácsihoz fogat tömetni, hazafele jövet kiabáltak, igen, délután nagy tüntetés volt a főutcán itt Böszörményben. Azt kiabálták, ha magyar vagy, állj közénk, ez a haza magyar haza, minden ruszki menjen haza. Kossuth címert akarunk, mert mi magyarok vagyunk. A rendőrség előtt a címert leverték, a könyvesbolt előtt is átfestették, mentek sokan diákok, mindenki. Lemondatták a párttitkárt, a tanácselnököt és Pintért. Bakóné Irénke néninek írtam egy lapot, hogy nem tudok menni, mert a vonatok álltak.*

***Október 27-e szombat**. Délután a pártház előtt nagygyűlés volt, Debrecenből voltak kint diákok, egyetemisták. Nem láttam, voltak-e az épületben, de hallottuk, hogy zsongás volt. Jó híreket mondott Győrösi Jani.*

Az este hallgattam a miskolci rádiót, ami azt mondta, hogy a szovjet katonák nem akarnak ellenünk harcolni, és haza szeretnének menni. Amnesztiát adnak mindenkinek, akinél még fegyver van.

***Október 31. szerda,** a helyzet még mindig nagyon rossz.*"

Imre Varjasi

The One Who Did Not Capitulate

Late dr. Elek Tóth lived in Hajdúböszörmény, serving the citizens as a GP. We hereby present a part of a diary he wrote.
He had been preparing for a military career, but didn't succeed, so he graduated from the Agricultural Academy of Debrecen. During the 1956 Revolution, he entered the National Guard and participated in its work all the way through. He was part of the negotiating delegation sent to the MÁV Járműjavító (Vehicle Repairs of the Hungarian State Railways).
Together with four peers, he did not capitulate after the Soviet intervention, but hit the road towards Miskolc at 19:20 pm, on 4th November 1956. They wanted to join the resistant teams there.
In his present reminiscence, he reports in detail about the days of the Revolution, and his role in it.

Kákóczki Balázs

Az Észak-alföldi régió városainak szocialista kori története (Berettyóújfalu, 2018.)

A Legenda Közművelődésért Egyesület 2012-ben indította útjára Magyarország egyes régióinak történetével foglalkozó tudományos konferenciasorozatát. A konferenciasorozat céljául azt tűzték ki, hogy lehetőséget adjanak a regionális történetkutatás országos és helyi viszonyok közötti szintjének bemutatására, annak modern várostörténeti módszerekkel és kutatási eredményekkel való megjelenítésére. A sorozat harmadik állomását *Az Észak-alföldi régió városainak szocialista kori története* címmel tartották a berettyóújfalui Bihari Múzeumban 2016. november 25-én. A konferencia a Bihari Múzeum, a Legenda Közművelődésért Egyesület és a Parola Közhasznú Egyesület közös szervezésében valósult meg Berettyóújfalu Város Önkormányzata és a Bihari Múzeumért Alapítvány támogatásával. A megegyező címmel ellátott konferenciakötet két évvel később látott napvilágot és hat előadás átdolgozott változatát tartalmazza. A konferencia egyedi volt abban a tekintetben, hogy a hagyományos gazdaság-, társadalom- és várostörténeti témák mellett helyet kaptak az irodalomtörténeti, a néprajzi és a földrajzi tematikájú előadások is.

A konferenciakötet első tanulmányában Szikla Gergő a tanácsi korszak közigazgatási változásait és azok Hajdú-Bihar megyei kihatásait vizsgálta meg, miközben kiemelt figyelmet szentelt a közigazgatás területi-szerkezeti változásaira és a járásrendszer átszervezésére. A második világháborút követően a közigazgatás átalakítása felé tett első lépéseket főképp az ország újbóli megcsonkítása indukálta. Hajdú vármegyét a trianoni határok visszaállítása érintette ugyan, azonban területét és járási felosztását egyelőre meghagyták. A vármegye központja Debrecen maradt, ami egyúttal megyeszékhely és járásközpont is volt egyben. Bár a világháborút követő néhány évben szinte mindegyik párt előállt a saját közigazgatási reformkoncepciójával, a kommunisták hatalomra jutásukat követően azonnal hozzáláttak a tanácsrendszer kiépítéséhez. Ennek első állomása volt az 1950-es megyerendezés, amely során Hajdú és Bihar vármegyéket egyesítették.

A tanácsrendszer kialakítása felé vezető út következő állomásai az I. és II. Tanácstörvények voltak: megszüntették a vármegye elnevezést és az államigazgatás területi egységeivé a megyéket, a járásokat, a városokat és a községeket tették. Hajdú-Bihar megyében hét járást alakítottak ki. A megyeszékhely továbbra is Debrecen maradt, mint megyei tanács alá rendelt város. Hajdúnánás, Hajdúböszörmény és Hajdúszoboszló a debreceni járási tanács alá rendelt járási jogú városok lettek. A II. Tanácstörvény elsősorban a tanácsülés és a végrehajtó bizottság feladatait és működését szabályozta és jelentősen átalakította a városigazgatás rendszerét. 1954-től Debrecen megyei jogú város, míg Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúszoboszló járási jogú város lett.

A megyék közigazgatási átszervezése a következő évtizedekben is folytatódott. 1956-tól megindult a járások összevonása, az 1970-es években pedig megjelentek a községi és nagyközségi közös tanácsok, amelyek Hajdú-Biharban eddig nem voltak jellemzőek. Pl. Újléta-Vámospércs, Tépe-Derecske stb. nagyközségi közös tanács. A járási tanácsok kvázi önkormányzati jellegét az 1971-es III. tanácstörvény szüntette meg és irányításukat a megyei tanácsok járási hivatalai vették át. Fontos változás volt a „városkörnyék" igazgatási forma bevezetése, amelynek elnöke a városi VB-titkár lett. Ilyen városkörnyék volt

pl. Hajdúböszörmény Hajdúviddel vagy Hajdúszoboszló Nagyhegyessel. Mivel azonban a községi és nagyközségi közös tanácsokhoz tartozó települések száma tovább nőtt, a járási rendszer egyre súlytalanabbá vált, amiket 1983 végén meg is szüntettek. 1984-ben megint új rendszer lépett életbe és a területigazgatás alapja a városkörzet lett, pl. Berettyóújfalu város és városkörnyék, Hajdúnánás város és városkörnyék stb. A rendszerváltozás előtt nem sokkal megkezdődött a várossá nyilvánítás folyamata, ami okafogyottá tette a városkörnyékek létjogosultságát.

Szilágyi Ferenc igazán figyelemfelkeltő és tanulságos előadást tartott a 20. századi nagyváradi etnikai cserékről. Arról a Nagyváradról, amely a 20. században összetett átalakuláson ment keresztül: határmódosítások, változatos nyelvű kisebbségek, perifériaszerep stb. A szerző elmondása szerint Nagyvárad gazdag történelmi hátterével és sokszínű kulturális gyökereivel még mindig az útját keresi a 21. században. Mindez abból vezethető le, hogy Nagyvárad nyelvi és etnikai összetétele gyorsan reagált a 20. század megannyi történelmi kihívására: világháború alatti deportálások, kontrollált emigrációk, tervszerű iparosítás, tömeges betelepítés. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a gyors átalakulások „spontán" módon is lejátszódhatnak, felülről vezérelt szándékoktól függetlenül.

Nagyvárad etnikai mozgásait a város környékével, szomszédos településeivel együttesen volt érdemes megvizsgálni. A négy mezőváros egyesülésével létrejött Nagyvárad rövid idő alatt a magyar városhierarchia második szintjére került a 19. században és a térség regionális centrumává vált. Társadalma már ekkor sem volt homogén, sőt igazán heterogén képet felekezeti szempontból mutatott, hiszen a görög- és római katolikusok, a reformátusok, az ortodoxok és a zsidók is központjuknak tekintették. Nyelvhasználat szempontjából a magyar volt a domináns. A város etnikai összetételét a szerző az etnikai, felekezeti kimutatásokból, illetve a népszámlálási adatokból vizsgálta meg. Ezekből megtudhatjuk, hogy nemcsak a város népessége növekedett töretlenül 1910 és 1992 között (64 ezerről 222 ezerre), hanem a lakosság összetétele is; a magyar ajkú lakosság lélekszáma folyamatosan csökkent, míg a román ajkú lakosság száma folyamatosan nőtt az évtizedek folyamán. A szerző tekintetbe vette a háborús veszteségeket, az uralomváltásokkal együttjáró el- és beköltözéseket, a szocializmus kori iparosítás hatásait, a szomszédos községek beolvasztását, a „kozmetikázott" értékeket, vagyis több olyan mutatót, amelyeket összeolvasva objektív képet kaphatunk Nagyvárad 20. századi etnikai átalakulásáról. A magyar-román népességváltozást egy egyszerű, de sokatmondó táblázat is összefoglalja, amely már önmagában is elég arra, hogy magyarázatot adjon a magyar népesség jelentős visszaesésére. A magyarok létszámának további aránycsökkenése valószínűsíthető, amely, ha 25% alá kerül, az nemcsak lélektani, hanem jogi értelemben is negatív mérföldkő lesz.

A konferenciakötet harmadik tanulmányában Sebők Balázs azzal foglalkozott, hogy az Alföld ÉNY-i részén fekvő, nagy történelmi múlttal rendelkező agrárvárosra, Jászberényre miként hatott a szocialista iparosítás első két évtizede. Az elemzés fókuszába két gyár, a Fémnyomó- és Lemezárugyár, illetve az Aprítógépgyár került. Mindkét gyár az első ötéves tervidőszak ipartelepítéseinek köszönhetően került Jászberénybe, ahol addig a lakosság döntő többsége mezőgazdaságból tartotta fenn magát. Ez a jelenség persze egyáltalán nem volt egyedi és Jászberény is azon alföldi települések sorába tartozott, ahol a földművelőkből ipari munkásságot akartak formálni és ahová úgy telepítettek ipart, hogy hiányoztak a szükséges nyersanyagok és adottságok. A legnagyobb beruházás az eredetileg a hadiipar kiszolgálására tervezett Fémnyomó- és Lemezárugyár volt, amelyet

az ellenség megtévesztése miatt élelmezésipari gépgyárnak álcáztak. A gyár futószalagjairól polgári profilú termékek is kikerültek (alumíniumedények, söröshordók stb.), de a környéken mindenki tudta, hogy valójában haditermékek gyártásával foglalkozik a vállalat. A Fémnyomó- és Lemezárugyár tipikusan szocialista jellegű termelőegység volt, annak minden jellemzőjével: anyaghiány, rossz minőség, sok selejt, szakembergárda hiánya, „élüzem" minősítés, közben súlyos működési zavarok, alacsony munkamorál stb. A vállalat működése a 60-as évek második felében lezajlott profiltisztítás és vezetőváltás után stabilizálódott, melyeknek köszönhetően a magyar szocialista ipar egyik mintavállalatává nőtte ki magát. Bár a polgári profilú termékek gyártása továbbra is megmaradt, egy magyar szabadalom alapján a hűtőelemek, illetve hűtőszekrények lettek a gyár első világhírű termékei és ezek hoztak tényleges áttörést. 1964-ben megszületett a Jászberényi Hűtőgépgyár, amely innentől kezdve valamennyi magyarországi hűtőgép gyártója lett.

Jászberény és környéke a szocialista iparosítás klasszikus jegyeit mutatta a 70-es években. A két nagyüzemnek köszönhetően a korábbi foglalkozási arányok felborultak. Csökkent a mezőgazdaságból élők és nőtt az iparból élők száma, kifejlődött a munkásosztály. A megye agrár-ipari megyévé változott. A dinamikus fejlődés mellett természetesen volt még mit tenni, például a férfi és női keresetek egyenlősítése, a munkásosztály érdekképviselete, a munkakörülmények vagy a munkások iskolai képzettsége terén. Mindezek ellenére az újonnan telepített nehézipar tartósan gyökeret tudott verni Jászberényben, amely jelentős mértékben átformálta a város gazdasági és társadalmi életét. Ahogy a szerző is fogalmaz, ennek a folyamatnak voltak nyertesei és vesztesei is, „*az viszont kétségtelen, hogy mind a mai napig az akkoriban lerakott ipari alapok képezik a város gazdasági életének motorját.*"

A szocialista átalakulás újabb tipikus példája Berettyóújfalu városa, amelynek társadalmi változásait az MSZMP-iratok tükrében vizsgálta meg Husvéth András és Kovács Gergely. A forráscsoport kiválasztása és feldolgozása indokolt volt, hiszen a Hajdú-Bihar Megyei és Berettyóújfalui Járási Bizottsági iratok tartalmazzák azokat az információkat, amelyek elengedhetetlenek a település és szűkebb környékének megismeréséhez. A csaknem 30 oldalas tanulmány rendkívül alaposan járja körül a mezővárosból iparvárossá váló Berettyóújfalu társadalmi és gazdasági átalakulását és a városiasodó környezet kifejlődését, annak minden pozitív és negatív kihatásával: ipartelepítés, villamosítás, téeszesítés, mezőgazdasági dolgozók számának csökkenése, paraszti életforma eltűnése, nők tömeges munkába állása, többgenerációs családszerkezet átalakulása, szolgáltató szektor erősödése, kereslet-kínálat bővülése, életszínvonal emelkedése, lakásépítések, ingázás megjelenése, kultúra stb. Berettyóújfalu is hasonló utat járt be, mint Jászberény: nemcsak térségi szerepe és gazdasági termelése öltött új formát, hanem az itt élő emberek élete is, amely egy-két generáció alatt annyit változott, amire azelőtt évszázadokig nem akadt példa.

A tanulmány erőssége, hogy a különféle társadalmi rétegek urbanizációs kihívásainak bemutatása mellett nem feledkezett el a cigányságról sem, akiknek az elmaradottsága és megítélése már akkoriban is kulcskérdésnek számított. A cigányság integrálása nemcsak azért okozott hatványozottabb problémákat, mert elveszítették a lehetőséget a hagyományos kiegészítő-szolgáltató tevékenységek végzésére, hanem azért is, mert alacsony iskolázottságuk miatt már eleve hátrányból indultak. Ezt csak fokozta a velük szembeni előítélet, amely az 5-6. osztály körül kezdett problémássá válni. Mint szinte minden korszakban, a cigányság integrálásához ekkoriban is két út kínálkozott: munka és oktatás. A

szerzőpáros részletesen kifejti, hogy a vizsgált korszakban milyen integrációs tevékenységet folytattak a járásban és hogy milyen eredményeket értek el.

Bulcsu László a nagyváradi piac szocializmusbeli működéséről és változásairól tartott előadásában elsősorban a borsi és a körösnagyharsányi káposzta termesztésével és kereskedelmével foglalkozott. A vizsgálatban párhuzamosan hasonlította össze a két települést, illetve törekedett annak bemutatására is, hogy a káposztatermesztésnek milyen hagyományai maradtak fenn napjainkban. A szerző a minél alaposabb ismeretanyag összegyűjtése érdekében terepmunkára is vállalkozott káposztaültetésen, -szedésen, piaci árusításon és káposztafesztiválon. Végül a szerző a begyűjtött adatokat és tapasztalatokat az eredeti árusítási helyre, Nagyváradra koncentrálva elemzi.

A téma prezentálása a szakirodalom ismertetésével indul, ami azért hasznos, mivel laikusként nem is gondolnánk, hogy a kertkultúrák és a piackörzetek történeti aspektusairól is vannak szakmunkák. A szerző többször is meghivatkozza Boross Mariettát, mint a kertkultúrák első nagy kutatóját és Varga Gyulát, aki a Debrecen és Nagyvárad környéki dinnye-, hagyma-, zeller- stb. termesztést vizsgálta. De más szerzők írásait is bemutatja, bizonyítva azt, hogy a témában van potenciál és további kutatásra érdemes. Valójában csak ezután „vág bele" a szerző a körösnagyharsányi káposzta „termesztésébe" és „értékesítésébe". A településen a káposztatermesztés eredetileg jövedelemkiegészítő funkcióval rendelkezett, hiszen mondhatni költségmentes tevékenységnek számított. A trianoni határok meghúzását követően a nagyharsányiak váltak a káposztakereskedelem fő ellátóivá. A szocializmus idején csak a nem téesztagok vitték tovább a káposztatermesztés hagyományát, amit adófizetés fejében végezhettek. A román rendszerváltozás után fokozatosan megszűnt az eladásra való termelés és már csak magáncélokra termesztettek. A fejezet egyik érdekes része a káposztatermesztés folyamatának bemutatása visszaemlékezések alapján, ami a sokrétű forrásfelhasználás újabb bizonyítéka.

Ellentétben a nagyharsányival, a borsi káposztatermesztésnek nemcsak múltja, hanem jelene is van. A rendszerváltást követően Borson sokan megmaradtak a termelésnél, elsősorban a családi gazdaságokban, modern technikai-technológiai keretek között: nagyfokú gépesítés, fóliás termesztés, rezisztensebb magok beszerzése. Sajátossága még, hogy nem jövedelemkiegészítő, hanem fő jövedelemforrást biztosító szerepe van a káposztának. A két kultúra közötti kontraszt főképp a szocializmus során megváltozó termesztéseben és értékesítésben mérhető le. Borson jobban kihasználták a konyhakerti termesztésben rejlő lehetőségeket, családok, rokonok fogtak össze, innovatívabb megoldásokat alkalmaztak stb. Pl. a káposztát krumplival ültették össze, törekedtek más fajták beszerzésére, egész évben árusítottak. A legnagyobb felvásárló piac Nagyváradon volt, ahol bár szigorú piaci felügyelet működött a rendszerváltás előtt, mindig elkelt a portéka, így megérte káposztát termeszteni.

A konferenciakötet utolsó tanulmánya Babosi László tollából származik: *A Hangsúly című nyíregyházi hangos folyóirat története (1983–1987)*. A *Hangsúly* valójában a szocialista rendszer puhulásának egyik irodalmi terméke volt. „*Egy hiányzó folyóirat feltételezett olvasóinak*." – ahogy később a szerkesztők vallották. Az 1980-as évek elején az egyre nagyobb mozgásteret és autonómiát követelő irodalmi szerkesztőségek új lehetőségeket és felületeket kerestek fiatal és tehetséges alkotóik megnyilvánulására. A nagykállói Ratkó József költő, könyvtárigazgató kezdeményezésére alapított folyóirat úgynevezett „hangos" és „élő" folyóiratként indult útjára, amelynek lapszámait nyíregyházi és debreceni színészek, előadóművészek, valamint írók nyilvános előadások keretében rögzítették hangszalagra.

E különleges vállalkozás első felvétele 1983. november 27-én csendült fel a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójából és 1987. április 26-ával bezárólag minden hónap utolsó vasárnapjának délelőttjén elhangzott egy-egy negyvenperces műsor, összesen 43 alkalommal. A folyóirat számai között a legkülönfélébb irodalmi műfajokat lehetett megtalálni: vers, széppróza, hangjáték, interjú, kritika, vita, kisszociográfia stb. A *Hangsúly* kedvező fogadtatásra talált mind a szakma, mind a közönség körében, amely még több munkára sarkallta a szerkesztőket és az előadások szervezőit, technikusait. Az irodalom mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a folklór és a hagyományos paraszti társadalom bemutatására, vagy az ún. „bartóki" esztétikai normák szemléletének közvetítésére is. Bár a „hangos periodika" szellemi központja Szabolcs-Szatmár megyében volt, ők maguk elvetették a provincializmust és azt vallották, hogy kárpát-medencei irodalmat kívánnak közvetíteni. A későbbiekben más műfajok képviselőinek, pl. kortárs drámaíróknak, kisebbségben élő magyar alkotóknak és kortárs magyar íróknak, költőknek is kínáltak lehetőséget a megszólalásra. A regionális siker hatására később válogatásblokkokkal is jelentkezett a *Hangsúly*, sőt az is felvetődött, hogy repertóriumot és antológiát adnak ki az elhangzott műsorok anyagaiból, erre azonban már nem került sor. Nemcsak megyei, hanem országos szinten is egyre többet cikkeztek a folyóiratról. 1986. január 1-én délután a Kossuth Rádió már egyórás műsorra adott lehetőséget, amely óriási elismerés volt a szerkesztőknek, a szerzőknek és a nyíregyházi stúdió munkatársainak. A *Hangsúly* még a belügyi szervek figyelmét is felkeltette.

A folyóirat fejlődése a rendszerváltás előestéjén megakadt és amilyen gyors népszerűségre tett szert, olyan gyorsan elenyészett. A szerkesztőbizottság feloszlott, akik azt vallották, hogy rajtuk kívülálló okok miatt nem tudták elérni végső céljukat. A folyóirat felélesztésére még tettek kísérleteket más formában 1988-ban és 1990-ben, azonban a korábbi támogatást már nem tudták elérni. Babosi László kiválóan összefoglalta a *Hangsúly* szerepét: „*Az »illékony« folyóirat bebizonyította, hogy a kelet-magyarországi régióban helyi és a régióhoz kötődő szerzők közreműködésével életképes lehet egy névós, önálló szellemi műhelyként működő hangos – vagy nyomtatott – irodalmi-művészeti folyóirat. Úgy véljük nem túlzás a megállapítás, hogy (…) tabutémák folyamatos taglalásával, a kimondhatóság kereteinek feszegetésével a folyóirat hozzájárult a rendszerváltás helyi előkészítéséhez.*"

Bán Gergely Károly

Tringli István: Sátoraljaújhely. MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 2011. 81 oldal, 12 melléklet, 1 CD. (Magyar Várostörténeti Atlasz 2., Hungarian Atlas of Historic Towns 2.)

Sátoraljaújhely történeti atlasza az európai városatlaszok régebbi tradícióit követi. A polgári átalakulás előtti települést állítja középpontba, a későbbi forrásokból minél régebbi állapotra kíván következtetni. A feldolgozás korszakhatára 1866 lett, az első kataszteri térkép elkészítésének időpontja. Tringli István a topográfiai adatgyűjtést azonban 1848-nál lezárta, csak az igazán fontos esetekben utal a későbbi eseményekre. A tanulmány és az adattár terjedelme igen figyelemre méltó és komplex. A szerző az adatokat így is erősen szelektálta, és csak azokat publikálta, amelyeket a topográfiai azonosításhoz szükségesnek vélt (3).

A Magyar Várostörténeti Atlasz projekt elindítása Kubinyi András nevéhez fűződik, halálát (2007) követően Szende Katalin és Tringli István vette át a projekt vezetését és a sorozat szerkesztését.[1] Kezdetben négy atlasz elkészítésének terve merült fel: két szabad királyi város (Buda és Sopron) mellett két mezőváros (Sátoraljaújhely és Kecskemét) feldolgozását vették tervbe. Ezek közül az első három a közelmúltban látott napvilágot, a kecskeméti anyag még előkészítés alatt áll. Az első megjelent kötet Sopront mutatja be (2010).[2] A sorozat bilingvis (magyar és angol nyelvű) kiadvány, amely lehetővé teszi más európai városokról megjelent kiadványokkal való összehasonlítást, tekintve, hogy a hazai vállalkozás szervesen kapcsolódik a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság kutatási programjához, amely 1955-ben alakult.

A program nemzetközi sikerességét bizonyítja, hogy elindulása óta 18 ország több mint 520 városának atlasza jelent meg.[3] Ennek a nemzetközi kezdeményezésnek az egyik legfontosabb feladata, hogy lehetővé teszi összehasonlító városmorfológia-vizsgálatok elvégzését. Az atlaszok eleinte leginkább a középkor időszakára fókuszáltak, azonban az 1990-es években jelentősnek mondható átalakuláson esett át a könyvsorozat. Napjainkra a középkor mellett hasonló figyelmet szentelnek a kora újkornak és az újkornak. Viszont a 20. század változásaira már ritkább esetben térnek ki a szerzők, ennek hátterében leginkább módszertani okok húzódnak.

„*Az 1990-es évek útkeresését többek között az inspirálta, hogy az erősen komparatív jellegű kvantitatív, strukturalista várostörténet-írásban az összehasonlítás, a generalizálás, a közös jellemzők feltárása során elveszett az egyes városok egyedisége, a város specifikuma és maga a városlakó ember is. A korábbi vizsgálatokban a figyelem a népességszámra, foglalkozási megoszlásra, funkcióik gazdagságára és hatósugarára, az iparosításban és modernizációban betöltött szerepük közös vonásaira összpontosult.*"[4] A várostörténet egyre jobban egybemosódott a társadalomtörténettel. Leginkább a nagyobb volumenű jelenségeket vizsgálták egy adott településen, ahelyett, hogy a hely

[1] *http://www.varosatlasz.hu/hu/*

[2] B. Tóth [é. n.] *http://www.leveltar.sopron.hu/id-426-konyvbemutato.html* (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 6.)

[3] *www.historiaurbium.org*

[4] Bácskai [2010.] 3. *http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Bacskai_Vera0802i.pdf* (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 5.)

egyediségeit/sajátosságait vették volna górcső alá. A 19–20. századdal foglalkozó kutatóknak hasonló volt a szemléletük. Azon az álláspontonvoltak, hogy a növekvő állami befolyás olyannyira egyöntetűvé tette a települések szervezetét és önállóságát, hogy Anthony Sutcliffe 1983-ban egyenesen úgy fogalmazott: „*1914 után, amikor az állam saját kezelésbe vette a városokat, a város eltűnt*".[5] Az általánosítás közben és a közös jegyek kimutatása során elsikkadt az a fontos tény, hogy minden város egyedi, sajátos, belsőleg összetartozó társadalmi entitás, amelyet csak a maga egyedi minőségének ismeretében lehet értelmezni, megérteni.[6] Ezt a szemléletet igyekezett Tringli István is érvényesíteni, amikor Sátoraljaújhely sokszínűségét, egyediségét, sajátosságait helyezte munkájának középpontjába.

A mű szerkezete logikusan felépített és jól átlátható, amely alapvetően négy részből áll. Az első fő szerkezeti egység Sátoraljaújhely kismonográfiáját adja, amelyet a város történeti helyrajza, történeti topográfiai adattára s végül a nyomdatechnikailag szépen kivitelezett melléklet követ (térképtáblák formájában).

Az első részben kapott helyet a már említett kismonográfia. Itt fontos megjegyezni, hogy Tringli István célja nem az volt, hogy Sátoraljaújhely történetét megírja, hanem hogy elhelyezze térben a települést és pozícionálja régiós, illetve országos tekintetben is. Ezen monográfia elkészítése többek között azért is volt esedékes ezen munkában, mivel jelentősnek mondható előképpel nem rendelkezünk Újhellyel kapcsolatban, illetve a város ez ideáig legteljesebb monográfiája a 20. század elején született meg. Ezen részben előtérbe kerülnek a különféle történelmi események hatásai Újhely életére, leginkább az oszmánok és a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Fejedelemség háborúit említi a szerző. Továbbá az etnikai és a vallási, felekezeti megoszlás, illetve sokszínűség bemutatása is helyet kap ezen fejezetben. Ezen belül a különböző felekezeti épületek elhelyezkedését is megemlíti, továbbá a felekezetek térbeli strukturálódására is felhívja a figyelmet.

A második részben a várost helyezi el a térben a szerző a földrajzi feljegyzéseket és munkákat felhasználva. Számba veszi, hogy milyen tájak, tájegységek befolyásolták a település életét az idők során. A leírásban részletesen megtalálhatjuk a környéket erősen meghatározó Tokaj–Eperjes-hegység domborzati adottságait és főbb hegyeit, köztük a város névadóját, a Sátor-hegyet is. Ezt követően Tringli István áttér a másik jelentősen tájformáló tényezőre, a vízrajzra. Sátoraljaújhelyen korábban két „jelentősebb" vízfolyás haladt keresztül, a Bózsva-patak és a Fehér-patak. Az ismertebb nevű Ronyva-patak keleti partján egészen a 19. századig nem épültek házak, így csak később vált a település belterületének részévé. A Bodrogon és a Ronyván kívül meghatározó volt még a külterületen például a Fehér-patak és az Egres-patak. A város életében azért játszottak nagy szerepet ezek a vízfolyások, mert például meghatározóak voltak az öntözés, a vízimalmok vagy az állattartás szempontjából. Ezek után a szerző kitér a néprajzi beosztásra, majd a három meghatározó útvonalra: a Sárospataki útra, a Tőketerebesi útra és a Kassai útra, amely utóbbi a Hegyköz falvain keresztül haladt. A város kiterjedését és határát megannyi számadattal és feljegyzéssel szemlélteti. Megemlíti a trianoni szerződés Sátoraljaújhelyt közvetlenül is érintő vonatkozását, a területi változás okait, következményeit. Ezt követően áttér Sátoraljaújhely belső adottságainak taglalására, a város alapítására és a belső fejlődés menetére, a betelepítési hullámokra, az etnikai összetételre; majd a település privilégiumaira helyezi a hangsúlyt, amely kiváltságok által kiemelkedett a környező települések közül.

[5] Rodger 1998. 53.

[6] Bácskai [2010.] 3. *http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Bacskai_Vera0802i.pdf* (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 5.)

Megemlíti a település jelentősebb földesurait és azok intézkedéseit, valamint a város életét nagyban befolyásoló világi és egyházi tisztségviselőkről is szót ejt. Külön kitér a felekezeti összetételre és annak változásaira a különböző események hatására, és az ágostonos kolostor lokalizációs nehézségére, valódi helyére. Tringli István a településtörténetre is nagy hangsúlyt fektet, több lényeges időszakon belül tárgyalja a város életének alakulását, kezdve az alapítástól, a török koron át egészen a kiegyezésig. E háttérbe építi bele a település morfológiai vonásainak nyomon követését. Mindjárt az első rész végén kitér a helység topográfiai leírására, az utcák, sikátorok elnevezésére, a nevek változásaira, a telekrendezésre és arra, hogy mennyi pince volt s hány vásárt tartottak évente. Az utcákról, a kutakról, az épületekről, magáról a városképről és a külterület felépítéséről is említést tesz a szerző. (Azt is megtudhatjuk, hogy a régi magyar nyelv milyen fogalmakat használt az utcák és telkek leírásakor.) Végül a gazdaság bemutatásával záródik az első rész, amelyben bemutatásra kerülnek a foglalkozásszerkezeti adatok, de szóba kerülnek a patikák és a mészárszékek, valamint a rétek, szántóföldek és szőlők hierarchikus beosztása, területi elhelyezkedése is.

A harmadik részben a történeti topográfiai adattár található, ahol szinte az összes felhasznált adatot megtalálhatjuk tematikus bontásban, amelynek terjedelme 24 oldalt ölel fel. Ezen adattárban részletesen számba veszi a topográfiai elemek közül a város határain belül fekvő építményeket, utcákat és gazdasági konstrukciókat, mint például a malmokat és a szőlőültetvényeket.

A malmok tekintetében a vízimalmok voltak jelentősek a Ronyva partján. A középkor óta öt ilyen malom működött Sátoraljaújhelyen. Ezen malomszám igen soknak mondható, ha megvizsgáljuk a települést átszelő Ronyva két kilométeres városi szakaszát. Vélhetően a korabeli körülmények között már több malmot nem bírt volna el a vízfolyás, legalábbis hatékonyan semmiféleképpen sem.

A szőlő – a térség kulcsfontosságú értéke – esetében rálátást nyerünk, hogy nem csak a Sátor-hegyen folyt a szőlőtermesztés, hanem a Ronyván túli Zempléni-szigethegységben is találhatóak szőlőültetvények.

Ezután következik a bibliográfia, a negyedik, egyben záró rész a térképekkel, amelyek többsége Sátoraljaújhely és környékét mutatja be különböző időszakokban, de találunk köztük tervrajzokat és telekfelméréseket is. A térképek három sorozatra tagolódtak. Az első sorozat tartalmazza a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság által meghatározott kötelezően szerepeltetendő várostérképeket, ide került az 1866-os kataszteri térkép is. A második sorozatban a tematikus térképek kaptak helyet. A Sopronról készült városatlaszhoz képest lényegesen kevesebb tematikus térkép szerepel e kötetben. Ami talán még megérdemelt volna egy oldalt, az a térség vásárvonalának alakulása az idők és történeti események során. Végezetül, a harmadik sorozatban kerültek közlésre a különféle városi épületek tervrajzai és a 19. századi metszetek, litográfiák.

A kötet stílusa a témájához és a mű színvonalához igazodik és annak megfelelő szóhasználatot alkalmaz. A szerző igyekezett minden fejezetet bőségesen illusztrálni, ezáltal is közelebb vinni az olvasót a városhoz, a város múltjához. A fotók egy része saját készítésű, a kutatómunka során keletkezett, viszont a régebbi városképek értelemszerűen nem a szerzőhöz köthetők, hanem Oláh Tamás munkái a 20. század elejéről.

Összességében megállapíthatjuk, hogy e kötet, illetve a sorozat mindenféleképpen egyedülálló a maga nemében, és az egyre nagyobb teret nyerő várostörténeti diszciplína

növekvő jelentőségét, bizonyos értelemben vett részbeni megújulását tükrözi. Komplex és könnyen átlátható szerkezetével, az összegyűjtött sokrétű, bőséges adataival nagymértékben segíti a település történetének a megértését, hozzájárul az érdeklődő olvasók – és nem utolsósorban kézikönyvként – a kutatók tájékoztatásához.

A mű jól jegyzetelt szakmunka, szinte minden gondolata hivatkozott forrásokkal alátámasztott, illetve összességében elmondható, hogy Tringli István jóval többet teljesített, mint ami a nemzetközi elvárásokban megfogalmazódott. Személy szerint szívesen olvastam volna még a település későbbi, 20. századi viszonyairól is. (Az újabb kötetek azonban már a recens állapotokkal is foglalkoznak majd.) Ettől függetlenül nem véletlen, hogy a sorozat Sátoraljaújhely történetét feldolgozó része 2011-ben elnyerte a Szép Magyar Térkép díjat a tudományos térkép kategóriában.[7]

Továbbá kitekintésként megfogalmazhatjuk, hogy az ehhez hasonló komplex várostörténeti munkák és a hozzájuk tartozó adatsorok, illetve a térinformatikai szoftverek (GIS) és módszertani elemek ötvözésével újabb eredményeket lehet elérni a település(ek) etnikai, vallási térbeli mintázatának rekonstrukciójában és vertikális struktúrájának megismerésében.[8]

[7] *http://www.oszk.hu/kiallitasok/szep-magyar-terkep-2011-digitalis-magyar-terkep-2011* (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 8.)

[8] Lásd: Demeter–Bagdi 2016. *http://www.varosatlasz.hu/images/pdf/olvasosarok/Demeter-Bagdi-2016_GIS-lehetosegei.pdf*

Szakirodalom

B. Tóth [é. n.] B. Tóth Éva: Könyvbemutató. *http://www.leveltar.sopron.hu/id-426-konyvbemutato.html* (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 6.)

Bácskai [2010.] Bácskai Vera: A magyar várostörténet-írás a 21. század elején. *http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Bacskai_Vera0802i.pdf* (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 5.)

Demeter–Bagdi 2016. Demeter Gábor, Bagdi Róbert: A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátoraljaújhelyen 1870-ben. (A GIS lehetőségei a történeti kutatásokban). Debrecen–Bp., 2016. *http://www.varosatlasz.hu/images/pdf/olvasosarok/Demeter-Bagdi-2016_GIS-lehetosegei.pdf* (Utolsó letöltés: 2017. július 1.)

Rodger 1998. Richard Rodger: In Pursuit of the Indefinable? The Urban Variable Reconsidered. In: Steinar Supphellen (ed): Urban History. The Norwegian Tradition in a European Context. A Report from the Conference in Urban History in Trondheim 21–22. 11. 1997. Trondheim, 1998.

http://www.oszk.hu/kiallitasok/szep-magyar-terkep-2011-digitalis-magyar-terkep-2011 (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 8.)

http://www.varosatlasz.hu/hu/

www.historiaurbium.org

Kovács Gergely

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Oral History Gyűjteményének 1956-os interjúi

A történettudomány új módszertani forradalomhoz érkezett, és ennek a folyamatnak része az oral history is, amely az utóbbi időben rendkívüli népszerűségnek örvend a jelenkortörténeti kutatásokban.[1] A kanonizálatlan mozgalomként kialakuló oral history abban tér el az önéletrajzi írásoktól, hogy az interjú alanya nem saját elhatározásból és önmaga számára rögzíti az életére vonatkozó emlékeit, hanem külső ösztönzésre, másvalaki által hozzá intézett kérdésekre válaszol az interjú folyamán.[2] Ezt követően az interjúk során (írásban, diktafonnal, kamerával) rögzített elbeszélt történeteket történeti forrásokként használják.[3]

Az élő emlékezet megszólaltatására irányuló interjúkészítés kezdete visszanyúlik a múlt század húszas éveire, de az oral history fogalmilag akkor még nem fonódott össze az interjúzással, csak két évtized múltán.[4] Az igazi robbanásszerű „interjú-lázat" okozó fejlődés pedig a hatvanas évek második felében indult meg, mikor a történészek felismerték fontosságát.[5] Paul Thompson – az oral history vezető elméleti megalapozójának és gyakorlati mesterének – irányadó munkája[6] 1978-ban jelent meg. Kézikönyv jellegű alkotásában akkor először önálló kutatási területként, friss módszerként határozta meg az oral history kutatásokat, elemezte a források előnyeit és nehézségeit, használhatóságát, megbízhatóságát, folyamatos gyakorlati útmutatással szolgálva a kutatás minden fázisához.[7]

Eleinte a klasszikus primer forrásokat előnyben részesítő tradicionális történetírók idegenkedtek a személyes emlékekre építő módszertől. Napjainkban azonban egyre inkább gyarapszik az oral history-t alkalmazó történeti munkák száma.[8] Más szempontból viszont, az írásbeliséget megelőzően (vagy az azt máig nélkülöző társadalmakban) csak a szájhagyományra hagyatkozhattak, s ez esetben az oral history alapvető (egyedüli) forrásbázisnak számít.[9]

Magyarországon az objektív értelemben elfogadhatónak vett interjúkészítés ideje kitolódik a rendszerváltás körüli időszakra. Korábban a Párttörténeti Intézet által 1962-ben megalakított Visszaemlékezés-gyűjtő Csoport (VEGY) is készített interjúkat.[10] Ezek

[1] Bartha–Szilágyi 2011. 226.
[2] Kövér 2011. 176.
[3] Károly 2007. 59.
[4] Völgyesi 2013. 9.
[5] Burke 2001. 6.
[6] Thompson 1978.
[7] Vértesi 2004. 158.
[8] Mára széles irodalma alakult ki az oral history módszertanával és elméleti kérdéseivel foglalkozó munkáknak. A teljesség igénye nélkül az oral history témájában való további tájékozódáshoz fontos támpontot nyújt a következő bibliográfiai gyűjtés: Gerhard-Udvarnoky 2007. 121–126.
[9] Völgyesi 2013. 9–10.
[10] Az anyag Hajdú-Bihar Megyei KMP-, MKP-, MDP-, MSZMP-káderekre vonatkozó része, a megszűnt MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága Archívumának levéltárunkba átkerült anyaga VE 1-441. sorszámig tartalmaz visszaemlékezéseket (MNL HBML XV.64.g)

azonban a munkásmozgalom propagandajellegű feltárására irányultak, és átpolitizált nyelvezettel, korabeli eufemizmussal szóltak olyan eseményekről, amelyek akkor még elfogadható, sőt dicsérendő jelenségek voltak (a Tanácsköztársaságban betöltött szerep, a partizánakciókban, az illegális kommunista mozgalomban való részvétel, a bevonuló szovjet hadsereg támogatása stb.).[11]

Az új és a korábban készült interjúk gyűjteménybe szervezése nyomán 2013-ban jött létre az MNL HBML Oral History Gyűjteménye,[12] mely magában foglalja a regionális vonatkozású 1956-os interjúkat (38 db), ami az összes interjú több mint felét teszi ki. Az interjúkban egyrészt a megszólaltatott szereplők forradalom és szabadságharc folyamán tanúsított helytállása kerül reflektorfénybe, másrészt viszont annak utóéleteként a megtorlások szenvedéstörténetén keresztül a kínzások, tárgyalások és a börtönélet világa is megelevenedik.

Az interjúk osztályozása többféleképpen történhet. A település szerinti csoportosítás alapján a legtöbb interjú természetesen Debrecenhez kötődik (19 db), ezután a második legtöbb hajdúnánási vonatkozású (8 db), majd Berettyóújfalu (3 db) következik, melyet Hajdúböszörmény, Derecske, Vámospércs, Hajdúszovát, Nagykereki, Tiszagyulaháza, Kokad és a nem megyei vonatkozású Tiszalök követ egy-egy elbeszélgetéssel. Az interjúk készítői szerinti osztályozás alapján a legtöbb interjút Valuch Tibor (27 db) készítette a Művelődéskutató Intézet számára. Őt Völgyesi Zoltán követi, aki 1992-ben nyolc hajdúnánási emberrel készített interjút, továbbá az Adattárban[13] található három darab, szintén az ő nevéhez fűződő '56-os témájú visszaemlékezés már korábban bekerült a Levéltárunkba.[14]

Bár az 1956-os interjúk mindegyike témainterjú, egyik sem függetleníthető az alanyok életútjától, így azokat mindig egy életútinterjú bizonyos szakaszán kezdődő, de attól szervesen nem elválasztható történetként kell figyelembe vennünk. Vannak az interjúkban olyan pontok, ahol az interjúalany kétkedik saját igazságában. Ez főként annak tudható be, hogy mintegy 32 esztendőn keresztül csak ellenforradalomként lehetett értékelni az eseményeket. Ez pedig stigmaként égett rá az ez idő alatt ellenforradalmárként kezelt '56-os szereplőkre. Így érte őket a rendszerváltás, amikortól már szabadon lehetett beszélni a történtekről, és nem üldözte őket senki emiatt. Épp ellenkezőleg, az új rendszerben kitüntetésekben részesültek és megemlékezések megbecsült résztvevőiként szerepelhettek.

Az oral history források esetében (is) elengedhetetlenül szükséges forráskritikával élni, és az események vizsgálatánál az interjúkat több hitelt érdemlő írott forrással alátámasztott tényadat mellé rendelt forrásként érdemes felhasználni. Ez alól kivételt képezhet, ha kifejezetten az interjúalany által megélt, átélt történelem áll a kutatás középpontjában.

Az interjúk gyűjteményen belüli rangsorolása a bevételezés sorrendjét követi. Az alábbi felsorolásban az így kimaradt sorszámok tehát más témájú interjúkat jelölnek. A legtöbb leírásban megtalálható a forradalmi szereplő neve, születési dátuma, foglalkozása, forradalom alatti titulusa, büntetésének mértéke, az interjú digitalizáltsága, kutathatósága, a készítés ideje, terjedelme, jegyzékelése, a készítő neve. Illetve amennyiben az interjú

[11] Szendiné 2015. 6.
[12] MNL HBML XV.55.
[13] MNL HBML Adattár
[14] Szendiné 2015. 8.

eredetiben az OSZK – 1956-os Intézet Oral History Archívumában található meg, úgy a hivatkozásban az anyag ottani nyilvántartási száma is feltüntetésre került.

Interjúk jegyzéke:[15]

I. Hajdúnánási „56" kutatási interjúk 1992–1993 (Interjúkészítő: Dr. Völgyesi Zoltán)

1. **Cselényi /Csuja/ Lajos** (1920). Földműves. A forradalom hajdúnánási eseményeiben való részvételéért 1 év 6 hó börtönbüntetést kapott első fokon, majd másodfokon 3 év börtönbüntetésre ítélték. 1992. 2 ív, névjegyzékkel. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

2. **Ecsedi Lajos** (1919). 1956-ban a Hajdúnánási Városi Tanács főkönyvelője, a forradalom alatt a tanács munkástanácsának elnökévé választották. 1992. 4 ív, névjegyzékkel. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

3. **Hódos Antal** (1927). A forradalom előtt Hajdúdorog rendőr őrsparancsnoka, földműves. Az 1956-os forradalom alatt nemzetőrparancsnok Hajdúnánáson. 1992–1993. 3 ív. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

4. **Nagy Miklós** (1922). Asztalos kisiparosként dolgozott Nánáson, a forradalomban való részvétele miatt 5 hónap börtönt kapott 3 évre felfüggesztve. 1992. 1 ív, névjegyzékkel. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

5. **Ricsei Balázs** (1926). 1956-ban a hajdúnánási fiúiskola (általános iskola) igazgatója. A forradalom alatt a helyi forradalmi bizottmány titkárává választották, majd 2 év börtönbüntetést kapott, amiből 20 hónapot letöltött. 1992. 5 ív, névjegyzékkel. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

6. **Szilágyi Gyula** (1927). A forradalom előtt Hajdúnánás tanács elnöke (1955-től). A forradalom idején a Forradalmi Bizottság elnökévé választották, majd valamilyen egyedülálló módon utána is tanácselnök maradt 1963-ig. 1992. 2 ív, névjegyzékkel. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

7. **Tasi Miklós** (1930). 1956-ban a hajdúnánási gimnázium tanára. A forradalom alatt beválasztották a gimnázium munkástanácsába. 1957. május 1-től elhelyezték Nánásról. 1992. 2 ív, névjegyzékkel, Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

8. **Tóth Gábor** (1928). Városi párttitkár. 1992. 3 ív. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálatlan. [kutatható]

[15] MNL HBML XV.55. (sorszám szerint a felsorolásban)

II. Dr. Valuch Tibor interjúi egykori Hajdú-Bihar megyei ötvenhatosokkal – Az interjúk az OSZK – 1956-os Intézet Oral History Archívuma számára készültek. Az MNL HBML számára letéti megőrzésre megkérve Dr. Valuch Tibor által.

17. **Birinyi László**[16] (1928). Vasesztergályos. 1956-ban a debreceni MÁV Járműjavító Munkástanácsának vezetője, 1957-ben elbocsátották a munkahelyéről. 1992. 3 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

18. **Boér Lajos**[17] (1930). Katonatiszt, energetikus. 1956-ban a debreceni nemzetőrség parancsnokhelyettese volt. Megtagadta a tiszti nyilatkozat aláírását, 1957 februárjában leszerelt. 1958 áprilisában másfél év szabadságvesztésre ítélték. 1959-ben szabadult, az építőiparban helyezkedett el, 1968-tól termelőszövetkezetben dolgozott, 1991-től Magyarcsanád alpolgármestere volt. 1992. 6 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

19. **Csontos András**[18] (1923). Gépész, szállításvezető. 1956-ban a Berettyóújfalui Forradalmi Bizottmány karhatalmi szekciójának tagja, majd a nemzetőrség parancsnoka. 1957 őszén letartóztatták, és hat év börtönbüntetésre ítélték. 1993. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

20. **Csóra József**[19] (1919–2004). Földműves, kereskedő. 1956-ban a Berettyóújfalui Forradalmi Bizottmány vezetőségének tagja. 1958-ban négy év börtönbüntetésre ítélték. 1992. 3 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

21. **Dózsa Ernő**[20] (1923). Katonatiszt, kőműves, villanyszerelő. 1950-ben izgatásért elítélték. 1956-ban Nagykereki község nemzetőrparancsnoka. 1958-ban egy év börtönbüntetésre ítélték. 1991. 3 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

22. **Dubay Miklós**[21] (1928). Orvos. 1956-ban a Berettyóújfalui Járási Forradalmi Bizottmány elnöke. Hét év börtönbüntetésre ítélték. A Korányi Kórházban Bibó István kezelőorvosa volt. 1992. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [kutatható]

23. **Gál Lajos**[22] (1917). Cipész. 1942–1945 között csendőr. 1945–1950 között hadifogoly a Szovjetunióban. 1956-ban Hajdúszovát forradalmi bizottmányának tagja, a nemzetőrség parancsnoka. 1959-ben egy év börtönbüntetésre ítélték. 1994. 6 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [kutatható]

[16] OSZK – 1956-os Intézet OHA »428«
[17] OSZK – 1956-os Intézet OHA »456«
[18] OSZK – 1956-os Intézet OHA »523«
[19] OSZK – 1956-os Intézet OHA »447«
[20] OSZK – 1956-os Intézet OHA »337«
[21] OSZK – 1956-os Intézet OHA »421«
[22] OSZK – 1956-os Intézet OHA »530«

24. **Garab Imre**[23] (1930). Katonatiszt. 1956-ban a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány karhatalmi szekciójának vezetője. 1957-ben első fokon életfogytiglani, másodfokon négy év börtönbüntetésre ítélték. 1959-es szabadulása után segédmunkásként, majd szakmunkásként dolgozott. 1991. 5 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

25. **Hevessy József**[24] (1931–2005). Fizikus, villamosmérnök. A forradalom alatt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanársegédeként a politikai ellenállás egyik kezdeményezője, szervezője. 1957-ben három év börtönbüntetésre ítélték. 1990 és 1998 között Debrecen polgármestere volt. 1992. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

26. **Horváth Károly**[25] (1936). Vegyésztechnikus. 1956. november 4. után Debrecenben részt vett a politikai ellenállásban. Hét év börtönbüntetésre ítélték. 1992. 5 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

27. **Király Lajos**[26] (1921). Jogász, vasutas, építészmérnök. 1956-ban a tiszalöki vasútállomás munkástanácsának elnöke, a járási forradalmi bizottság tagja. 1958-ban nyolc hónap börtönbüntetésre ítélték. 1991. 3 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [kutatható]

28. **Kovács Béla**[27] (1914–2007). Tanár, levéltáros, könyvtáros. 1945 után kisgazdapárti politikus Debrecenben. 1956-ban a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány elnökségi tagja. 1958-ban két év börtönbüntetésre ítélték. 1990–1994 között az FKgP parlamenti képviselője volt. 1991. 6 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [kutatható]

29. **Lázár Imre**[28] (1935–2016). Könyvtáros, tanár. Az 1956-os Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány sajtóreferense. 1958-ban egy év börtönbüntetésre ítélték. 1990 és 2002 között Hajdúböszörmény polgármestere volt. 1992. 3 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

30. **Mervó Zoltán**[29] (1930). Gépészmérnök. 1956-ban a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány tagja, az Orvosi Műszergyár munkástanácsának elnöke volt. 1957-ben 6 év szabadságvesztésre ítélték, másodfokon új eljárást rendeltek el. 1958 áprilisában 1 év 8 hónap szabadságvesztésre ítélték, októberben szabadult. Technikusként, majd mérnökként dolgozott. 1992. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

[23] OSZK – 1956-os Intézet OHA »382«
[24] OSZK – 1956-os Intézet OHA »461«
[25] OSZK – 1956-os Intézet OHA »437«
[26] OSZK – 1956-os Intézet OHA »369«
[27] OSZK – 1956-os Intézet OHA »497«
[28] OSZK – 1956-os Intézet OHA »427«
[29] OSZK – 1956-os Intézet OHA »393«

31. **Nagy Ferenc**[30] (1929). Cipész kisiparos. 1956-ban a debreceni nemzetőrség parancsnoka. 1957-ben egy év börtönbüntetésre ítélték. 1993. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

32. **O. Szabó Zsigmond**[31] (1920–2003). 1945 után Hajdúböszörményben a kisgazdapárt ifjúsági szervezetének vezetője. 1956-ban „parasztsztrájkot" szervezett. 1957-ben másfél év börtönbüntetésre ítélték. 1989-ben az FKgP hajdúböszörményi szervezetének egyik újjászervezője. 1994. 5 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [kutatható]

33. **P. Nagy József**[32] (1925). Kőműves. 1956-ban Kokad község nemzetőrparancsnoka, a forradalmi bizottság tagja. 1957 márciusában Kistarcsára, majd Tökölre internálták. 1958-ban másfél év börtönbüntetésre ítélték. 1991. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

34. **Schulek Mátyás**[33] (1935–2018). Tanár. 1956-ban egyetemistaként a Debreceni Egyetemi Forradalmi Bizottmány elnökségének tagja. Három év börtönbüntetésre ítélték. 1992. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

35. **Simon Zoltán**[34] (1935). Tanár, szerkesztő. 1956-ban az október 23-i debreceni egyetemista tüntetés egyik szervezője, tagja a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmánynak. 1957-ben négy évre kizárták az egyetemről. 1968–1990 között az Alföld szerkesztője, majd a megyei könyvtár igazgatója volt. 1994. 7 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

36. **Suba Bálint**[35] (1918). Földműves, fuvarozó. 1956-ban a vámospércsi forradalmi bizottmány tagja. 1957-ben nyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1993. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

37. **Surányi Ferenc**[36] (1916). Vas- és fémesztergályos. 1956-ban a debreceni MÁV Járműjavító (Vagongyár) Munkástanácsának vezetőségi tagja. November 4-e után részt vett a munkástanácsok közötti egyeztető megbeszéléseken. 1957-ben Kistarcsára, majd Tökölre internálták. 1992. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

38. **Szabó Ferdinánd**[37] (1914). Tisztviselő. A forradalom alatt a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány élelmezési szekciójának vezetője. 1957-ben rendszeres rendőri kihallgatások után alacsonyabb beosztásba helyezték át. 1995. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

[30] OSZK – 1956-os Intézet OHA »496«
[31] OSZK – 1956-os Intézet OHA »566«
[32] OSZK – 1956-os Intézet OHA »367«
[33] OSZK – 1956-os Intézet OHA »448«
[34] OSZK – 1956-os Intézet OHA »524«
[35] OSZK – 1956-os Intézet OHA »490«
[36] OSZK – 1956-os Intézet OHA »466«
[37] OSZK – 1956-os Intézet OHA »637«

39. **Székelyhidi Ágoston**[38] (1933–2010). Tanár, író, publicista. 1956-ban Debrecenben egyetemi hallgatóként az október 23-i egyetemista tüntetés egyik szervezője, majd a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány vezető személyisége volt. November 4-e után a szovjet és a magyar katonai ügyészség többször letartóztatta. Részt vett a szellemi ellenállásban, majd 1957 augusztusáig előzetes letartóztatásban volt, és kizárták az ország egyetemeiről. Csak 1964-től lehetett gimnáziumi tanár. Rendszeresen publikált, a hetvenes évek végén tagja lett a népi írók körének. 1992. 10 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [kutatható]

40. **Szőke Gyula**[39] (1914). Gazdálkodó, éjjeliőr. 1956-ban a derecskei forradalmi bizottság elnökségi tagja. 1958-ban három év börtönbüntetésre ítélték. 1991. 4 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

41. **Szűcs László**[40] (1934–2008). Munkás. 1956-ban a Hajdúsági Gyógyszergyár munkástanácsának egyik vezetője, a debreceni munkástanácsok egyeztető fórumának résztvevője. Hat év börtönbüntetésre ítélték. Az Iparművészeti Főiskola textil tanszékén gyakorlatvezető volt. 1992. 5 ív. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

42. **Tátrai János**[41] (1926). Tanító. 1948-tól tanító, majd iskolaigazgató volt. 1956-ban Tiszagyulaházán a forradalmi bizottmány titkárává választották. 1958 januárjában 5 hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. A per után tanyasi iskolákban, végül Egyeken tanított. 1990 őszétől Egyek alpolgármestere volt. 1994. 4 ív gépelt szöveg. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [nyilvános]

43. **Zsák Zoltán**[42] (1931). Kőműves. 1956-ban honvéd főhadnagyként a Debreceni Forradalmi Bizottmány karhatalmi szekciója alá rendelt egyik katonai egység parancsnoka. 1958-ban egy év börtönbüntetésre ítélték. 1994. 2 ív gépelt szöveg. Készítette: Dr. Valuch Tibor, digitalizálva. [kutatható]

III. Az MNL HBML Adattárában is megtalálható 1956-os témájú interjúk, visszaemlékezések

44. **Kiss Ernő**[43] (1921). Vasúti tiszt (MÁV Debreceni Építési Főnökség), a Debreceni Forradalmi Bizottság tagja. 10 hónapig vizsgálati fogságban volt. 1992. 38 oldal gépelt szöveg névjegyzékkel. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálva. [kutatható]

[38] OSZK – 1956-os Intézet OHA »486«
[39] OSZK – 1956-os Intézet OHA »638«
[40] OSZK – 1956-os Intézet OHA »383«
[41] OSZK – 1956-os Intézet OHA »565«
[42] OSZK – 1956-os Intézet OHA »652«
[43] MNL HBML Adattár 603-92/a 1. (lelt. sz.)

45. **Bartha László**[44] (1934). A Hajdúsági Gyógyszergyár kalkulátora. A forradalom előtt és alatt sorkatonai szolgálatot teljesített. A Gyógyszergyár munkástanácsának tagja. 1992. 30 oldal gépelt szöveg névjegyzékkel. Készítette: Dr. Völgyesi Zoltán, digitalizálva. [kutatható]

46. **Zeke László**[45] (1919). 1956-ban a Debreceni Dohánygyár munkástanácsának elnöke, a debreceni munkástanácsok egyeztető fórumának egyik vezetője volt. A forradalom leverése után első fokon tizenöt, másodfokon tíz év börtönbüntetésre ítélték. 95 oldal stencil, digitalizálva. [kutatható]

[44] MNL HBML Adattár 603-92/a 6. (lelt. sz.)
[45] MNL HBML Adattár 603-92/a 7. (lelt. sz.)

Gergely Kovács

The 1956 Interviews of the Oral History Collection of the Hajdú-Bihar County Archives of the Hungarian National Archives

The 1956 material contained in the Oral History Collection of the Hajdú-Bihar County Archives of the Hungarian National Archives might become an important resource for the researchers of the topic. The collection does not contain topic interviews, but it tries to present the antecedent lives of the participants, their roles during the revolution, and the time periods afterwards via complete life course interviews. By the latter, that is, through the passion of people struck by retaliation, the life of lawsuits and prison life also comes alive.

The number of the '56 interviews contained in the collection is 38, which is more than half of the complete assortment of interviews. Of course, most interviews are connected to Debrecen (19 interviews), the second most related is Hajdúnánás (8 interviews), followed by Berettyóújfalu (3 interviews), and then the material of the individual county settlements with one interview each.

The interviews were prepared by Tibor Valuch (27 interviews) and Zoltán Völgyesi (11 interviews) in the years after the change of regime. The ranking of interviews in the collection follows the order of the date of entry.

Források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
XV.55.	Oral History Gyűjtemény
XV.64.g	Munkásmozgalmi és Politika Gyűjtemények. Visszaemlékezések.
Adattár	
OSZK – 1956-os Intézet OHA	Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Oral History Archívuma

Szakirodalom

Bartha–Szilágyi 2011.	Bartha Ákos, Szilágyi Zsolt: Történelmi tapasztalat mint mentális valóság (A történelemoktatás és a történetírás néhány kérdése a személyes emlékezet tükrében). In: Forrás, 43. (2011) 7–8. sz. 225–242.
Burke 2001.	Burke, Peter: A történelem, mint társadalmi emlékezet. In: Regio, 12. (2001) 1. sz. 3–21.
Gerhard-Udvarnoky 2007.	Gerhard Péter, Udvarnoky Virág: Oral history bibliográfia. In: Replika Társadalomtudományi folyóirat (2007) 58. sz. 121–126.
Károly 2007.	Károly Anna: Az oral history mint kutatási módszer. In: Magiszter, 5. (2007) 2. sz. 59–68.
Kövér 2011.	Kövér György: Írott orális történelem. In: Forrás, 43. (2011.) 7–8. sz. 176-191.
Szendiné 2015.	Szendiné dr. Orvos Erzsébet: Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának oral history gyűjteménye. In: Levéltári szemle, 65. (2015) 1. sz. 5–14.
Thompson 1978.	Thompson, Paul: The Voice of the Past: Oral History. Oxford, 1978.
Vértesi 2004.	Vértesi Lázár: Oral History. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. In: Aetas, 19. (2004) 1. sz. 158–172.
Völgyesi 2013.	Völgyesi Zoltán: Az oral history kialakulása, nézőpontjai és forrásértéke. In: Levéltári Szemle, 63. (2013) 4. sz. 9–22.

Urbán Anett

Egy modern város született – életmódváltás a dél-borsodi térségben. A tiszaújvárosi Derkovits Kulturális Központ – Helytörténeti Gyűjtemény állandó várostörténeti kiállításának bemutatása

Az állandó kiállítás története

A tiszaújvárosi Derkovits Kulturális Központ – Helytörténeti Gyűjtemény állandó várostörténeti kiállítása a Hamvas Béla Városi Könyvtár földszintjén tekinthető meg. Az itt látható első állandó kiállítás 1998-ban nyitotta meg kapuit a látogatók előtt. Az első megújítás 2006-ban történt, a legutóbbi 2016-ban, a várossá nyilvánítás 50. évfordulója alkalmából.

Életmódváltás

Az életmódváltás folyamatát a kiállítás egységein keresztül mutatjuk be, a látogatók egy időutazás részeseiként ismerhetik meg a mai Tiszaújváros történetét. Hogy ez az életmódváltás jelenleg is zajlik, azt az mutatja legjobban, hogy tárlatunk a közelmúltban többször is megújult, elsősorban interaktív eszközökkel.

Tiszaújváros története – a többszöri névváltoztatások következtében – egészen rövid múltra tekint vissza, ám a régészeti leletek tanúsága szerint már a neolitikumban is éltek emberek a település területén.[1] Az első írásos említés 1268-ban történt,[2] központi esemény volt a hajdútelepítés és az úrbérrendezés is. Az országos helységnév-rendezés nyomán – mivel három Szederkény is volt az országban – a falu a Tiszaszederkény elnevezést kapta. Ezen kiemelkedő fontosságú eseményekről olvashatnak és hallgathatnak bővebb információkat a tárlat első egységében.

A következő rész helyszíne Tiszaszederkény, amely ekkor egy kicsi és szegény falu volt. A tiszaszederkényi paraszti kultúrát egy 20. század eleji tisztaszoba enteriőrön keresztül mutatjuk be, jellemző bútorokkal (pl. karos lóca), tárgyakkal (pl. petróleumlámpa), családi fotókkal, az ablakból pedig szemünk elé tárul a jellegzetes falusi udvar képe.

Aztán elérkezik a fordulat, ugyanis 1953-ban megszületik az Országos Tervhivatal határozata, mely kimondta, hogy a falu mellett erőmű és vegyi kombinát létesül.[3] Az építőmunkásokat kezdetben fabarakkokban voltak kénytelenek elszállásolni, mert Tiszaszederkény hazánk legelmaradottabb települései közé tartozott, ahol még kövezett út sem volt, nemhogy munkásszálló. A kiállítás következő részében egy fabarakk látható Hamvas Béla alakjával, aki az erőmű építésénél dolgozott, mint raktáros.

[1] Gádor–Hellebrandt 1976. 67.
[2] Nagy 1891. 110–114.
[3] Hajdu 2002. 38–39., 49–62.

1. kép. Tisztaszoba. (Fotó: Urbán Anett 2018)

2. kép. Hamvas Béla alakja a fabarakk előtt. (Fotó: Urbán Anett 2018)

Ezzel szoros összefüggésben kerülnek bemutatásra a gyár- és városépítés kezdeti mozzanatai. Az építkezéshez szükséges munkaerőnek, majd a gyárak dolgozóinak elhelyezéséhez szükség volt lakásokra. A gyárak és a város építése hatalmas fordulópontot

jelentett a kis falu, Tiszaszederkény[4] életében. „*Új út vezet Tiszapalkonyára. A régi, elhagyott kövei között lassan feltör a fű, s nemsokára csak az árkok mentén álló eperfák jelzik majd, hogy valamikor erre mentek a nyikorgó parasztszekerek. (…) Ez a vidék igazi mezőgazdasági kulturtáj. Csak azt a földet nem fogták már eke alá az elmúlt ősszel a traktorosok, ahol most vasrudak tornyai emelkednek a magasba, s legalább annyi ember szorgoskodik téglával, deszkával, földdel, habarccsal, amennyi az egész község lakossága. (…) Egymás után emelkedtek a hosszú, alacsony felvonulási épületek, munkásszállások a folyóparti síkságon, s egyszerre népes lett a falu is.*”[5]1955-ben kezdődött meg az új város építése.

3. kép. Gyár- és városépítés mozzanatai. (Fotó: Urbán Anett 2018)

A tárlat központi témája az életmódváltás folyamata, amelyet az erőmű és a vegyi kombinát idetelepítése generált. Ezt a kiállítás látogatói akkor értik meg legjobban, ha a tisztaszoba és a 60-as évekbeli szobabelső enteriőrünket összehasonlítják. Ekkor válik világossá, hogy a kis falu a paraszti életmóddal hogyan alakult át jóformán egyetlen döntés hatására várossá, az életmód városiassá. 1966 végéig 1464 lakás készült el, a lakosság ekkor 5100 fő volt. (Korábbi pár száz fős falu mellett, a lakatlan pusztából kiindulva.)

Ezután egy május 1-jei felvonulás részesei lehetnek a látogatók. A munka nemzetközi ünnepe központilag szervezett ünnep volt, a pártvezetők tribünjei előtt kellett felvonulni különféle egyenruhákban. Ezt a jellegzetes hangulatot igyekszik tolmácsolni a tárlat ezen szakasza.

[4] Az építési terület korábban még Tiszapalkonyához tartozott, később csatolták Tiszaszederkényhez.
[5] Borsodi 1954. 5.

4. kép. 60-as évekbeli lakásbelső. (Fotó: Urbán Anett 2018)

Tiszaszederkény várossá nyilvánítása hivatalosan 1966-ban történt meg. 1970-ben újabb átnevezés következett, Leninvárossá. Lenin-relikviáinknak, valamint a korszak emblematikus tárgyainak és eseményeinek bemutatását a kiállítás kiemelt feladatának tartja.

5. kép. Lenin és az utcanév táblák. (Fotó: Urbán Anett 2018)

A 90-es évek sok változást hozott, a városnak egy következő névváltozást: 1991-ben Tiszaújvárossá keresztelték át a települést. Ekkor indult be a családi házas építkezés. Ennek emléket állítva egy 90-es évekbeli szobabelsőt tekinthetnek meg a látogatóink a korszakra jellemző berendezési tárgyakkal: a HiFi-torony vagy a VHS-lejátszó a háztartások elmaradhatatlan kelléke volt ekkor.

6. kép. 90-es évekbeli szobabelső. (Fotó: Urbán Anett)

A kiállítás utolsó egységében egy interaktív helyismereti kvízjátékra és várostörténeti fotók puzzle-falon történő kirakására nyílik lehetőség. A város kulturális és sportéletének, valamint díjainak és elismeréseinek bemutatása is helyet kapott az állandó várostörténeti kiállításon.

Noha történelmi léptékkel mérve ez a település egy fiatal város, a kiállítást végigjárva mégis azzal szembesül a látogató, hogy hosszú volt az út Szederkénytől Tiszaújvárosig.

Anett Urbán

A Modern Town Was Born – Lifestyle Change in the South-Borsod Region. Introduction of the Permanent Exhibition, Collection of Urban History, of the Derkovits Cultural Centre in Tiszaújváros.

The story of Tiszaújváros started in 1991. This is a valid statement, but the road leading to this state was a lot longer. There are just a few towns in Hungary that underwent so many name changes over the years as this South-Borsod town. Not only did it undergo a number of name changes, but it also 'enjoyed' the state of namelessness for a short period during the construction of the new town.
We can learn from the permanent town history exhibition of the Collection of Urban History how the village once called 'Szederkény' became a new socialist town as a result of the largest industrial investment of the first 5-year plan, and was renamed to 'Leninváros' (Lenin Town) in 1970, then developed into 'Tiszaújváros' from a town known as an industrial town even after the change of regime.

Források

Borsodi 1954. Borsodi Gyula: Tiszapalkonya. Észak-Magyarország, 11. évf. 1954. április 18.

Szakirodalom

Gádor–Hellebrandt 1976. Gádor Judit, Hellebrandt Magdolna: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1975-ben. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 15. Szerk.: Bodó Sándor, Szabadfalvi József. (1976). 65–71.

Hajdu 2002. Hajdu Imre: Új város születik (1951–1966). Tiszaújváros, 2002.

Nagy 1891. Nagy Imre: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII. Bp., 1891.

Belicza György

Örökség, történelem, társadalom: egy képzelt múlt felé? Beszámoló a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi országos konferenciájáról

A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület (HIK) 32. alkalommal rendezte meg 2018. augusztus 30. és szeptember 1. között a szokásos évi konferenciáját, ezúttal Szentendrén, a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (SzNM), ismertebb nevén a Skanzenben. A három napos találkozó több mint félszáz résztvevője tizenegy, az örökséghez kapcsolódó szekcióban tartotta meg előadását, illetve három szekciót a doktorandusz hallgatók számára tartottak fenn, ahol a konferencia témájától függetlenül mutathatták be kutatómunkájuk eredményeit.

A szakmai fórum idei tematikája az örökség bővülő fogalma és annak megnyilvánulási formái köré szerveződött, amely az utóbbi években a kortárs humán- és társadalomtudományok központi kategóriájává vált. Ernyőfogalomként jelenleg magában foglalja a tárgyakat, az épített örökséget, a hagyományokat és a kulturális-szellemi produktumokat egyaránt. Az örökség komplexitásának eredményeképpen az elmúlt években létrejött egy új diszciplína, a kulturális örökség-tanulmányok, amely interdiszciplinaritásra törekszik, illetve a történeti referenciák gyűjtés vagy szelekció által történő örökséggé válására koncentrál. Népszerűségének okai között szerepel a közösségépítésre (a múlt feleleventésére és átélésére) alkalmas programok, megemlékezések szervezésének lehetősége és a gazdasági jelentősége (a turizmussal való szoros kapcsolata). Sonkoly Gábor legújabb könyvében[1] részletesen elemzi a fogalom kialakulásának hátterét és az egyes közösségektől függő, eltérő értelmezéseit, továbbá megfogalmazza a jelenség, illetve az általa preferált prezentizmus felől érkező kihívást a történész szakma számára. Mindez az örökségkonstrukciók társadalomtörténeti megközelítését is indokolttá teszi. A lehetséges elméleti és megjelenési formáinak tudományos igényű vizsgálatához a jelen konferencia előadásai is hozzájárultak.

A konferencia Cseri Miklós főigazgató (SzNM) és Tomka Béla elnök (HIK) köszöntését követően a plenáris előadásokkal vette kezdetét. Lővei Pál (MTA BTK) az örökségvédelem hazai intézményesüléséről és annak fejlődéséről tartott beszámolót. Prezentációjában kiemelte a műemlékvédelem fokozatos térvesztését – szemben az örökségvédelemmel –, amelyet részben a kifejezés előfordulásának kvantitatív vizsgálatával, részben pedig a műemlékvédelemmel foglalkozó intézmények átalakulásának bemutatásával szemléltetett. Aggodalmát fejezte ki a Kulturális és Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) 2012-es megszüntetésével és Hatósági Főosztállyá történő szervezésével kapcsolatban. Kifejtette továbbá, hogy a jogszabályok és a strukturális változtatások következtében a felhalmozott iratanyag egy része jelen állapotában nem hozzáférhető a kutatók számára, azonban bízik a helyzet mielőbbi kedvezővé válásában.

Ezt követően Csonka-Takács Eszter (SzNM) számolt be a szellemi kulturális örökség hazai térnyeréséről.[2] Prezentációjának címében is reflektált a konferencia elnevezésére

[1] Sonkoly Gábor: Bolyhos tájaink. A kulturális örökség történeti értelmezései. Bp., 2016.

[2] Csonka-Takács Eszter a Szellemi Kulturális Örökség Magyarországon szervezet igazgatója. (*http://szellemikulturalisorokseg.hu*)

(képzelt múlt – lehetséges jövő), amelyet ennek mentén épített fel. Röviden ismertette a terminus sokszínűségét és eltérő értelmezési lehetőségeit, majd fotókkal és egy rövid videóval illusztrálta a kulturális örökség jegyében szervezett programokat. Előadásában kitért a nemzeti jegyzéken szereplő szokásokra, hagyományokra, illetve azokra a tényezőkre is, amelyek a közösségeket arra sarkallják, hogy erre a listára felkerüljenek. Ez utóbbiak magukban foglalják annak a lehetőségét is, hogy az adott település vagy közösség egy új szokást hoz létre, nem pedig egy már meglévőt éleszt fel vagy gondol újra. „*Napjainkban a szellemi kulturális örökség jegyében szervezett programok sokszínűek és rendkívüli népszerűségnek örvendenek*" – összegezte szavait Csonka-Takács Eszter.

A plenáris előadásokat követően az érdeklődők négy szekció előadásai közül választhattak érdeklődésüknek megfelelően. A *Történetírás és örökség* nevet viselő blokk első felében három prezentáció hangzott el. Az előadások mind témájukat, mind a vizsgált korszakot tekintve különbözőek voltak. Mindhárom esetben érvényesült azonban a tájhoz való szoros kapcsolódás. Csőgör Csaba a Török Hódoltság területéről a köztudatban élő kép megcáfolására tett kísérletet. Kutatásai alapján – módszertani vitába szállva Engel Pál tanulmányaiban foglaltakkal – arra a következtetésre jutott, hogy ez a kép alapvetően hamis, hiszen a pusztulás mértéke a török korban korántsem volt olyan volumenű, mint azt a korábbi történeti munkákban olvashatjuk. A szekciót záró vita során ezen kutatási eredmények középiskolai oktatásban való alkalmazhatóságának kérdése merült fel. A felszólalók a témával kapcsolatban hivatkoztak a legújabb, már publikált kutatási eredményekre, amelyeknek a közoktatásba való bekerülése véleményük szerint egy lassú folyamat.

A szekció további részében Szende László Rómer Flóris polihisztor életművéről tartott előadást, amelyben kiemelte a tudománynépszerűsítő szerepét és munkásságát. Rómer írásaival igyekezett felhívni a figyelmet a társadalom minél szélesebb rétegei körében a régészeti kutatások jelentőségére, emellett a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában végzett műhelymunkája is kiemelkedőnek mondható. A harmadik prezentációban Szilágyi Zsolt kutatásai során a szépirodalmi, földrajzi és történelmi munkákat felhasználva nyomon követte a napjainkban ismert alföldi táj kialakulásának folyamatát – bemutatva egy tudati konstrukció elemeit –, jól példázva ezzel a téma kutatásához szükséges interdiszciplináris szemléletet.

A *Szimbolikus térhasználat* elnevezésű szekció délutáni részének előadásaival kapcsolatban a hallgatóságban számos észrevétel, kérdés merült fel. Vér Eszter Virág az Erzsébet-kultuszt mutatta be Budapesten a Monarchia időszakában. Prezentációjában ismertette az utcanévadási gyakorlat változását a királynő magyarországi látogatását követően. Számos utca, tér, liget, majd karitatív egyesület és alapítvány kérvényezte a névadást, amelyből körültekintő kiválasztást követően néhány részesült is ebben a kitüntetésben. Felmerült a kérdés, hogy mennyiben ered mindez az uralkodóház iránti tiszteletből és mennyire az Erzsébet iránti kultuszból, mely hatása utólagosan nagyobb a korabelinél. Ferencz József és fia, Károly megítélése ugyanis sem az adott korszakban, sem a későbbiekben nem volt feltétlenül pozitív, sokkal inkább ambivalensnek tekinthető. A névadási gyakorlat változása pedig a Monarchia időszakában az Erzsébet iránti tisztelet kinyilvánítása mellett az utólagos kultuszápolás okán válhatott jelentőssé. Kleistenitz Tibor a szimbolikus mellett a „gyakorlati" térhasználatot is górcső alá vette, bemutatva a katolikus nagygyűlések budapesti helyszínének változásait a 20. század első felében. Előadása során megvizsgálta a gyűlések szervezési és lebonyolítási sajátosságainak, illetve a körmenetek útvonalának változását. Feltárva emellett a rendezvény hátterében zajló politikai és egyházi szem-

pontból jelentős folyamatokat. Prezentációjából, ahogyan Gyáni Gábor fogalmazott, nyilvánvalóvá vált, hogy az adott korszakban nem pusztán a baloldali szervezetek éltek a tömegmozgalmak szervezésének lehetőségével, szemben azzal, ahogy ez jelenleg a köztudatban él.

A konferencia második napján délelőtt három szekcióban a doktoranduszok mutatták be kutatómunkájuk aktuális helyzetét: kutatási terveiket, illetve az azokból eddig megvalósult eredményeket. Az előadások széleskörű forrásanyagra támaszkodtak, helyt kapott a szakirodalmak és levéltári források mellett a különböző sajtótermékek, fényképek és az oral history által elérhető információk feldolgozása is. A 19. és 20. századot érintő kérdések jelentek meg zömmel, melyek közül több az emlékezethez kötődött (mind lokális, mind a nemzeti szinten való értelmezésével), más előadások pedig a szociális szférához kapcsolódó ellátórendszer működését vizsgálták. Az előbbiekhez sorolható Somogyi László, Bayer Árpád és Kővágó Emese, míg az utóbbiakhoz Magyarosi Ádám, Juhász Eszter és Belicza György prezentációja. A vita során a doktoranduszok érdeklődőek voltak egymás munkássága iránt, illetve szívesen fogadták a tapasztalt kollégák észrevételeit, kérdéseit is.

A délután folyamán ismételten négy szekció zajlott párhuzamosan, melyből az *Ipari örökség I.* keretén belül a borsodi iparvidék lakói és üzemei, a kulturális és épített örökség került a középpontba. (Nagy Péter, Valuch Tibor és Alabán Péter kutatásainak eredményeiből egy háromkötetes munka utolsó kötete lát hamarosan napvilágot.) Valuch Tibor interjúk alapján konstruálta meg az Ózdon élő lakosok emlékezetében élő világot a kolóniabeli munkásléttel és annak megnyilvánulási formáival kapcsolatosan, míg Németh Györgyi az örökségvédelem kérdésére koncentrált a Ruhr-vidéki és a borsodi üzemek hasznosításának összehasonlításával. Előadásaikból kirajzolódnak a hanyatlás mozgatórugói és az értékek átadásánál jelentkező generációs problémák, amelyet Németh Györgyi prezentációja befejező részében igyekezett feloldani: „*Bízzunk a fiatalokban!*"

Mindezzel párhuzamosan a *Kultúra társadalmi átörökítése* című szekcióban az örökség egy másik aspektusból került megvilágításra: a művészettörténet és a közgyűjtemények szemszögéből. Bubnó Hedvig és Halmágyi Miklós középkori témát dolgoztak fel. Az antik európai minták és motívumok magyarországi felhasználását, illetve azoknak időben történő változását és egymásra hatását. A vita során a hallgatóság részéről többen tetszésüket nyilvánították ki egyrészt a színvonalas előadás, másrészt a középkori vonatkozás okán, ugyanis, mint említették ez utóbbi téma a hazai konferenciák (leszámítva a speciálisan ezzel az időszakkal foglalkozókat) egy részében egyáltalán nem szerepel.

A szekció előadásai közül a legtöbb hozzászólás Bódán Zsolthoz érkezett, aki a gyulai Ladics család hagyatékát vizsgálta. Röviden bemutatta a család három generációját, amelyet összekötött a tudatos gyűjtői személet, amelynek eredményeként 1976-ban egy századforduló óta növekvő gyűjteményt ajánlottak fel Gyula számára. A Ladicsok egykori lakóházában kiállítást rendeztek be, amely a polgári örökséget hivatott megjeleníteni. Mivel azonban a hagyatékot ezzel párhuzamosan felosztották az egyes közgyűjtemények között, annak teljes értékű feldolgozása még további kutatómunkát igényel. A kérdések elsősorban a hagyatéki állományra vonatkoztak, amely során kiderült, hogy a családi levelezés és fényképek mellett számos könyvritkaság és művészettörténeti szempontból jelentős tárgy is a részét képezi a gyűjteménynek.

A Hajnal István kör éves közgyűlését megelőzően sor került a nemrégiben alapított Benda-díj átadására, melyet idén Szilágyi Adrienn kapott. Doktori disszertációja *Az*

uradalom elvesztése címmel az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont gondozásában az idén jelent meg. Bemutatkozó előadásában kutatómunkája néhány csomópontját kiemelve ismertette (családrekonstrukciós vizsgálatot is alkalmazva) a Békés megyei nemesi családok gazdálkodását és birtokpolitikáját a 19. században. A laudáció során beszédet mondott Tomka Béla és Gyáni Gábor, melyben méltatták a fiatal kutató eddig elért kiváló eredményeit.

A résztvevők a közgyűlést követően a Skanzen legújabb időszaki tárlatainak egyikét, a „Hé'67! – A világ, amelyben a múzeum született" c. kiállítást tekinthették meg Sári Zsolt vezetésével. A központi épületben három szinten alakítottak ki kisebb helyiségeket, amelyek tematikusan mutatták be az 1967-es évre jellemző használati tárgyakat és azok történeteit egy-egy életképben.

Véleményem szerint az idei konferencián elhangzott előadások nagy mértékben hozzájárultak az örökség különböző megnyilvánulási formáinak társadalomtörténeti megközelítésű értelmezéséhez. Reflektálva és egyben lehetséges választ is adva ezzel a dinamikusan bővülő örökségfogalom által támasztott kihívásra a hazai történetírásban.

Dukrét Géza

XXIV. Partiumi Honismereti Konferencia (Beszámoló)

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság 2018. augusztus 31. és szeptember 2. között Érsemjénben szervezte meg a XXIV. Partiumi Honismereti Konferenciáját, a Fráter Lóránd Művelődési Központban. A regisztráció alatt mindenki megkapta a társaság új évkönyvét: A helytörténeti kutatás és a honismeret nyomában címen, valamint a 25 éves évforduló alkalmából kiadott Emléklapot.

Az ünnepélyes megnyitó a Szózat eléneklésével kezdődött. Ezt követően ökumenikus áhítatot tartott Csűry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke és Böcskei László, a Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye püspöke. A résztvevőket köszöntötte: Dukrét Géza, a PBMET elnöke. A házigazdák nevében Balazsi József köszöntötte a konferenciát. Nagy örömére szolgált, hogy újra az általa vezetett község adott otthont e nemes rendezvénynek. Felidézte, hogy közvetlenül az egyesület megalakulása után, már 1994-ben közösen avattunk emléktáblát. 2008-ban itt tartottuk a XIV. Honismereti konferenciát. Ő maga is régi tagja és díjasa egyesületünknek. Szabó Ödön, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezetének ügyvezető elnöke, parlamenti képviselő értékelte és nagyra becsülte az egyesület szakmai teljesítményét. Ezt követően Dukrét Géza elnök részletesen ismertette az elmúlt 25 év tevékenységeit, eredményeit, az elért sikereket. Kihangsúlyozta a konferenciák jelentőségét, amely jóval túlnőtte a Partium és a Bánság, sőt, az ország határait is. Könyvkiadásuk keretében, 1998 és 2018 között 109 kötetet adtak ki. Megalakulásuk óta 26 emléktáblát avattak fel, tizenhárom honismereti tábort szerveztek, valamint számos megemlékezést és könyvbemutatót.

Ezután átadtuk az idei Fényes Elek-díjakat: Mihálka Nándor régész, muzeológus, Nagyvárad, Dr. Szabó József újszülöttgyógyász, Bihardiószeg, Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Országos Szövetségének elnöke, Budapest, kapta meg. Ráday Mihály megköszönte a kitüntetést és kihangsúlyozta a társaság hagyományőrző és műemlékvédő tevékenységét. Átadtuk Böcskei László megyés püspök Felix Terra című ajándékköteteit. Ezt követően több civil szervezet felköszöntötte a 25. évfordulóját ünneplő egyesületet, díszokleveleket és könyveket átadva.

Az ünnepség után a plenáris ülés következett. A konferencia fő témái a következők voltak: 25 éves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság; Együttműködési kapcsolataink; Kistérségek története; Az elmúlt száz év. Az előadások hagyományosan, a konferenciának helyt adó település ismertetésével kezdődtek. Csorba Mihály történelemtanár Érsemjén történetét ismertette. Számos újdonságot hallottunk, amelyeket Ő maga kutatott fel a levéltárakban. Csorba Teréz tanárnő Érsemjén nagy szülötteit mutatta be. Rendkívül alaposan ismertette Kazinczy Ferenc életrajzát. Még ebéd előtt két kiállítást nyitottunk meg: Kiállítottuk könyvkiadásunk 107 kötetét, valamint megnyitottuk Kiss László fotóművész Nagyvárad hajdan és ma című fényképkiállítását, amely az elmúlt száz esztendő alatt a város arculatának összehasonlító bemutatása.

A délután könyvbemutatóval kezdődött. Dr. Ábrám Zoltán: Az igazság szabaddá tesz című könyvét maga a szerző ismertette. Érendrédről elhurcolt nagyapja és a Duna-deltát megjárt elítéltek, így Csiha Kálmán emlékére írta e könyvet. Az előadások az Érmellék

megismertetésével folytatódtak. Dr. Szabó József, Bihardiószeg: Az Érmellék természeti földrajzi kutatás- és helytörténete című előadásában nagyon sokoldalúan mutatta be e tájegységet, elhelyezve benne Érsemjént is. Kéri Gáspár és Kéri Ildikó, Székelyhídról, az Érmellék népi építészeti örökségének védelmét mutatta be saját tevékenységén keresztül, az általa létesített gálospetri és szalacsi tájházak bemutatásával. Óriási értékmentő munkát végez, már több mint két évtizede.

Az előadások után kivonultunk a kultúrház előtti parkba, ahol, közösen az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társasággal, a Kazinczy Ferenc Társasággal, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvánnyal és az érmihályfalvi csoporttal, koszorút helyeztünk el Kazinczy Ferenc nyelvújító, Fráter Lóránd nótáskapitány és Csiha Kálmán református püspök szobrainál, valamint Kazinczy Lajos, aradi vértanú csónak alakú fejfájánál.

Ezután a közgyűlés következett, amelyen számos díszoklevelet adtunk át a 25 év alatt tevékenykedő területi elnököknek és a többi tisztségviselőnek, áldozatos munkájuk elismeréseként. Külön dicséretben részesültek Voiticsek Ilona és Voiticsek Árpád nyomdászok, akik szakmai hozzáállásukkal magas szintre emelték könyvkiadásunkat. Majd megköszönve minden tag honismereti tevékenységét, kiosztottuk az új tagok tagsági könyvecskéit. Megtiszteltetésünkre és örömünkre, több határon túli szakember is kérte felvételét az egyesületünkbe.

Este fellépett az Ezüstperje Néptáncegyüttes, fergeteges előadást tartva. A több mint kilencven tagú együttes számos hazai és nemzetközi díjat nyert, csodálatos magyar népi táncaival.

A szombati nap a kapcsolatok bemutatásának napja volt. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület szerepéről és kapcsolatairól Széman Péter elnök beszélt. Rámutatott, hogy szorosan együttműködtek a PBMET-el rögtön a megalakulásától kezdve. Dr. Keszeg Vilmos elnök az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraszerveződését ismertette, 1989 után. A Kriza János Néprajzi Társaság tevékenységét Nagy Ákos alelnök ismertette. Elmondta, hogy már a kilencvenes évektől jó a kapcsolatunk, több közös rendezvényünk is volt és kitűnő a könyvcsere-kapcsolatunk is. Az ICOMOS és a társaságunk két évtizedes kapcsolatáról, Antal Anna alelnök betegsége miatt, Széphegyi László műemlékes építészmérnök, a Város- és Faluvédők Országos Szövetségének alelnöke emlékezett meg. Ő már húsz éve jelen van minden konferencián és több közös kiránduláson. Másnap is Ő lesz a műemlék-látogatás idegenvezetője. Az Országos Honismereti Szövetség sokoldalú tevékenységét Debreczeni-Droppán Béla elnök mutatta be. Társaságunk már megalakulásától kezdve szorosan együttműködött a szövetséggel. Halász Péter, a szövetség volt elnöke, tagja és díjazottja is társaságunknak. A jelenlegi elnök is rendszeresen részt vesz a konferenciáinkon. Ugyanakkor tagjaink is rendszeresen részt vesznek a szövetség által szervezett Honismereti Akadémiákon. Testvérszervezetünk, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság feladatairól dr. Gaál György elnök beszélt, majd rámutatott, hogy társaságunk példamutató tevékenységet fejtett ki, mind a műemlékvédelem, mind a könyvkiadás terén. Kitűnő kapcsolatainkról a Kazinczy Ferenc Társasággal Fehér József volt elnök beszélt, Sátoraljaújhelyről. Személyes visszaemlékezéseit ecsetelte, sajátos hangulatban. Az isaszegi székhelyű Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány kapcsolatait Révász Gizella elnök ismertette. Kihangsúlyozta, hogy tőlünk tanulta meg, hogyan kell megszervezni és működtetni egy egyesületet. Oláh László, a Pákozdi Katonai Emlékhely vezetője az ottani hazafias honvédelmi nevelés fontosságáról és megvalósulásáról értekezett. A

Bihar-kutatásról a berettyóújfalui Bihari Múzeum részéről Török Péter múzeumvezető Egy bihari elektronikus gyűjtőpont: www.biharkutatás.hu, és dr. Brigovácz László, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának levéltárosa Egy tudományos műhely a világhálón: Az Új Nézőpont folyóirat című előadásai hangzottak el. Mindkettő a tudományos munkák, folyóiratok, könyvek digitalizálásáról szólt. Ezé a jövő.

Berecz Gábor Aradról a Kölcsey Egyesület történetét ismertette. Mihálka Nándor vetített képes előadásban mutatta be a váradi középkori székesegyház nyugati homlokzatát, a régészeti ásatások tükrében.

Délután Ujj János előadásából megismerkedtünk az aradi színjátszás utóbbi száz évével. Ezt követte egy nagy ívű, rendkívül érdekes előadás Wanek Ferenc részéről, Kolozsvárról, A középkori bihari székelység nyomában Kalotaszegen címen. Az előadás alapja a helynévkutatás volt. Tácsi Erika Temesvárról a Bartók Béla vegyeskar 47 esztendős szolgálatát ismertette, amelynek Ő a főszervezője. Tisza István meggyilkolásának századik évfordulójáról unokája, a sárospataki Patay Tibor értekezett. Pásztai Ottó Nagyváradról a Nagyváradi Atlétikai Club (NAC) történetét ismertette. Kétszáz éve született Semmelweis Ignác, az anyák megmentője. Róla való megemlékezésében dr. Vajda Sándor Borosjenőről egy nagyon szép, vetített képes előadást tartott. Illés Mihály Temesvárról, a Bánsági EKE tagja, magyar vonatkozású, ritkán látogatott emlékhelyeket mutatott be a Bánságban.

Este újra fellépett az Ezüstperje Néptáncegyüttes, hangulatos, magyar néptáncokkal.

Vasárnap Északkelet-Magyarország, Bereg és Szatmár műemlék templomait látogattuk meg. A programot Széphegyi László műemlékes építészmérnök állította össze és elvállalta az idegenvezetést is. Tarpán megnéztük a mára már nagyon ritka szárazmalmot. Csarodán a 13. századi templomocskát, majd Tákoson megcsodáltuk a „Mezítlábas Notre Dame" református templomot. Szatmárcsekén meglátogattuk a csónak alakú fejfás temetőben Kölcsey Ferenc sírját. Túristvándin, az ebéd után megnéztük az itteni vízimalmot, majd Nagyszekeresen a református templomot. Szamosújlakon megnéztük a 13. századi református templomot, amelynek felújítása nemrég Európa Nostra-díjat nyert. A csengersimai református templom megtekintése után értünk el az országhatárhoz és indultunk hazafelé.

A konferenciát támogatta a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a Bihar Megyei Szociális és Közösségfejlesztési Igazgatóság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, valamint az RMDSZ és Communitas Alapítvány.

Kovács Gergely

Magyar-szlovák exodus – A csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény emlékére szervezett Nemzetközi Levéltári Napok a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában (2017. szeptember 28-29.)

A 2017 szeptemberében már 24. alkalommal, tehát csaknem negyedszázada minden évben megtartott Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Nemzetközi Levéltári Napjai egy szomorú, kevéssé, és elég egyoldalúan a szenvedéstörténeti aspektusból tárgyalt eseménynek, a csehszlovák-magyar lakosságcserének állított emléket. A konferenciát a rendezvény házigazdája Kujbusné dr. Mecsei Éva levéltár-igazgató asszony nyitotta meg, aki kiemelte, hogy sokan vissza-visszatérnek előadóként, érdeklődőként. Meg kell azonban emlékeznünk azokról is, akik már nem lehetnek köztünk. Szomorú szívvel közölte azokkal, akik még nem értesültek róla, hogy 2016. november 27-én elhunyt Dr. Nagy Ferenc nyugalmazott levéltár-igazgató, akiről egyperces néma felállással emlékeztünk. A továbbiakban Igazgató Asszony köszöntötte a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár képviseletében megjelent Miszjuk Mykhailo igazgató urat és Kutassy Ilonát, a beregszászi részleg vezetőjét, kiemelve a levéltáraik közötti prosperáló kapcsolatot, Dr. Novák Veronika levéltár-igazgató asszonyt, aki szinte minden levéltári napon visszatérő előadóként van jelen, és aki révén régóta kiváló kapcsolatot ápolnak a vágsellyei levéltárral.

Az elmondottakat Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke is megerősítette köszöntő beszédében, fölhívva a figyelmet arra, hogy a környező levéltárakkal kiépült szakmai kapcsolatok nélkül megfejthetetlen lenne a megye múltja. Megemlítette, hogy a Levéltári Napnak is otthont adó, Alpár Ignác tervei szerint épült Megyeházán jelenleg is felújítások zajlanak, így hamarosan ismét régi pompájában tündökölhet az épület.

Ezt követően Igazgató Asszony üdvözölte Gara Katalin ungvári magyar főkonzul asszonyt, Dr. Váradi Natáliát, Dr. Csatáry Györgyöt, a II. Rákóczi Ferenc Főiskola tanárait, illetve Dr. Bukovszky László volt vágsellyei levéltárost, szlovákiai kisebbségügyi kormánybiztost, továbbá a megjelent társintézmények vezetőit: Dr. Rémiás Tibort, a Jósa András Múzeum igazgatóját és Tomasovszki Anitát, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár igazgatóját, valamint Dr. Zsoldos Ildikót, a Nyíregyházi Egyetem tanszékvezetőjét, kiemelve a közös pályázatok, konferenciák, rendezvények jelentőségét.

Prof. Dr. Ö. Kovács József, az MNL megyei főigazgató-helyettese beszédében alapvetően történetkutatói kérdésekre kereste a választ, megvetve az alapját az egész konferencia témájául szolgáló csehszlovák–magyar lakosságcsere történeti diskurzusának. Kérdésfelvetésében utalt rá, hogy az eseményeket lehet madártávlati, távolnézeti és ugyanakkor lehet alulnézeti, vagy tapasztalattörténeti perspektívából vizsgálni. Ha távolról nézzük és vetjük fel a kérdéseket, akkor láthatjuk, hogy a trianoni döntésekre vezethetők vissza a folyamatok. A huszadik század jellemzően a szélsőségek, a menekültek, a rémület kora, amelyben a hivatalos konfliktusok mellett további miniháborúk zajlottak, akár a civil életben, akár a családok, demográfiai katasztrófák és egyéb tényezők tekintetében. Kiemelte, hogy a népességmozgatások, áttelepítések már a korábbi évtizedekben megfigyelhetők voltak a Szovjetunióban, és ez a szovjetizálási program határozta meg a konferencia témáját is. A levéltár pedig a lokális, a regionális nemzeti emlékezet birtokosaként igyekszik

megfogalmazni a maga eszközeivel, időnként a saját erején túl, mi és hogyan történt, és miként magyarázhatók ezek a történések.

Köszöntőjében Dr. Bukovszky László kisebbségügyi biztos felidézte azokat az időket, amikor még levéltárosként visszatérő vendége volt a levéltári napoknak, és az egykori neves levéltárosok, mint Nagy „Feri", Balogh „Pista bácsi", Kiss „Bandi bácsi" olyan szeretettel vették körül, akkora támogatást és energiát adtak neki, ami mind jelenlegi, mind levéltárosi munkáját meghatározta. Mivel a rokonai, szülei és nagyszülei kapcsán maga is érintett a csehszlovák–magyar lakosságcsere eseményeiben, ezért nagyon nehéz pártatlanul megnyilatkoznia, hiszen a megtörtént traumák még mindig ott élnek az emberek lelkében. Mégis példaértékű annak a sok tízezer embernek az egyéni kiállása, akik Csehszlovákiából visszatérve egy teljesen más közegbe kerülve képesek voltak újrakezdeni életüket. Hangsúlyozta, hogy a legfőbb feladat az, hogy emlékezzünk, a második dolog viszont az, hogy emlékeztessünk a múlt hibáira és azokból próbáljunk okulni és úgy alakítani mai életünket, hogy soha többé ne forduljanak elő ilyen jellegű történések itt a Kárpát-medencében.

Gara Katalin, Magyarország ungvári vezető konzulja beszédében kifejtette, hogy a hatalom, a politika és a diplomácia csinálja a történelmet, a hétköznapi ember pedig az elszenvedője a cselekményeknek. A levéltár nagyon fontos szerepe pedig az, hogy a nemzeti emlékezet őrzőjeként 70 év múlva, amikor majd a most előttünk álló eseményeket fogja kutatni valaki, akkor az ne a szenvedéstörténet legyen. Próbáljuk pozitívvá formálni a jövő történelmét napjaink eseményeinek alakításán keresztül, és a jószomszédi viszonynyal együtt a magyarságot is erősíteni.

Sokéves tradíció szerint a levéltár Pro Archivo-emléklappal köszönte meg a részére iratot ajándékozóknak, hogy 2017-ben is értékes – eddig családi hagyatékokban tartott – anyagokkal gazdagították az intézmény gyűjteményét. A családi dokumentumoktól, fotóktól kezdve a genealógiai táblákon át egészen egy nagyon értékes Mátyás-kori oklevélig, igen széles tartományban mozgott az átvett iratok köre, és mindemellett a levéltári szakkönyvtári anyag is jelentős állománnyal gazdagodott. Pro Archivo-emléklapot nyújtottak át továbbá azoknak a tanároknak, akik a levéltárban előadásokat tartva, illetve a levéltár-pedagógiai foglalkozásokat osztályaikkal látogatva segítik elő a tudományos-szakmai munka fejlődését.

A Pro Archivo-emléklapok átadása mellett a levéltár régi hagyománya, hogy a Jósa András Múzeummal, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetével, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárral, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesülettel közösen minden évben helytörténeti pályázatot ír ki, melynek eredményeit Dr. Sallai József, a zsűri elnöke mutatta be. Kiemelte, hogy az életutakat, intézménytörténetet, művelődéstörténeti és katonamúltat felvonultató értékfeltáró, jelentős forrásértékkel bíró versenymunkák is példázzák, hogy a pályázat 2017-ben is széles körű érdeklődésre tartott számot, és továbbra is megőrizte a megyét és országhatárt átlépő jellegét. A nyertes pályázók körét – ahogyan a Pro Archivo-díjazottakat is – Nagy Dóra mb. igazgatóhelyettes ismertette, a díjakat pedig Igazgató Asszony mellett a társintézmények vezetői, képviselői adták át. Ezt követően az értékes díjakban részesült helyezettek néhány mondatban bemutatták pályaművüket.

A konferencia levezető elnöke Dr. L. Balogh Béni, az MNL tudományos titkára, főlevéltárosa volt. A nyitóelőadásban Dr. Szarka László, a komáromi Selye János Egyetem tanára, az MTA BTK TTI kutatója, a második világháború utáni kelet-közép-európai

nemzetállamok kényszermigrációs jelenségeit vizsgálta, megvilágítva a lakosságcsere nemzetközi előzményeit és történelmi összefüggéseit. Előadásának első részében a homogenitás elérése céljából történő, az anyaország szempontjából konfliktusforrást hordozó kisebbségekkel szembeni, határmódosításokkal és kitelepítésekkel operáló huszadik századi kelet-európai kontextust vázolt fel, egy olyan körképet adva, melyben az örmény népirtás és a másfél milliós görögség kiűzéséhez képest a felvidéki magyarság föl sem került a térképre, ami jelzi a nagyságrendjét ebben a hatalmas európai felfordulásban. A második részben igyekezett tipológiailag besorolni a különböző kényszermigrációkat, amelyek egész népcsoportokat érintettek, első helyen a zsidóság, cigányság megsemmisítésére való törekvéssel, az örmény népirtással, másodsorban a katonai erővel végrehajtott kényszertelepítésekkel, harmadsorban az 5-6 milliónyi, németek és szovjetek által használt kényszermunkás tömegével, és végül zárva a felsorolást a nemzetközi egyezményekkel lezárt kényszertelepítésekkel, mint amilyen a csehszlovák-magyar lakosságcsereegyezmény is volt. A harmadik részben pedig föltette a kérdést, hogy miképpen tudta ez a törékeny, alig több mint félmilliós felvidéki magyarság túlélni ezt a katasztrófát, miközben milliós nagyságrendű német kisebbségi közösségek, vagy akár az anatóliai másfél milliós görög közösség gyakorlatilag teljességgel megszűnt az erőszakos migráció során? A válasz a reszlovakizáció, ami, mint a legkisebbik rossz, lehetőséget kínált számukra, hogy otthon maradjanak. Aki ugyanis azt gondolja, hogy minden Csehszlovákiában maradt magyar annak idején morálisan megbukott, az téved. Kihasználták ugyanis a szláv nemzetállam minden áron való szlovákosítási törekvését és ennek köszönhetően maradhattak, megmaradhattak.

A következő előadó Dr. Popély Árpád, a komáromi Selye János Egyetem docense, a dunaszerdahelyi Forum Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa nem szorítkozott kizárólag a lakosságcsere tárgyalására, hanem öt témakör felvázolásával igyekezett átfogó képet nyújtani a felvidéki magyar lakosság háború utáni helyzetéről. Első pontban a felvidéki magyarság állampolgári és emberi jogaitól való megfosztásáról ejtett szót. A csehszlovákiai magyar kisebbség kérdését a nagyhatalmak nem akarták a közép-európai németség sorsával együtt tárgyalni, arra szorították a két országot, hogy maguk találjanak rá megoldást, ami 1946 februárjában meg is történt a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény aláírásával. E szerint annyi magyart lehetett áttelepíteni, ahány szlovák vállalta az áttelepülést Csehszlovákiába. Ennél fogva a módosabbakat jelölték ki kitelepítésre, hogy vagyonuk elkobzásával egy vonzó alternatívát tudjanak kínálni a magyar oldalról áttelepülni szándékozó szlovákok számára. A reformátusok túlreprezentáltak voltak az áttelepített magyarok között, az ő településeik ugyanis nagyobb vagyonnal rendelkeztek. Voltak azonban vagyontól és vallástól függetlenül területi kritériumok alapján előre kiszemelt régiók, települések is a kitelepítésre. A volt magyar pártok tisztségviselői pedig politikai kritériumok alapján kerültek fel nagy eséllyel a kitelepítendők listájára, továbbá a háborús bűnösöket elsőként sorolták az áttelepíthető magyarok közé. A mindkét fél számára rendkívüli tragédiát jelentő kölcsönös csere során 1947 áprilisa és 1948 decembere között 71.000 magyarországi szlovákkal szemben 90.000 felvidéki magyar települt át a másik országba. Harmadik pontban egy kevesebb figyelmet kapott csehországi deportálásról beszélt az előadó, mellyel a kitelepített 3 millió német egykori lakóhelyén támadt munkaerőhiányt igyekezett a csehszlovák kormány pótolni részben azzal a félszázezer magyarral, akik csak az 1948–49-es enyhülés idején térhettek vissza otthonaikba, és kapták vissza állampolgárságukat. A negyedik pontban a reszlovakizációról vagy visszaszlovákosításról ejtett szót, melynek célja az volt, hogy az elmagyarosodott szlovákok

visszatérhessenek a szlovák nemzet kebelébe. Ahogyan az előző előadásban is elhangzott, ezzel félig-meddig öngólt rúgott a csehszlovák hatalom, mert lehetőséget nyújtott a csehszlovákiai magyar lakosságnak, hogy a szülőföldjén maradjon és elkerülje a kitelepítést. Aztán később, az '50-es évektől kezdve a népszámlálásokon ismét egyre nagyobb számban vallották magukat magyarnak, mígnem számuk 1970-re ismét félmillió fölé ugrott. Ötödik pontban arra kereste a választ, hogy mi késztette enyhülésre a csehszlovák kormányt 1948–49 folyamán. Válaszában részben a szovjet nyomásra megindult kétoldalú kapcsolatok mellett a Rákosi-kormány ekkor még nemzeti retorikáját és Prágára való nyomásgyakorlását jelöli meg, amelynek köszönhetően egy hat pontból álló határozatcsomag született. Ez magában foglalta, hogy a magyarok visszakapták csehszlovák állampolgárságukat, felfüggesztették a vagyonelkobzást, illetve akinek a vagyonát nem adták szlovéknak, az visszakaphatta azt, továbbá újraindult a magyar nyelvű oktatás, létrehozhattak magyar kulturális szervezetet (Csemadok), engedélyezték magyar nyelvű sajtótermék megjelenését (Új Szó 1948 decemberétől), és lehetővé tették a Csehországba deportáltak hazatérését.

Dr. Bukovszky László előadásával azt a mítoszt igyekezett lerombolni, mely szerint a szenvedés időszaka egyet jelent a hallgatás időszakával, és semmiféle ellenállást nem fejtett ki a szlovákiai magyar kisebbség 1945–46-ban. A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség, mint a felvidéki magyarság egyetlen önvédelmi szervezete illegális sajtótermékeket adott ki. A nyugat-szlovákiai terjesztésű Gyepű Hangja készítője Hentz Zoltán és Lipcsey Gyula volt, a kelet-szlovákiai terjesztésű Észak Szava szerkesztői pedig Krausz Zoltán, Varró István és Hajdú László voltak. Hamis illúziókat tápláltak azonban a párizsi békekonferenciával, az igazságos békével kapcsolatban, melytől a felvidéki magyarság sorsának népszavazás útján végrehajtott területi alapon történő rendezését várták. Ennek megfelelően a két országot elválasztó határnak követni kellett volna az etnikai határokat úgy, ahogyan azokat 1938-ban Bécsben meghúzták. A felvidéki magyarság önrendelkezésében bízó békememorandumot, melynek mottója a „Rólunk, de mivelünk!" Krausz és Varró magyarországi látogatásakor átadták Gyöngyösi János magyar külügyminiszternek, a magyarországi történelmi egyházak vezetőinek, köztük Mindszenty József esztergomi érseknek és az ellenzéki pártoknak. 1949-ben a szervezetet felszámolták azok után, hogy Mindszenty perében megszületett az elsőfokú döntés, a Nyugat-Európába készülő Krauszt és Varrót a Mindszentynél lefolyt házkutatások alkalmával talált dokumentumok alapján Budapesten letartóztatták, majd miután az Andrássy úti ÁVH-székházban agyba-főbe verték őket, átadták a csehszlovák állambiztonságnak. Ügyüket összemosták Bokor Ferenc ipolykeszi katolikus kántortanítóéval, aki szintén Mindszenty számára gyűjtött adatokat. Bokor meghalt a börtönben, a többiek pedig megjárták Csehszlovákia börtöneit és munkatáborait. Bármennyire is fájdalmas azonban ez a korszak, érdemes meghaladni a szenvedéstörténeti diskurzust, és afelől megközelíteni a témát, hogy milyen cselekvési lehetőségei, önszerveződési formái voltak a felvidéki magyarságnak. Ez alapján pedig a reszlovakizációnak a felvidéki magyarság megtartására irányuló felhasználása sem jöhetett volna létre összehangolt információáramlás nélkül, ami szintén tudatos cselekvéssorozatok létezését sejteti.

A két ország 1945 utáni kapcsolatát felvázoló előadások után Dancsecz Mónika, az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának igazgatója „A Duna választóvízzé válik" c. előadásával a megyébe érkező felvidéki menekültek történetét tárta a közönség elé. Az első menekültcsoportok 1945 őszén jelentek meg, a következő hullám pedig

1946–47 telén. Egy csallóközi település, Gútor példáján keresztül szemléltette a telepítések embertelenségét, ahol 1946. november 19-én az ott élők tudomására jutott, hogy a szomszédos Szemet község lakóit a csehországi Szudéta-vidékre viszik kényszermunkára, ezért csónakokon igyekeztek átmenekülni a Duna magyar oldalára. Az esetnek halálos áldozata is lett, mivel a csehszlovák határőrök tüzet nyitottak a menekülőkre. A nagyobb gondot mégsem az ő elhelyezésük, hanem a lakosságcsere egyezmény keretében lebonyolított áttelepítések emberáradata okozta. Noha 1941-ben mindössze 22 fő vallotta magát szlováknak Győr-Moson megyében, így egy arányos csere nem idézett volna elő nehézségeket. A 215 felvidéki magyar családot pedig öt, korábban németek lakta településen helyezték el az onnan addigra kitelepített németség helyére. A romos, kifosztott, beázott, ajtó-ablak nélküli, ennélfogva lakhatatlan lakásokba házanként átlag három családot költöztettek, akik csak magukra és egymásra számíthattak, mivel nem kapták meg azt a segítséget, amit megérdemeltek volna. Kiemelte, hogy a beszélgetésekből, a dokumentumokból, az átnézett sajtóanyagból kiderül, hogy ezek az emberek nem tehettek a háború borzalmairól; megalázkodtak, költöztek, költöztek és nagyon súlyos lelki terheket cipeltek. Végezetül a történtekre való kortárs visszacsatolással zárta előadását Kovács János feketenyéki plébános Mosonszolnokra telepített híveinek írt szavait idézve: „*Akinek igaza van, az várhat, és az sok mindent ki tud várni, mert az igazságnak előbb-utóbb győznie kell, és a szeretetnek is győznie kell a gyűlölet felett.*"

A lakosságcsere lokális elemzését Bánszki Hajnalka, az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának igazgatóhelyettese folytatta a nyíregyházi események társadalomtudományi-gazdaságtörténeti aspektusú kifejtésével. 1946 márciusában Nyíregyházán a nyírségi tanyabokrokban is megjelentek a csehszlovák összeíró biztosok, hogy számos sokszor szlovákul már nem is beszélő lakost bírjanak rá a csehszlovák államba való átköltözésre. Több mint hatezer fő jelentkezett a nyíregyházi körzetből visszaköltözésre, Lévát és a hozzá tartozó járást jelölték ki letelepedésükre. Ezzel szemben a Magyarországi áttelepítésre kijelölt szlovákiai magyar közösségeket nem sikerült egyben tartani, ennek egyik oka, hogy több migrációs folyamat is zajlott egy időben: folyamatban volt a német családok összeköltöztetése és kitelepítése, jelentős volt az országon belüli lakosságáthelyezés, illetve a határon túlról is menekültek érkeztek az országba, akiről szintén gondoskodni kellett. Az előadás forrásbázisául az áttelepülők adatsorai, a telepítési helyzetjelentések és a kitelepülők transzportlistái szolgáltak. Részletes nyilvántartások vannak a levéltárban a Nyíregyházára irányított transzportokról, de az érkezettek pontos számát nehéz meghatározni. Nyíregyházán az áttelepülés alig csökkentette a szlovák anyanyelvűek számát, de a szlovákul beszélőkét sem. Megüresedett házaikba a legtöbb embert, körülbelül 1400 főt a galántai, az érsekújvári, illetve a komáromi járásokból telepítettek. A kitelepülők elsősorban gazdasági érdekből vállalták az áttelepítést. Összehasonlításképpen a csehszlovákiai magyarok ugyanis összesen 160.000 hold földet hagytak maguk mögött, míg a magyarországi szlovákok ennek ötödét sem, mindössze 31.000 holdat. A Nyíregyházára telepített csehszlovákiai magyar családok 94%-a földbirtokos volt Csehszlovákiában. Nagy vagyoni és státusbeli különbségek tapasztalhatók a be- és kitelepülő iparosok közt, a meglévő felszerelés és tapasztalat tekintetében: Nyíregyházáról nagy számban jelentkeztek segédek, iparostanoncok, fiatal, önálló műhellyel nem bíró iparosok, míg ide ugyan csak néhány iparos és kereskedőcsalád érkezett, de ők jól működő üzletet hagytak otthon. Felekezeti szempontból a nyíregyházi szlovákok evangélikusok voltak, így a lakosságcsere leginkább az ő számukat csökkentette, illetve a kiköltözésre leginkább agitáló metodista közösség csaknem teljes egészében átköltözött. A helyükre viszont főként római kato-

likus, református és kis számban evangélikus, görögkatolikus családokat telepítettek, és az is előre vetítette a feszültségeket, hogy az ideérkezőket nem fogadta szívélyesen a bokortanyák elzárkózott közössége.

Kutatásmódszertani szempontból nagyon fontos előadást tartott Dr. Novák Veronika, a Nyitrai Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltárának igazgatója, melyben a lakosságcserére vonatkozóan a szlovákiai területi levéltárakban található gyűjteményeket igyekezett a teljesség igényével körüljárni, felhívva a figyelmet arra, hogy milyen értékes anyagok rejtőznek bennük a témát kutató történészek számára. Elsősorban azokat az irattípusokat mutatta be, amelyek alapján személyenként rekonstruálható a lakosságcsere keretében kitelepített csehszlovákiai magyarok vagyoni helyzete. Ez a rendkívül nagy terjedelmű iratanyag egyébként a korszak társadalomtörténetét kutatók számára is fontos forrásbázis, hiszen a lakásokra, gazdasági ingatlanokra, földekre vonatkozóan egyedülállóan részletes leírásokat tartalmaz.

Ezt követően Dr. Erdész Ádám, az MNL Békés Megyei Levéltárának igazgatója a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyik legkiválóbb kutatójának, Dr. Kugler Józsefnek a munkásságából idézett fel néhány mozzanatot. Kutatási érdeklődése négy meghatározó témacsoport köré épült, amelyek a következők: a szlovák és a német nemzetiségek története, a kényszermigráció, azon belül is elsősorban a lakosságcsere története, a rendszerváltozás utáni határmentiség kutatása, és értelemszerűen a településtörténet kutatása, hiszen az őt foglalkoztató tudományos kutatóközpont elsősorban erre volt szakosodva. Publikációi széles palettán mozogtak a népszerűsítő (História, Rubicon) munkáktól kezdve az olyan nagy monográfiákig, mint a Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944–1948 c. műve. Kugler az Áttelepítési Kormánybiztosság és a földhivatal levéltári forrásai mellett nagyon jól használta a narratív forrásokat is, visszaemlékezések, oral history interjúk vagy korabeli újságok, feljegyzések formájában. Utolsó kötete egy oral history kötet, amelynek töménysége abban a módszertanban rejlik, hogy nem felvette, hanem leírta az interjúkat. Kugler az évszázadokig a szlovákok, németek és magyarok együttélésének mintatelepüléseként működő Mezőberényben született, annak a közegnek a történetét írta – nem helytörténetként, hanem országos történetként –, amelyből származott, édesanyja révén pedig személyesen is érintett volt a lakosságcserében. Az utolsó nagy gesztusa is ennek a közösségnek szólt. A vagyonát, mely nem volt csekély – földekből, ingatlanokból állt – nagyobbrészt városára hagyta. Két házából az egyiket közösségi célra adományozta, és más gesztusokat is tett, ami őrizni fogja emlékét. Az előadó pedig végezetül háláját fejezte ki annak kapcsán, hogy Nyíregyházán alkalmat teremtettek arra, hogy a 2016-ban elhunyt Dr. Kugler József megrendítő sorsáról, aki történetesen közeli barátja volt, beszélhetett, emlékét idézhette, és talán a munkássága legnívósabb részére rávilágíthatott.

Végül Wágenhoffer Gergely Szabolcs agrármérnök, Veszprém megyei helytörténeti kutató „(Ott)hontalanok" c. előadásában három bakonyi településen vizsgálta a lakosságcsere helyi viszonyait. Nagyszülei révén sváb és felvidéki felmenői is voltak, ezért neki mindkét népcsoporttal történt események ugyanúgy fájnak, és ezért nem is tudja a két sorstragédiát elválasztani egymástól. Ezért megpróbált egyfajta párhuzamot vonni a két népcsoport között. A három sváb település: Bakonypéterd, Románt és Bakonygyirót népességváltozásairól beszélt. A kitelepített németek helyére először az Alföldről érkeztek telepesek vagyonszerzés céljából. A felvidékiek pedig két részre oszthatók: egy részük a lakosságcsere keretében Garamdamásdról lett áttelepítve, de mellettük ott voltak a

valamivel korábban megérkezett menekült családok. Ezeken a német településeken három migrációs folyamat zajlott egy időben: egy ún. „önként betelepülés" az ország más részéről, menekültek ide települése, zajlott a szervezett lakosságcsere, továbbá folyamatban volt a németek Németországba való kitelepítése. A lakosságcsere idején a németek összeköltöztetése és Németországba szállítása még folyamatban volt, így nem jutott hely a felvidékiek elhelyezésére. Sok esetben 3-4 család is egy házba kényszerült, vagy pincékbe, nyárikonyhákba és még így is van olyan, akit nem tudtak elhelyezni, ezért más településre vitték őket. Nem volt egyszerű a beilleszkedés az itt maradt svábok közé, a vegyes házasságok majd csak az '50-es évek második felétől lettek elfogadottak. Az '50-es évek elején, amikor már kötelezővé tették a téeszekbe való belépést, itt is megfigyelhető volt némi elhatárolódás, ugyanis a svábok és a felvidékiek külön téeszeket alakítottak, sőt, a menekültek és a felvidéki családok is. Az ötvenes években rendelet született a visszatelepülés lehetőségéről abban az esetben, ha valaki nem kér vissza semmit és vállalja valaki odahaza, hogy visszafogadja. A gyakorlatban azonban nem működött, ugyanis, ha a család egyik fele kapta meg, akkor inkább itt maradtak. 1956-ban az ellentétek nemzetiségi szinten is felszínre törtek és a svábok közül sokan abban bíztak, hogy a felvidékieket sikerül hazaűzni és visszakapják régi tulajdonukat. Az előadó komparatív módszerével kiválóan szemléltette, hogy a felvidéki magyarok sorsa és a magyarországi németek sorsa elválaszthatatlan, amit bizonyít az is, hogy például Bakonypéterd és a felvidéki Lekér a rendszerváltás után testvértelepülések lettek.

A rendezvény második napján 50 fő felvidéki szakmai úton vett részt, megtekintve a jászói premontrei apátság Keresztelő Szent János templomát, majd az Eszterházy Emlékév alkalmából Kassán megkoszorúzták gróf Esterházy János mellszobrát. A rendezvény egyik érdekessége, hogy a Mátyás-kori oklevelet átadó friss Pro Archivo-emléklapos Megyeri Pál oklevél-ajándékának eredetijét a Jászói Konvent állította ki, és a konvent levéltárával Pozsonyban őrzik.

Kevés olyan megye van, amit a trianoni területelcsatolások olyan érzékenyen érintettek, mint Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyéket. Különösen utóbbi két vármegye nagyobbik részének Romániához, illetve Csehszlovákiához csatolása (ma Ukrajna része a beregi megyerész), az elszakadt részeken élők traumája, megpróbáltatásai olyan kötelezettséget ró a megyei levéltárra, amely megköveteli a magas szintű intézményközi együttműködést, és ezt a gyümölcsöző nemzetközi csapatmunkát a levéltári napokon történő személyes találkozás teszi teljessé, valódi ünneppé. A nyíregyházi levéltár a nemzetköziség mellett a magánszféra támogatóinak nagyfokú bevonásával is jó példával jár elöl a többi regionális közgyűjtemény számára. Ehhez szeretném hozzáfűzni, hogy a levéltár meghatározó szerepet játszik a lokális közgyűjteményi kooperációban, ezáltal a nyíregyházi közéletben is. Teszi mindezt a rendezés, a kutatószolgálat és az ügyfélszolgálat elnapolhatatlan terhei mellett, olyan színvonalon, amelyet a mostani rendezvényen részt vett jelentős számú érdeklődő is tükrözött, ami kiválóan jelzi a szakmai- és közönségkapcsolati munka intenzitását.

Szerzőink figyelmébe

A tanulmányok maximum 40000 karakter,
a műhelymunkák maximum 20000 karakter,
a forrásközlések, adattárak és honismereti írások maximum 40000 karakter,
a recenziók maximum 5000 karakter terjedelemben kerülnek közlésre.

A kéziratokat doc formátumban, az illusztrációkat mellékelve, PDF, illetve JPG formátumban kérjük eljuttatni az impresszumban megadott e-mail címre. Amennyiben ezt a terjedelem nem teszi lehetővé, előzetes egyeztetést követően vesszük át a szerzőtől.

Kérjük, hogy a közölni kívánt illusztrációk közlési engedélyét is csatolják a megküldésre kerülő kézirathoz!

A folyóirat kiadványkészítési gyakorlatát elfogadott szerkesztői és kiadói normakönyvek előírásaival összhangban alakította ki, ezért csak a követelményeknek megfelelő apparátussal ellátott dolgozatokat fogad be és jelentet meg.

Felhívjuk tisztelt szerzőink figyelmét, hogy a leadott kéziratok kapcsán felmerülő valamennyi szerzői és tulajdonjogi kérdésben (például illusztrációk tulajdonjoga) a felelősség a kézirat készítőjét terheli!

http://ujnezopont.com